This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

GRAD
EREN
89
BUHR

B 1,215,260

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
·LIBRARIES·

ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾՐՈՒՆԻ
Կարգաթիւ 53-54

ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ

ՆԱԽՆԵԱՑ

ԶԵՆՈԲ ԳԼԱԿ ԱՍՈՐԻ

١٢-٩ .٤ ٩

Zenob Glak
Patmutiwn Taronoy
505

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ՏԱՐՕՆՈՅ

ԶՈՐ ԹԱՐԳՄԱՆԵԱՑ

ԶԵՆՈԲ ԱՍՈՐԻ

64 բ.

ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ԳՐԻԳՈՐ [illegible]
Կարգաթիւ 53

Ի ՎԵՆԵՏԻԿ
Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՍՐԲՈՑՆ ՂԱԶԱՐՈՒ

ՅԱՄԻ 1832 ՌՄՁԱ

CREN
89
BUHR

[illegible]

ԶԵԿՈՒՑՈՒՄՆ

ԶԵՆՈԲՍ այս աշակերտ սրբոյ Լուսաւորչին, և առաջնորդ իննակնեան վանիցն 'ի նմանէ կացեալ, հրամանաւ վարդապետին իւրոյ՝ որպէս ինքն իսկ պատմէ՝ գրեաց զգիրս զայս առ երիցունս ոմանս յԱսորիս : Աւատի հաւաստի թուի՝ ասորերէն զսա գրեալ. զի ինքն իսկ և առ որս գրէրն՝ ասորիք էին . մանաւանդ զի և ասորի գրով վարժէին յայնժամ մերք : Սա պատմէ 'ի սմա զերթ սրբոյ Լուսաւորչին 'ի Կեսարիա, և զձեռնադրել նորա 'ի Ղևոնդեայ եպիսկոպոսէ, զփոխադրութիւն նշխարաց սրբոյ Կարապետին, և զիրաց ինչ պատերազմի՝ որ 'ի կողմանս Տարօնոյ գործեցան : Արդ զսոյն պատմութիւն նոյն ինքն ապա մատենագիրն և 'ի հայ բարբառ երևի յեղեալ. քանզի այսպէս 'ի գլուխ գրոցս դրոշմեն գրչագիրք . Պատմութիւն Տարօնոյ, զոր Թարգմանեաց Զենոբ Ասորի : Բայց եթէ զթարգմանիչն ոք փոխանակ պատմագրելոյ առցէ, և համարիցի զսա հայերէն գրեալ, և կամ յայլմէ ումեքէ յեղափոխեալ 'ի հայ, ոչ ինչ կամակորէ զիմաստ բանին : Զի և բազում նմանութիւն գտանեն քննողք ընդ տիպս կերպարանաց բանից սորա և Յովհաննու Մամիկոնենի . որով և ոչ վրիպեսցի ոք թերևս զնա կարծել թարգմանիչ գրոցս այս :

Որպէս գրեթէ ա՟մ շարագրածք 'ի ձեռն գրչագրաց հասեալք առ մեզ, եւ առաւել սա ժամանակաց երկայնութեամբ աղաւաղեալ գտանի ։ Այլ մեք 'ի ստուգագոյն օրինակաց զտպագիրս զայս արարաք, հնգեակ օրինակաց բաղդատութ՟բ ըստ կարի ուղղագրեալ ։ Ուրեք ուրեք էին և հատուածք ինչ, որ թէպէտ յերկս և 'ի չորս օրինակս պակասէին, այլ մեք ոչ թողաք զայնս 'ի բաց ․ որպէս զի մի՛ զրկեսցին հնախոյզք մերոյ աշխարհիս 'ի տեղեկութեանցն՝ որ 'ի նոսա ։ Մանաւանդ զի երեւի ուրուք 'ի յետնոց զհատուածսն զայնոսիկ կրճատեալ՝ ագահելով 'ի ժամանակն և 'ի մագաղաթ, և այլոց ոմանց գրչաց 'ի նմին օրինակէ փոխագրեալ․ որպէս և այլ երկք հնոց յաճախ իսկ զնոյն արկածս կրեցին 'ի պղերգութ՟ե գրչագրաց ։ Բայց թէպէտ և համարիցին հատուածքն այն յետոյ յաւելեալ, ոչ յետնոյ ինչ ուրուք թուին յաւելուածք, այլ կամ նորին իսկ մատենագրին, և կամ ուրուք 'ի յաջորդաց նորա, 'ի նորին վանիցն առաջնորդաց ։

ԶԵՆՈԲԱՅ ԳԼԱԿԱՅ

ԱՍՈՐՒՈՅ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՏԱՐՕՆՈՅ

Պատճէն առաջին թղթոյն Գրիգորի զոր առաքեաց 'ի Կեսարիա առ Ղեւոնդիոս :

ԶԱՌ Ի ՎԵՐՈՒՍՏ պատուեալ և 'ի մարդկանէ գովեալ, երիցս երանեալ տեառն և աստուածարեալ սրբոյ հայրապետորդ Ղեւոնդեայ, մեծարգոյ[1] և պատուականն հօյակապ քաղաքիդ Կեսարեան քահանայապետ, առ 'ի ձեր սրբոյ ձեռնադրութենէդ և 'ի մեր փառաքիմացութենէս առաջին թուղթ՝ ողջունիւ և սրբութ̃բ հասցէ ձերում փառաւորութեանդ, և ապա բոլոր տիեզերաց :

ՅՈՅԺ գոհանամք զա̃յ, որ հայրախնամ ողորմութեամբն իւրով գթացաւ յազգս մարդկան իջմամբ Որդւոյ իւրոյ միածնի. որ զք̃մ ազնիւ հրաւիրեաց յերկնային քաղաքն 'ի ձեռն առաքելական քարոզութեան, յորում այսմ աշխարհի կարի առաւել մասն պարծանաց եհաս : Ո ի երկոքեան ամուլքն ասա եկեալք, և սորին սահմանի վիճակի՝ հոգւոյն բանիւ 'ի ձեռն նորին շնորհաց. որ թէպէտ և առ նոքօք վերջացան 'ի ճշմարտութ̃է, սակայն կամք ողորմութեն այ գթացաւ առ մեր նուաստութիս. ըստ որում և գործեաց զքանչելիս 'ի մերում ժամանակի, որ զօրինակն դուք 'ի մեզանէն իսկ լուայք և ծանեայք ։ Մանաւանդ կրկին գոհութիւն ձեւք այ մատուցանեմք, առաւել և ձեզ օրհնութի, զի զգանձն կենաց շնորհեցէք երկրիս Հայոց, զմիջնորդն այ և մարդկան զնշխար սրբոյն Յովհաննու Մկրտչին. որով և ցնծայ յոյժ երկիրս Հայոց սորա գալստեամբս, որպէս և անդ Քսի գալստեամբն 'ի Յորդանան ։ Իսկ զայս գիտութի ստուգիւ ձեզ ծանուցանեմք, զի որպէս Քսի իջմամբն 'ի Ջուրսն՝ մահ կորեաւ, նոյնպէս և աստ 'ի սորա գալստեամբն՝ դժոխոց դրունքն խորտակեցան ։ Որ է աստ յերկրիս Հայոց 'ի չորրորդ բաժինս և յերրորդ Հայոց աւարտին, 'ի լերինն՝ որ կոչի Տաւրոս, և հաստեալ անցանէ[1] մինչև 'ի դրունս Պալհաւայ Պարսից. և առ սովաւ բնակի երկիրն Մամիկոնէից, բազում վայելուչ տեղօք, և ծառաստունկ պտղոյից. որ և աստ իսկ որջացեալ էր մահ յերկուս տեղիս[2] ։

---

[1] 'ի միում ևեթ օրինակի Մեծարգոյ :

Իսկ այնչափ որջացեալ էր 'ի միում վայրի, մինչև 'ի սրբոյ Հոգւոյն յայտնեալ՝ եթէ նա իսկ է դրունք դժոխոց, զոր Իննակնեան կոչեն տեղւոյն հնդիկք և պարսիկք ։ Յոր պանծային յոյժ բնակիչք երկրին վասն Գիսանեայ կռոցն, և նորին եղբօրն Դեմետրեայ. ուստի յոյժ բունեալ էր սատանայ 'ի նոյն ։ Կործանեցաք զպատկերն սատանայի, և եդաք 'ի նոյն տեղւոջ մատրանի[3] զնշխարս սրբոյ Կարապետին Յովհաննու և Աթանագինեայ վկայի, ուստի 'ի վայր կործանեցաւ մահ իւրով կարողութբն, և այժմ ած երկրպագեալ պատուի ։

'Ի նոյն Իննակնեան տեղւոջն թողի զերկոսին կենդանիսն զԱնտոնն և զԿրօնիդէս, զորս դու ըստ սիրոյ քո ընծայեցեր զնոսա աշխարհիս Հայոց ։ Որոց և եղեալ իսկ են զիւրեանց մարմինս կենդանի 'ի խաչ ելանել ընդ Քսի վասն այլոց օգտի մտաց 'ի մարմնի . զոր իբրև զանգիւտ մարգարիտ համարիմ զնոսա տուեալ ինձ ։ Այլ ըստ սիրոյ մտերմութեանդ քո զոր ունիս առ մեզ , աղաչեմ զի մի ևս ընձայս այլ մատուցանես ինձ ։ Զի հունձք բազում են և մշակք սակաւք . այլ աղաչեմք զձեզ , զի հանցես մշակս 'ի հունձս յայսոսիկ ։ Յորոց մին մշակն , զոր խնդրեմք 'ի քէն , Եղիազարոս է . և միւսն՝ եղբայր Յակոբայ ասորւոյ[1] , զոր ընդ իս ածեալ ձեռնադրեցի եպիսկոպոս մամիկոնէից տանն ։ Արդ և զդա յղեսցես , հանդերձ այլ մշակօք , մանաւանդ և զՏիմոթէոս արդենացւոց եպիսկոպոսն յղեսցես . զոր դու իսկ գովէիր զհմտութ՟ի դպրութեան , որ էր յոյժ իսկ պիտանի երկրիս մերում , օգնականութ՟ի գտեալ 'ի քէն աղօթիւք և խրատուք ։

---

[1] Յերկուս օրինակս անց է ։

[2] 'Ի չորս օրինակս առ սովաւ բնակի յերկիրն կամ Երկիրն Մամիկոնէից. և աստ բազում վայելչուչ կայ տեղօք, կայ յերկուս տեղիս ։

[3] Յերկուս օրինակս մատրանաւ ։

Ուստի և յարաժամ ճգնութ՟եք բազմաց օրինակ գոլով , և դաստիարակ ելով շնորհիւ տ՟ն , ողջ լիցիս բաւական բազմաց օգնականութեան 'ի տ՟ր , և մերոյ բարեխօսութ՟քս . ամէն ։

Պատճէն երկրորդ . պատասխանի գրոց սրբոյն Գրիգորի , զոր յղեաց կեսարու հայրապետն 'ի ժամ վախճանի իւրոյ ։

ԵՐՋԱՆԻԿ և ա՟ծարեալ Տեառն եղբօրդ .

ԵՀԱՍ առ մեզ՝ որ և ուրախարար գիր քո , և յոյժ անթերի ուրախութ՟բ լցոյց զվշտագնեալ անձն իմ ։ Որ թէպէտ վասն տրտմութ՟ես հասանելոյ 'ի վշտի էի , սակայն շարժեալ զմեր դանդաղութիս ձեր գոհութ՟ նամակն . զոր ընթերցեալ՝ գոհութիւն մատուցի ա՟յ ըստ գրեցելոյ 'ի քէն , որ ոչ անտես արար ա՟ծ զազգս հիւսիսականս . որք զրկեալք բազում ժամանակս 'ի ճշմարտութ՟էն , զմոլորեցուցիչս իւրեանց ա՟ծ համաբէին ։ Նաեւ զայն ուսոյց նոցա հակառակամարտն Ճշմարտութեան սատանայ. զի ընդ խաւար ընթացեալք, զրկեալք լինէին յաստուածածանօթութենէն ։ Այլ 'ի դէպ եկեալ նոցա մարգարէին բան, թէ “Ժողովուրդ որ նստէր 'ի խաւարի՝ տեսին զլոյս մեծ աստուածգիտութեան„ ։ Որ թէպէտ 'ի վաղ իսկ ծագեաց արեգակն արդարութեան ընդ արարածս, սակայն ազգքդ քո 'ի տունջեան իբրեւ 'ի գիշերի զորմ խարխափեալք[1] ։ Ուստի եւ այժմ դեռ հայեցաւ 'ի դոսա ա̃ծ, եւ էջ փրկել զդոսա 'ի ձեռաց անմարմին Փարաւոնի. զի վերագոյն դատար տանջանօք քան զՄովսէս՝ ոչ խնայելով 'ի մարմնոյ քո, մինչեւ ազատեալ հաներ յանապատն Սինա յանկոխն գազանաց, ուստի հալածական լինէին ցաւք եւ հեծութիւնք ։

---

[1] Յերիս օրինակս և միւսն՝ զոր օծեալ ձեռնադրեցի եպիսկոպոս՝ եղբայր Յակոբայ ասորւոյ են ։

Նաեւ արդ քանզի քեւ ծագեաց արեգակն արդարութեան Քս̃ 'ի դոսա, եւ դու ընտրեցար 'ի տեղի ընտրելոց սրբոց առաքելոցն Բարթողիմէոսի եւ Թադէոսի, յիշեա զնոցա նահատակութիւն ; եւ մի երբէք վերջասցիս 'ի շաւղաց նոցա. զի եւ չիք ինչ պատճառս, զի ետ զդոսա տր̃ 'ի շինել եւ ոչ 'ի քակել. քանզի եւ 'ի սկզբան իսկ է մուտ Կարապետիդ յաշխարհդ Հայոց ։ Որ եւ զիմ անուանս գրեսջիր 'ի քո դպրութեանդ. եւ գրեսցես, զի եւ այնու մասն օրհնութեան ընկալայց յետ քո ։

Այլ եւ խրատ բարեաց տամ ձեզ. զԻննակնեան տեղիսդ, զոր բարեբուղխ ասեն ոմանք, շինեսջիր զդա բնակութիւն դասուց կրօնաւորաց ։ Նաեւ կացուցանես զդոսա ըստ օրինակի այսր կրօնաւորացս, զոր տեսեր 'ի մերում վիճակիս. զոր եւ 'ի սրբոյն Անտոնէ ուսուցիս զկարգ ճգնութեանն, զի ոչ ինչ պակաս է քան զառաջինն Անտոն ։ Զոր եւ ես քեզ օգնութիւն համարիմ զայն. զի զԵպիփան աշակերտ սրբոյն Անտոնի հաւանեցուցի գալ 'ի նոյն Իննակնեան տեղին, ունելով ընդ իւրեան ընտիրս արս քառասուն՝ ճգնաւորս խարազնազգեստս, պարկեշտ վարուք եւ հրաժարեալս յաշխարհէս. զոր առեալ կացուցանես զԵպիփան՝ դոցա եւ այլոց եղբարցդ վերակացու ։ Նաեւ դրօշմեսջիր արձան յաւիտենից, զի մի՛ ոք 'ի դաստակերտս կամ 'ի գիւղաքաղաքս զօրէն աղէքսանդրացւոցն գործեսցէ, շինելով իւրաքանչիւր ումեք զտէրունական տաճարն, և առանձինն բնակել : Նա ժողովեսցես 'ի նոյն տեղի հարեւր արանց չափ, որոշեսցես 'ի նոսա գեւղս և աւանս մեծամեծս, որպէս զի պէտք վանացն 'ի նոցանէ վճարեսցի, և ինքեանք միայն աղօթից և ճգնութե պարապեսցին :

---

[1] Ցերեկս օրինակս խարխափեալք ։

Խրատեա և զիշխանութ զայդոսիկ՝ լինել եկեղեցազարդս, աղքատասէրս, կրօնաւորասէրս և երկիւղածս : Իսկ զշինուածս մատրանն մի՛ շինեսցես բնակութե կրօնաւորացդ, այլ կացուսցես 'ի նմա քահանայս և քորեպիսկոպոս : Որոշեսցի նմա դաստակերտս, և շինեսցես 'ի նմա աղքատանոցս . որպէս զի որք գայցեն 'ի բժշկութի, մի՛ լիցի տրտմունջ . որպէս առ դրան խորանին ննջեցուցանէին զուխտաւորան : Զայս ամ ըստ այսմ օրինակի տուր գործել :

Բայց վասն Տիմոթէի և Եղիազարու եպիսկոպոսացն, զոր յինէն աղաչանօք էիր խնդրեալ, նոքա յանժամ էին գնացեալ՝ մինչ դեռ զթագինսն կործանեցեր, և մեզ հարցման պատասխան[1] էիք արձակեալ : Քանզի Եղիազար գնաց 'ի քաղաքէ իւրմէ փախստական, զի յարեան[2] 'ի վերայ հերեսիովտայքն և հալածեցին զնա 'ի կողմանս Հռոմայ : Իսկ զՏիմոթէոս լուայ թէ գնաց 'ի կողմանս Երուսաղէմի վասն աւետարանին թարգմանելոյ 'ի հելլենացի գիր : Նա ես իսկ 'ի ցաւս մահու անկեալ կամ, և ոչ գիտեմ զկենացս յերկարութի . և վասն այսորիկ դանդաղիմ իսկ և գրել առ նոսա թուղթս : Բայց դուք գրեցէք առ նոսա զնշան արանց[3] ձերոց և զտեղացդ վայելչութե : Նա առաւել ստուգիւ գրեսջիք՝ եթէ զի՞նչ էր պատերազմն ձեր և քրմացն, մինչ երթայիքն 'ի մէնջ : Դարձեալ ցուցցես[4] զնշխարացն վայրս ծածուկ գրով, զի մի՛ թերութիւն լինի լսողաց՝ կարծելով եթէ երևեալ են չէն :

---

[1] Յերկուս օրինակս պատասխանի :

[2] Յերկուս օրինակս և յարեան :

[3] 'ի չորս օրինակս զնշանաւորաց ձերոց :

[4] Յերկուս օրինակս ցուցցես, յայլ ըստամ ցուցէ, և 'ի մի այլ ցուցցէ :

Այլ զմինչ եթէ գիտել կամին զորպիսութենէ, մահու ակն ունիմք և կենաց վճար։ Բայց թէպէտ և արտաքին մարդս մեր ապականի, սակայն ներքինն վերորոգումն կենաց սկսանի։ Եւ զմեր պակասութիւն տացէ տ՟ր ա՟ծ ձեզ, զի զանձամբ առեալ հօտդ 'ի բանաւոր փարախդ վերին Սիոնի փոխարկել. որով և աղօթիւք քոյովք և 'ի մեր հօտս խնայեսցէ Ք՟ս. զի յերևել հօտապետին, առցուք և մեք վարձս ընդ առաջին մշակացն։ Ողջ լերուք 'ի տ՟ր։

Եւ իբրև դարձան պատգամաւորքն առ տ՟րն Գրիգորիս, ոչ գտին զնոսա 'ի Տարօն. այլ անցեալ գնացին 'ի կողմանս Հաշտենից՝ յարարատեան գաւառն 'ի Վաղարշապատ քաղաք. և հասեալ զնամակն մատուցին առաջի ժողովրդեանն։ Որ ընթերցեալ, տրտմեցան յոյժ համադերձ թագաւորաւն. առաւել վասն հալածանացն Եղիազարու, և հեռանալոյն յերկրէն իւրեանց։

Եւ գրեաց ինքն և թագաւորն և գահերէց իշխանքն[1] չորեսին յԵղիազարն նիւստրացոց եպիսկոպոսն և Տիմոթէոս ագդենացոց եպիսկոպոսն օրինակ զայս։

ՏԵԱՌՆ սիրեցեալ եղբարցդ, և հեռացեալ մշակացդ վասն բանին կենաց, 'ի տ՟ր ողջոյն ասեմք համադերձ Տրդատաւն և ա՟մ իշխանօքս։

ԱՄԵՆԱՅՆ ոք, որ զա՟ծային մշակութիւն յանձն առնու, հալածական[2] պարտ է լինել. զի ոչ առ ամենեսեան ընդունելի է նորա քարոզութիւնն։ Որպէս այժմ զձէնջ իսկ լուաք, զի ելեալ էք 'ի ձերմէ բնակութենէդ. յանձն առէք լինել օտար 'ի վայրուց և ծանօթից, ոչ ինչ զմտաւ ածելով զպանդխտութե՟ն ժամանակս։ Այլ դէմ եղեալ գնացէք, և ոչ գիտէք յով չոգայք։ Արդ վասն պանդխտութե՟դ երանեմք ձեզ. իսկ վասն իմաստութե՟դ, ոչ։ Զի մինչ գիտեսէք զթագաւորս քրիստոսական հաւատով լցեալ, և զաշխարհս յա՟ծպաշտութիւն, յօտար և 'ի տարադէմ երկիրդ ընդէ՞ր եղէք հալածական. մանաւանդ զի գիտէիք, եթէ ա՟մ գաւառացս եպիսկոպոս պիտոյ են և քահանայս: Զի թէպէտ ոմանք, որք ուստեք ուստեք եկեալ են ժողովեալ, բայց զի՞նչ են այսոքիկ առ վեցհարեւր և քսան գաւառս Հայոց. որ և գաւառին մէն մի քահանայ կամ երկու լուկ թէ հանդիպի: Զի դեռ մանկունք երկրիս 'ի դպրոց են, և ոչ ոք 'ի նոցանէ բաւական քահանայութե՟: Իսկ դուք զայդչափ բազում քահանայս առեալ՝ տարադէմ և հեռի ուղեգնացութե՟ ետուք զձեզ, և արդ 'ի ձերում երկրիդ այլ չունիք դառնալ:

---

[1] Յերկս օրինակս իշխանն, յայլ [illegible] չորեքին գահերէց իշխանօքն։

[2] Յերկուս օրինակս հալածան, [illegible] 'ի հալածանս։

Արդ աղաչեմք զձեզ, 'ի մէնջ մի՛ վերջանայք. այլ ա՟մ վստահութ՟բ փութացարուք գալ զկնի արանցդ, զոր յղեցաք առ ձեզ: Եւ եթէ գայցէք, զա՟մ երկիրդ Եկեղեաց և Հարքայ ձեր առաջի առնեմք. յոր վիճակ և բնակեսջիք՝ ձեր եղիցի և որք զկնի ձեր, որչափ կենդանի էք դուք և մեք: Իսկ երկիրն մամիկոնէից եթէ հաճոյ թուեսցի ձեզ, որպէս և դու իսկ ասէիր՝ եթէ զիննակնեան տեղիսն ինձ տուր, և անդ զքո եղբայրն իսկ եմ ձեռնադրեալ եպիսկոպոս, և ըստ կարգի աղաչանաց զանուն տեղւոյն փոխեցաք յիւր աւելի անունն: Եւ այնչափ ջերմագոյն է 'ի սպասաւորութ՟ի տուրն Կարապետին, մինչ զա՟մ չինուածս վանացն քարեկիր է եղեալ. և թուի ինձ թէ մինչև 'ի մահ ումեք չկամի տալ: Այլ մեզ ոչ է արժան առնուլ 'ի նմանէ, զի աշխատեալ է առանց այլոց սատարութե՟. ինքն շինեաց զեկեղեցին, զոր ես միայն հիմնարկեցի: Սակայն եթէ ինքն տացէ, 'ի մէնջ լիով է, զի այլ ես յաւելում 'ի դաստակերտս: Արդ եթէ զայն ոչ, սակայն ա՟մ երկիրն առաջի ձեր է. զոր և տեսանէք տեղի վայելուչ, այն ձեզ. յորմէ ոչ ինչ պակաս գտանէք 'ի մէնջ քան զասացեալսն:

Ողջ լերուք 'ի տ՟ր:

ԱՌԱՔՈՒՄՆ ԹՂԹՈՅՆ

ԵՒ ԱՌԵԱԼ տարան զթուղթն առաքեալքն այնոքիկ, որք 'ի Կեսարիայն եկին. և տարան 'ի մէնջ 'ի յՈւրհա և 'ի Կեսարիա, և դարձան՝ և ոչ գտին անդ : Եւ անտի ելեալ գնացին յԵրուսաղէմ. և չհանդիպեալ նոցա, տեղեկացան 'ի նոցանէ՝ եթէ 'ի Հռոմ գնացին երկոքեանն : Եւ իբրև նոքա 'ի Հռոմ գնացին, Եղիազար 'ի Միջագետս Ասորոց էր գնացեալ վասն թարգմանութե՟ երկոտասան մարգարէիցն : Իսկ Նեկտար և Անաստաս և Գայիոս Եգիպտոսի եպիսկոպոսքն իբրև առին զթուղթն, յոյժ ուրախ եղեն և խնդացին. քանզի նոքա հալածական շրջէին զկնի Եղիազարու :

Եւ փութացեալ գրեցին միոյն բանսն յայլ նամակ, և յուղարկեցին առ Տիմոթէոս 'ի Կորնթոս. և կոչեցին ընդ նմա և զՄաքիկոս սարկաւագն, որ յոյժ հմուտ էր բազում դպրութե՟. և ինքեանք եկին 'ի Միջագետս, և ոչ գտին անդ զԵղիազարոս : Ապա դարձան յԵրուսաղէմ. միւս պատճառ՝ վասն նորա, և միւս՝ վասն քննութե՟ աղանդոյն Մենանդրեի. որ և յայնժամ բազումք դեռ ունէին զնորա աղծութի՟ն : Իբրև գնացին անդ, զԵղիազար ոչ գտին. և 'ի նոյն աւուրն վախճանեցաւ Երուսաղէմի հայրապետն. զոր հաճոյ թուեալ երուսաղէմացւոցն, առեալ ձեռնադրեցին զԳայիոս Երուսաղէմի հայրապետ. և Նեկտար և Անաստաս դարձան 'ի Կեսարիա : Իսկ Եղիազար եկեալ, 'ի ճանապարհին հանդիպեցաւ սրբոյն Գրիգորի և Տրդատայ. և խնդացեալ յոյժ դարձաւ զկնի նոցա մինչև 'ի Հռոմ քաղաք : Եւ անդ կացեալ բազում աւուրս, ապա խնդրեաց 'ի նշխարաց սրբոց առաքելոցն մասն ինչ, զահեակ ձեռն Անդրէի առաքելոյն և Ղուկասու աւետարանչին : Զոր առեալ, մեծաւ խնդութեամբ դարձան յաշխարհն Հայոց. և Տրդատ անցեալ գնաց յաշխարհն իւր յարարատեան քաղաք :

Իսկ սրն Գրիգոր մնաց ժամանակս ինչ 'ի Տարօն՝ ընդ իւր ունելով զնշխարս սր առաքելոցն, դադա-

ըեալ աւուրս քսան և հինգ 'ի վանս Գլ [illegible]
նակնեան տեղւոյն Գիսանեայ կռոցն. [illegible]
խաւրաց որդւոյ Սպարապետին: Նաև ա [illegible] ման
Մամիկոնէից տանն, տեսանել տեղի վայելուչ և լեռնադաշտ. զոր երթեալ խուզեցին աւուրս բազումս, և ոչ գտին տեղի պատշաճ 'ի յամենայն գաւառոն, և դարձան ունայն: Իսկ տ՟ն Գրիգոր հրամայեաց պաշտօնէիցն աղօթք առնել յերեկորեայ. և ինքն մտեալ յեկեղեցին, տարածեաց զձեռս իւր առաջի նշխարաց սրբոց առաքելոցն և առաջի տապանի տ՟ր Սպարապետին, և խնդրեաց յա՟յ այսպէս.

Տէր մ՟ծ բազմագութ և ողորմած, որ քննես զերաւունս և պարգևես զողորմութիւն. որ յիշեցեր զազգս մարդկան զմոռացեալս 'ի գթութեանց քոց, և ոչ բարկացար 'ի սպառ, և ոչ անտես արարեր յաւիտեան. այլ կարգեցեր զնս 'ի պաշտաման քահանայութեան այսմիկ, և ետուր մեզ ժամանակ՝ հաստատանել իրաւունս առաջին հարցն մերոց, որք զխմաղարձ զատն տ՟ր աւետարանեն քարոզութե: Արդ տիրեաց մահ մեղաց և կորուստ ապականութե, և ըմբռնեալ մահու՝ կապեաց զամենեսին ընդ անիծիւք, արժանացուցեալ զնոսա դժոխոց կայանին. զորս հաւանեցուցեալ չարին մնալ յունայնութե իւրև 'ի ճըշմարտութենէ: Իսկ մեզ շնորհեցեր ծանօթս լինել անուանդ քո, և ժառանգ արքայութեան երկնից ընդ սրբոց առաքելոցն. և արարեր խաղաղութի առ հեռաւորս և մերձաւորս գալստեամբ միածնի քո, և քարոզութբ տ՟ր առաքելոցն, որք բաժանեցին զա՟մ արարածս շրջագայութբ աւետարանին: Ընդաւել զորս յայսմ աշխարհի արարեր զկամս ողորմութեան քո 'ի ձեռն սուրբ Սպարապետին, որ բաժանեաց իւր մարմնոյն զա՟մ աշխարհս: Մանաւանդ զի առաւելապէս գթութիւն քո հաճեցաւ բնակել 'ի տաճարս յայսմիկ, որ առաջին հիմնարկութիւն շնորհեցաւ ինձ յանկնարկութենէ քումմէ՝ առնել 'ի տեղւոջս յայսմիկ, յոր հիմն հաւատոյս մերոյ խարսխեալ մնասցէ անգրգռուելի մինչև 'ի վերջին օրն՝ յորժամ գաս և նորոգես զսա անապականս, դու տ՟ր: Նա միջնորդ է սա ստուերի և ճշմարտութե, և դարձեալ նաւելոց է սա ընդ աջմէ միածնի քո 'ի փառս անճառելիս։ Դու, տ̃ր զօրութե̃ց, հայեաց յերկնից 'ի պատրաստ բնակութե̃է քումմէ, և յայտնեա տեղի բնակութե̃ նշխարաց սրբոց առաքելոցն քոց 'ի յերկրիս յայսմիկ 'ի գովութի̃ մեծի տէրութե̃դ և 'ի պատիւ ա̃ծութե̃ քո, 'ի փառս ամենասուրբ երրորդութեանդ ։

Եւ իբրև կատարեաց զաղօթսն, յայտնեցաւ նմա հրեշտակ տ̃ն և ասէ. Յարուցեալ երթիցես 'ի ստորոտ լերինն Տաւրոսի, և ցուցից քեզ տեղի՝ ուր հաճեցաւ ա̃ծ բնակիլ սրբոցդ։ Եւ նորա խնդութե̃ արտաքս ելեալ՝ եհան զնշխարս ս̃րց առաքելոցն, և գնաց 'ի նոյն տեղի՝ ուր եցոյց նմա հրեշտակ տ̃ն. և աղօթեալ 'ի տեղւոջն, ետ պատրաստել զնիւթ շինուածոյն ս̃րբ վկայարանին. և եդ անդ զբերեալ մասն ս̃ր առաքելոցն։ Եւ կարգեալ անդ պաշտօնեայս եկեղեցւոյն արս երկոտասան, և ետ զտեղին զայն Եղիազարու, և անուանեցին զնա Եղիազարու վանք։ Եւ տօն մեծ կատարեալ 'ի տեղւոջն զօրն բնակութեան սրբոցն՝ հանդերձ աշխարհախումբ ժողովովքն, յորում բազում բժշկութիւնք եղեն ։

Արդ 'ի սոյն ժամանակս Բեկտոր և Անաստաս 'ի Բուզանդիա հանդիպեալ ոմանց՝ որք յԱշտիշատն Տարօնոյ էին, անդ երթեալ տային նոցա զրոյց զառաջին պատերազմէն՝ մինչ գայր ս̃րբն Գրիգոր 'ի Տարօն, և թէ զիարդ դարձան նոցա ընդդէմ քուրմքն՝ որ 'ի տեղւոջն Գիսանեայ։ Նոյնպէս և զերկրորդ պատերազմն՝ որ եղև ընդ Տրդատ և ընդ իշխանն հիւսիսոյ. զոր Յոյնք լուեալ, զարմացան ընդ քաջութե̃ արքային Հայոց Տրդատայ։ Զայս ա̃մ իբրև լուան Բեկտոր և Անաստաս և Աքիւղաս և Մարկեղիոս, զարմացան. զտեղի առեալ անդ աւուրս ինչ, գրեցին թուղթ առ ս̃րբն Գրիգորիոս օրինակ զայս.

ՍՐԲԱԶԱՆ և ա̃ծարեալ և փառաւորեալ հայրապետին Հայոց մեծաց ողջոյն 'ի տ̃ր ։

ԶԱՌ Ի ՍՐԲՈՑ հայրապետէդ անթերի սիրով և հոգեխառն միաբանութե̃ զպատուական աջոյ գիր ընթերցաք 'ի Հռոմ քաղաքի. և յոյժ ուրախութե̃ լցեալ՝ գոհացաք զա՟յ, և կամեցաք զկնի կոչնակացդ[1] գալ : Այլ պատճառ արգելմանս մերոյ Եղիազար եղև, որ 'ի Միջագետս շրջէր. զոր, եկեալ 'ի Հռոմայ, ոչ գտաք զնա անդ : Ապա հարկ եղև վասն նորա և վասն տեղեացն Երուսաղեմի երթալ առ տ՟րն Սիմաքոս. զոր ըստ ա՟յ տեսչութեան զԳայիոս Երուսաղեմի հայրապետն ձեռնադրեցին փոխանակ նորա, որ վախճանեցաւ : Եւ մեք աւասիկ եմք 'ի Բիւզանդիա. վասն զի ադդենացոց եպիսկոպոսն գնացեալ է Անդիպատոս, և ջանս ունի համոզել զնոսա 'ի խաղաղութի՟ն ընդ հալածականս արարին զմեզ : Քանզի գրեալ է առ մեզ, եթէ զքաղաքս ետուն ադդենացիք 'ի յիմ ձեռս, բայց նիւստրացիքն ընդդդէմ դարձան. արդ մնացէք դուք 'ի Բիւզանդիա, մինչև ես յայլ քաղաք երթամ : Արդ մեք վասն այդր դանդաղիմք գալ. զի երկիրդ հեռի է, և մեք անկար 'ի նուաղ կենացս և 'ի պանդխտութենէ, և Բեկտոր տանջի 'ի ջերմութենէս, և տ՟րն Մարկեղէս աստ վատեալ է յաչացն :

Բայց արդ աղաչեմ զքեզ, երջանիկ մշակդ ա՟յ, զի հրամայեսցես միում 'ի պաշտօնէիցդ քոց՝ մեզ գրով առաքել զլուսաւորութի՟ն ձերում ճանապարհորդութեանն, և զգալն յերկիրդ Հայոց, և զառաջին պատերազմն՝ որ 'ի քրմաց անդի, և զերկրորդ գալն 'ի Հռոմայ, և զայն պատերազմն՝ որ 'ի հիւսիսականաց անդի, և զնշխարացն՝ զոր տարեալ ես՝ եթէ ո՛ւր եդեալ ես, կամ զո՛ր պաշտօնեայս թողեալ ես առ նա. և եթէ ունեք յայտնի՛, որպէս ասեն ոմանք, թէ ոչ. և զԿրոնիդէս և զԱնտոն ո՛ւր ես թողեալ, որով պարծին եկեղեցիք նոցա սրբութ՟բ. և կամ թէ զի՛նչ եղև Եպիփան աշակերտ նոցա, և կամ ո՛ւր Եղիազար և Զենոբ : Զայս ա՟մ ստուգիւ գրեսջիր առ մեզ, աղաչեմք. և զի յերթալն մեզ առ Տիմոթէոս եպիսկոպոսն, մարթասցուք տեղեկացուցանել զնոսա գրով : Այս ա՟մ մեզ պիտանի է, և ձեզ ոչ դանդաղելի : Եւ շնորհք տ՟ն հոգւոյն մնասցէ 'ի վերայ հաւատացելոցդ :

---

[1] Ցերկուս օրինակս կոչնականացդ :

ԵՒ երբ ընթերցաւ զթուղթն սուրբն Գրիգոր, հրամայեաց Զենոբայ Ասորւոյ գրել զաւանդին պատերազմն և զերկրորդն ստուգիւ, և զնշխարացն՝ թէ ուր եդաւ, և զԱնտոն և զԿրօնիդէս՝ թէ որպէս վարին, կամ ուր են: Բայց յականէ յանուանէ, ասէ, զնշան բլրոցն և զլերինն և զարանցն, որ ՚ի պատերազմին գրգռեալ՝ զկուռսն ոչ տային կործանել. զայս ամենայն պատմութիւն գրեսցես և առաքեսցես: Իսկ Զենոբ աղաչէ սկիզբն առնել պատմութեանն նախ ՚ի մահուն Խոսրովայ, և անտի ոճով գրել զամենայն: Զոր ոչ հաւանեցաւ տէրն Գրիգոր, այլ բաւական համարեցաւ զայն միայն գրել: Զի ոչ է, ասէ, օրէն զայդչափ պատմութիւն[1] յԱսորոց թուղթն գրել, և յիշատակ Հայոց ոչ թողուլ. այլ միայն զոր ինքեանք խնդրեցին, զայն յուղարկեսցես գրով: Զոր հաւանեալ Զենոբայ, առեալ գրեաց առ եպիսկոպոսն Ասորոց միայն զոր ինչ առ իւրեանց սահմանօքն գործեցան:

---

[1] Յերկուս օրինակս պակասէին պատմութիւն:

ՊԱՏԱՍԽԱՆԻ ԶԵՆՈԲԱՅ

ՅՈՒՑԱՆԵԼ ԶՊԱՏՃԱՌ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆՆ

Տեառն և սիրելի երջանիկ եպիսկոպոսացդ, 'ի Զենոբայ յանարժան ծառայէ առ ձեր սրբութիւնդ, և հայաստանեայցս յոյժ սիրով ողջոյն 'ի տ̃ր։

Յորժամ պատուական աջոյ ձեռին ձերոյ գիր ընթերցաւ առաջի սրբոյ հայրապետին Գրիգորի, անթերի ուրախութ̃. գոհացաք զա̃յ, զի դադարեաց հալածանքդ 'ի կողմանցդ յայդցանէ։ Եւ իսկոյն ձեռն 'ի գործ հրամայեաց արկանել պատճէնին պատասխանւոյ, որչափ և հարցման ձերոյ էր գիր։ Զոր թէպէտ և ոմանք արգելուլ հրամայեցին՝ չգրել պատասխանի վասն ձեր գալոյ, սակայն նա ոչ անսացեալ ածեալ զմտաւ, այլ աննախանձ զձեր պատասխանիսն յիշել։

Եւ դուք մի ինչ աղաղակէք զսակաւ պատմութիւս, կամ եթէ Մաթանգեղոս զայդ ոչ յիշէ. զի ես յառաջագոյն գրեցի քան զնա։ Եւ որ զթագաւորաց ժամանակին չգրեցի, վասն զի տ̃րն Գրիգոր ոչ հրամայեաց այլ ինչ աւելի գրել քան զհայցուածն ձեր. մանաւանդ զի պատճառն համարեցաւ զարշակունի[1] և զքաջ թագաւորացն գիր թողուլ տանս Հայոց, և ձեզ պատճէն պատմութեանս գրել. զոր ինքն անուանեաց տ̃րն Գրիգոր զայս պատճէն՝ Մսարոց պատմութի̃։

Արդ ես սկիզբն այս պատմութեանն զձերդ եղից զհարցուածն։

---

[1] Ցեղիւս արքունական կարգաւն։

ԶԵՆՈԲԱՅ ԱՍՈՐՒՈՅ

ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ

ՊԱՏԱՍԽԱՆԻ ԹՂԹՈՅՆ ԱՍՈՐՒՈՅ

ԵՒ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՎԱՍՆ ԻՆՆԱԿՆԵԱՆ ՏԵՂԱՑՆ ԵՒ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ ՈՐ ՅԱՐՁԱՆԱՑ

Ընդ ԺԱՄԱՆԱԿՍ *թագաւորութեանն Խոսրովայ որդւոյ Վաղարշու, վրէժխնդիր լինէր [1] Արտաւանայ եղբօր իւրոյ, և 'ի գուալ [2] ընդ միմեանս երկուց թագաւորացն՝ արքայքն Հայոց և Պարսից, սաստկացաւ մարտ պատերազմին, և զօրացաւ արքայն Հայոց. և սկսաւ ապականել զերկիրն Պարսից յամս տասն, և հիմն 'ի վեր շինայր առնել սպանմամբ և գերութ̃։ Այս եղև միջնորդ արքայն Ճենաց, և ոչ կարաց գրաւել զոխս նոցա 'ի հաշտութիւն. այլ սովով և սրով հանեալ զվրէժս եղբօրն իւրոյ, զոր եսպան արքայն Պարսից։ Իսկ այր ոմն անուն Անակ, 'ի նոյն ազգէն արշակունեաց, խորհուրդ արարեալ առ արքայն Պարսից՝ գալ սպանանել զԽոսրով, և իւր վարձանս առնուլ զՊալհաւն Պարտաւայ։ Զոր յանձին կալեալ արքային Պարսից, ոչ ինչ վերջանայր Պարթևն 'ի սպանմանէն Խոսրովու. այլ յարուցեալ առնու զեղբայր իւր և զկին և զորդիս իւր, և սիրոյ պատճառաւ և փախստեան աղագաւ գայ առ Խոսրով։ Այս*

---

[1] Յերկուս օրինակս մահուան Արտաւանայ։

[2] Յերկուս օրինակս և գուալ. 'ի միում օրինակի գուալոյ։

'ի կատարել երկրորդ ամին, մինչ դեռ կամէր արշաւել Խոսրով 'ի պարսիկս 'ի գարնանային ժամանակս, 'ի ժամ որսոցն մեկուսի առեալ զԽոսրով Անակայ՝ որպէս թէ բան ինչ ունի ասել, յանկարծակի զէնս 'ի վերայ[1] յարուցեալ՝ զթագաւորն դիթաւալ կացուցանէր: Եւ ինքեանք ջրասոյզ եղեալ կործանեցան իւրայօքն ամենեքումբք, ոչ ժամանեալ 'ի Պարթեւս: Բայց թագաւորն Պարսից զօր մահուն Խոսրովայ տօն կարգեաց, և զՊարտաւն մնացեալ ազգին տայր Անակայ:

Արդ մինչ 'ի Պարսիցն դիմեալ գայր Անակ յԱրտազ գաւառ 'ի Հանգիստ 'ոք առաքելոյն Թադէոսի, ասեն զսրբոյն Գրիգորի յղութիւն անդ լեալ. որ և զնորին մշակութեան ելից զկարգն: Արդ մինչ 'ի խաղաղութեան էր Խոսրով, այր մի որ կոչէր Բուրդար՝ 'ի նշանաւոր ազգէն Պարսից՝ ելեալ զկնի Անակայ, և եկեալ մինչև յԱրտազ, և անդի ելեալ գնաց պանդխտել 'ի կողմանս Գամրաց: Եւ եկեալ 'ի Կեսարիա, և առեալ իւր կին 'ի հաւատացելոց զմեծատան ուրեմն քոյր՝ անուն Եւթաղէ, և քեռն Սոփի: Եւ կացեալ ամ մի 'ի Կեսարիա, և դարձեալ առ զկինն իւր Բուրդարս այս, և գնաց 'ի պարսիկս: Զորոյ զհետ մտեալ Եւթաղեայ, հասանէ 'ի գաւառն Այրարատեան. և դադարեալ 'ի Վաղարշապատ քաղաքի, մտանէր Սոփի ստնտու մանկանն Գրիգորի[2], և իբրև զդայեակ համարձակ [illegible]էր զմեր Լուսաւորիչն:

Արդ իբրև սպան Անակ զԽոսրով, և դեռ յոդուջ էր, հրաման տայր թագաւորն զազգատոհմն Անակայ 'ի սուր սուսերի մաշել: Իսկ Բուրդարս իբրև լուաւ զայս հրաման 'ի թագաւորէն, փութացեալ եմուտ առ Սգօհի կինն Անակայ, և առեալ զԳրիգոր 'ի գրկաց նորա, և ետ զնա ցկինն իւր Սոփի: Իսկ զմիւս եղբայր նորա, որ կոչէր Սուրէն, մանկաբարձքն փախուցին 'ի դուռն Պարսից, և անդ սնաւ առ հօրաքեռն իւրում, որ էր կին թագաւորին

---

[1] 'Ի միում օրինակի 'ի վէր յարուցեալ:

[2] Ցերկուս օրինակս մանկանն Գրիգորի:

Գուանշըրի Հեփթաղի[1]։ Որ իբրեւ զարգացաւ, գնաց յերկիրն Ճենաց յետ մահուն Խոսրովուհեայ. եւ կացեալ անդ ամս տասն, թագաւորեաց անդ 'ի վերայ երկրին Ճենաց ամս իննեւտասն։ Զոր ասեմք համբաւեն՝ թէ Ագան ասեն եղբօրն Գրիգորի, որ է Յակոբ. բայց ոչ գիտեմն զստոյգն, զի Յակոբն այն հօրաքեռորդի էր որդւոյն Գրիգորի. եւ անուն մօրն նորա Խոսրովուհի։ Իսկ յորժամ մեռաւ մայր նորա, եւ զթագաւորութիւն բարձին 'ի հօրէ նորա Տիրանայ, զի եսպան զնա 'ի պատերազմի արքայն Լփնաց Ռեգէս, ապա Յակոբ հանդերձ քերբն իւրով Մօկղձեիւ մնաց անդ։ Եւ յետ ժամանակաց քեռորդի նորա գնաց յաշխարհն Գթաց, եւ անդ թագաւորեաց. զոր յետոյ Տրդատ ըմբռնեաց, մինչ առ արքայն Յունաց էր։ Զի սա էր որ եկն 'ի պատերազմ 'ի վերայ Դիոկղետիանոսի արքային Յունաց, որպէս Ագաթանգեղոս պատմէ զայսոսիկ։ Եթէ ստուգիւ կամիս գիտել զայսոսիկ, ով եղբայրդ Բեկասր, ընթերցիր զթագաւորութիւն Հեփթաղինեկայ հելլենացի գրով, եւ կամ զթագաւորութիւնն Ճենաց, զոր գտանես յՈւռհա քաղաքի առ Բարդայ[2] պատմագրի։

Իսկ Բուրդար առեալ զկին իւր եւ զմանուկն Գրիգոր, գնաց զկնի աներոյն իւրոյ Եւթաղեայ յաշխարհն կապադովկացոց. եւ տուեալ զնա 'ի դպրոց, ուսուցան[illegible] ասորի եւ հելլենացի դպրութիւն եւ լեզու, եւ վար[illegible]էր ա̄ծպաշտութե̄։ Իբրեւ եղեւ երկոտասան[illegible]այր ոմն ա̄ծապաշտ՝ որ կոչէր Դաւիթ՝ ամուսնացուցանէր զնա ընդ դստերն իւրում, որ կոչէր Մարիամ։ Յորդ իբրեւ եղեն նմա երկու որդիք, անուն անդրանկին Վրթանէս, եւ կրտսերոյն Արիստակէս, մայրն եմուտ 'ի վանս կանանց, եւ կրտսերն գնաց զհետ ճգնաւորի միոյ որում անուն էր Նիկիմաքոս. իսկ անդրանիկն մնաց առ դայեակն իւր, եւ յետոյ ամուսնացաւ։

Եւ հայրն անցեալ գնաց առ Տրդատ՝ զհօրն պարտսն հատուցանել. եւ մնաց առ նմա մինչեւ նա թագաւորեաց 'ի տեղի հօրն իւրոյ. եւ վասն ոչ զոհերոյ կուոցն՝ 'ի մեծամեծ տանջանս մատնեաց զնա ։ Իբրև տեղեկացաւ 'ի քեռւոյ աներոյն Գրիգորի եթէ դա է որդին Անակայ՝ որ սպան զհայրն քո զԽոսրով, և նորա արկեալ զնա 'ի վիրապն ներքին ամս հնգետասան ։ Եւ յետ հնգետասան ամին դիւազնեալ տր̄ երկրին Հայոց, և ինքն թագաւորն 'ի մէջ վարազացն երթեալ դաղարէր ։ Իսկ 'ի հրամանէն այ̄ եկեալ հանին զնա նախարարքն իւր . և նորա եկեալ ժողովեաց զնոսա առ ինքն, և հինգ¹ օր թողու զնոսա անսուաղ առաջի իւր կալով, լսելով զքարոզութի̄ վարդապետութե̄ նորա ։ Եւ յառաջինն պահք եղաւ յաւուրս սրբոյն Գրիգորի . զոր 'ի Հռոմ Սեղբեստրոս հաւանեցաւ, և պահեաց ինքն և Կոստանդիանոս թագաւորն, և ամ̄ քաղաքն Եգիպտոսի . զոր և Առաջաւորք կոչեմք ։

---

[1] Յերկուս օրինակս Եփթաղի։

[2] Յերկուս օրինակս Բարդէսան։

Եւ յորժամ լցան աւուրք պահոց նոցա, թափեցան մորթ վայրենական խողակերպին Տրդատայ, և դիւաբնակ մարմինք զօրաց նորա ընկալան զբժշկութի̄ ։ Այս ձեռն 'ի գործ արկեալ՝ ուսուցանէր նոցա շինել տունս տէրունականս, և ասէ . Պարտ է քահանայս ածել, որ հովուեսն զձեզ ։ Իսկ հրեշտակ այ̄ հաւանեցոյց զնոսա, զինքն լինել նոցա հովիւ ։ Զոր յանձն առեալ, տայ 'ի ձեռս նորա իշխանս և զօրս թագաւորն, և առաքէ զնոսա յաշխարհն կապադովկացւոց 'ի քաղաքն Կեսարիա, ձեռնադրել 'ի սըրբոյ հայրապետէն Ղևոնդեայ ։ Եւ ե[illegible] 'ի Վաղարշապատ քաղաքէ՝ անցանէին ընդ [illegible] Տարօնոյ, և գային յԵրէզնաւան յԵկեղեաց գաւառին, 'ի կուռսն՝ զոր ինքն կործանեաց ։ Եւ անտի երթեալք, մտին 'ի Կեսարիա ։ Եւ ձեռնադրի 'ի մեծ հայրապետէն Ղևոնդեայ մեծաշուք պատուով . առաքեալ նմա մեծարանս, տայ նմա զսր̄ նշխարս Կարապետին Յովհաննու և զԱթանագինեայ վկային ։

Բայց եթէ ով եբեր 'ի Կեսարիա զնշխարս Կարապետին . Յովհաննէս աւետարանիչն ։ Մինչ էր նա 'ի Պատմոս կղզոջն, և եկն յԵփեսոս, և անտի երթեալ յԵրուսաղէմ՝ գտանէ զգերեզմանն նորա ընդ

---

[1] Յերկուս օրինակս չիքաւն օր ։

հրամանի անուշութեն այ. և առեալ 'ի գիշերի զսբ մարմինն Կարապետին Յոհաննու, և ետ ցՊողիկարպոս եպիսկոպոսն՝ որ էր աշակերտ իւր, և ետ տանել յԱփեսոս յեկեղեցին՝ զոր ինքն շինեաց, և կոչեաց զանուն նորա սուրբ Աստուածածին: Այլ յետ փոխման աւետարանչին՝ մնաց յԱփեսոս սբ նշխարքն Կարապետին, մինչև 'ի ժամանակս Դեկոսի թագաւորի: Այլ ապա 'ի ժամանակս նորա նստի յԱփեսոս աշակերտ Ակղեննոսի Փարմելոս. և անտի հալածեալ եկն 'ի Կեսարիա, ընդ իւր ունելով զբոլորովին նշխարս սբ Կարապետին, բայց միայն 'ի գլխոյն: Այլ եդ զնա 'ի սբ սիրեղանն, ոչ 'ի ծածուկ՝ այլ յայտնի. և եկաց 'ի նոյն տեղոջն մինչև ցԹագաւորութիւն Դիոկղետիանոսի:

Այլ 'ի գալ սրբոյն Գրիգորի 'ի ձեռնադրութիւն առ Ղևոնդ Կեսարու հայրապետն, որ թէպէտ բազում անգամ խնդրեաց սուրբն Գրիգոր զնշխարս սբ Կարապետին, ոչ էառ յանձն տալ. մինչև հրաման 'ի Տնէ առնոյր 'ի գիշերի վերջնումն՝ բաժանել և տալ զկէսն ցնա: Այլ 'ի վաղիւն բազում պատերազմունս սկսաւ լինել, մինչև նախարարքն կշռեցին քահանայապետին երկոտասան հազար դահեկան, և այնպէս առեալ բռնութեամբ ելին 'ի քաղաքէն. մինչ զի խորհուրդ առեալ իշխանն Անգեղ տանն հարկանել զքաղաքն 'ի գիշերի հրով: Զոր իմացեալ հայրապետ[illegible]մոզեաց զնոսա 'ի խաղաղութիւն. և փոխան[illegible]կոտասան հազար դահեկանին՝ ետ նոցա զնշխարս Աթանագինեայ, և հազիւ կարաց արձակել զնոսա հաշտութեամբ և սիրով: Տայր և սրբոյն Գրիգորի երկու լուսաւոր ակունս, զոր էր տուեալ նմա Հռոմայ հայրապետն:

Եկեալ 'ի Կեսարիոյ՝ մնայր ժամանակս ինչ 'ի Սեբաստիա, հաւաքել զդասս կրօնաւորաց: Այլ զոմանս վարդապետս կոչէր յԱղեքսանդրիոյ, և հրաշագան պաշտօնեայս. յորոց մին Գկլաւիոս, զոր Գունայ դաշտին եպիսկոպոս ձեռնադրեաց. նոյնպէս և զայլս յԱսորոց: Որ և զիս իսկ ոչ եթող դառնալ 'ի Լիւստրա՝ հրաժարեալ յեղբօրէն իմմէ Եղիազարու: Այլ անտի ելեալ անցաք մինչև 'ի Թորդան. և անդ թռ֊

զայք զՍուրտինոս Եփեսացի՝ վարդապետ ամենայն գաւառացն :

Եւ մեք ելեալ անտի, ընդ Կարլին եւ ընդ Հարք կամեցաք անցանել : Իսկ ոմանք յիշխանացն զգացուցին սրբոյն Գրիգորի, եթէ 'ի գաւառն Տարօնոյ երկուս բագինս մնացեալ են՝ որ դեռ ձօնեն դիւաց : Իսկ նորա դէմ եդեալ գայր, զի եւ զայնս քանդեսցէ . եւ եկեալ յերկիրն Պալունեաց յաւանն մեծ Գիսանէ 'ի քաղաքագեւղն Կուառս, ոմանք 'ի քրմացն անդ հանդիպեցան : Եւ տեղեկացեալ յիշխանէն Հաշտենից՝ եթէ առ վաղիւն կործանելոց են զմեծ աստուածսն Գիսանեայ եւ Դեմետրեայ, գիշերագնաց եղեալ 'ի տեղի աստուածոցն, եւ լցին զգանձս 'ի տունս գետնափորս : Եւ ինքեանք անդ արարին յԱշտիշատ 'ի քուրմն՝ եթէ ժողովեցէք արս պատերազմողս, եւ փութապէս վաղիւն հասէք առ մեզ, զի մեծն Գիսանէս 'ի պատերազմ ելանելոց է ընդ ուրացեալ իշխանսն : Նոյնպէս եւ զարմն Կուառացն արեցին՝ դարան գործել 'ի ցանկս այգեացն, եւ զոմանս յանտառն դարձուցին : Եւ որ գլխաւոր քուրմն էր, անուն Արձան, եւ որդւոյ նորա՝ Դեմետր, առեալ զօրս՝ որք 'ի Կուառատանն էին՝ արս իբրեւ չորեք հարեւր, եւ ելեալ 'ի վերայ լերինն՝ ուր հանդէպ Կուառացն էր, եւ մնացին մինչեւ այլ զօրքն ուստեք եկեսցեն նոցա յօգնականութիւն : Ելեալ 'ի վաղիւն անցանէին ընդ ստորոտ լերինն, զոր օրինակ սովոր էին ասպատակել :

Իսկ սրբոյն Գրիգորի առեալ զիշխանն Արծրունեաց, եւ զիշխանն Անձեւացեաց, եւ զիշխանն Անգեղ տան, եւ սակաւ ինչ զօրու իբրեւ արս երեքհարեւր, ելեալ յերրորդ ժամու ընդ բլուրն՝ ուր Արձանն էր թագուցեալ, եւ գային յանհոգս եղեալ, բնաւ չունէին կասկածս : Եւ իբրեւ մերձ եղեն ընդ ելս զառ'իվերն, յառաջ մատուցեալ Արձանն եւ Դեմետր, եւ հնչեցուցին զփողսն պատերազմին, եւ յանդգնաբար յարձակեցան 'ի վերայ : Զոր լուեալ իշխանքն՝ ընդոստեան յոյժ . զի յորժամ լուան երիվարքն զձայն փողոցն, սկսան վրնջել եւ պատերազմ յուզել : Իսկ իշխանն Անգեղ տան ձայն տուեալ աուէր․ Իշխան Սիւնեաց, յառաջ մատիր և տես՝ զուցէ զօրք Հիւսիսոյ իշխանին են։ Իսկ նորա երթեալ, և ոչ կարաց գիտել՝ թէ ո՛ ոք են։ Դարձաւ և ասէ․ Փախո զԳրիգորդ յանհոգս ուրեք, հանդերձ ընկերօք իւրովք․ զուցէ ըմբռնիցեն զդա, և մեք ամօթ կրիցեմք 'ի Թագաւորէն։ Նա դու առաքեա զոք զկնի զօրաց մերոց, զի դարձցին յետս․ քանզի ռազմ է բազում զօրաց, և բազում դրօշք երևին փողփողեալք։

Իսկ իշխանին Անգեղ տան տայ զս̃րբն Գրիգոր 'ի ձեռն իշխանին Մոկաց, և ասէ․ Փութացո յամուրն Ողկան, մինչև տեսցուք՝ թէ զինչ լինիցի․ և ինքն առաքեաց զկնի զօրացն՝ ազդ առնել։ Իսկ իշխանն Մոկաց առեալ զԳրիգորիոս, դառնայ ընդ զառ 'ի վայր բլերն՝ կամելով իջանել 'ի Կուառս։ Իսկ այրք տեղւոյն սկսան զանց Ճանապարհին պահ ունել․ զոր տեսեալ որդւոյն Գրիգորի՝ թէ մեծ վտանգ է 'ի տեղւոջն, իջուցեալ զնշխարս մերձ առ աղբեր մի յայն կոյս ձորոյն հանդէպ գեղջն, ծածկէր և նշանագրէր զտեղին։ Նա ծածկեաց Տ̃ր զնշխարսն, և ոչ ոք կարաց տեսանել մինչև ս̃րբն Գրիգոր դարձաւ 'ի տեղին։

Իսկ այրք գեղջն հետամուտ եղեն մեզ․ և մեք հեծեալ յիւրաքանչիւր երիվարս, փախստական գնացաք յամուրն Ողկան․ և յառաջեալ քան զնոսա մտաք 'ի ներքս, քանզի ընդդէմ եկին այրք տեղւոյն, և մուծին զմեզ 'ի ներքս։ Իսկ այրք գեղջն եկեալ անցին յայնկոյս 'ի քաղաքն Կուառս, և ազդ արարին նոցա զմէնջ․ զոր լուեալ յայսկոյս անցին, և զամրոցն սկսան պաշարել։ Իսկ մեր 'ի վարանս մտեալ, յղեցաք գիշերագնաց զոմն առ իշխանն Անգեղ տան, և թղթով ծանուցաք զիրսն։ Իսկ նորա չորեք հազար արանց ընտիր սուսերաւորաց առաքեաց․ որք 'ի վաղիւն եկեալ անցին յայնկոյս գետոյն։ Նա յետ երից աւուրց պաշարեալ զքաղաքն աւերեցին, և զպարիսպն հիմնայատակ արարին, և զմարդիկ քաղաքին բերեալ 'ի Մեղտի անցուցին։

Իսկ իշխանքն իբրև լուան՝ եկին 'ի վերայ բլերն, և տեսին զՍրճանն, զի արս չորեքհարիւր լոկ՝ թէ աւելի կամ պակաս՝ ունէր ընդ իւրն։ Վաղվաղակի 'ի վերայ յարձակեալ քաջ իշխանացն, 'ի փախուստ դարձուցանէին զՈրձանն. իսկ այլ զօրքն Հայոց հարեալ զձայն գուժին, վաղվաղակի ամենեքեան անդր 'ի բլուրն հասանէին։ Իսկ Որձանն յառաջ մատուցեալ՝ սկսաւ թշնամանել զիշխանսն Հայոց, և ասէ. Յառաջ մատիք, ով դենակորոյսք, և ուրացօղք ըզհայրենի ածոցն, և թշնամիք բարերարին Գիսանէի. ոչ գիտէք զի այսօր Գիսանէ 'ի պատերազմ եկեալ է ընդ ձեզ, և մատնելոց է զձեզ 'ի ձեռս մեր, և հարկանելոց է զձեզ կուրութբ և մահուամբ։ Իսկ իշխանն Ործրունեաց 'ի մէջ անցեալ, ասէ. Ով որ խրոխտասդ 'ի վերայ մեր. եթէ վասն աստուածոցն մարտնչիս, սուտ ես. և եթէ վասն երկրիդ, նոյն իսկ անմիտ ես. զի այս իշխանն է Անգեղ տանն, և իշխան Սիւնեաց տանն, և այլք 'ի պատուաւորաց՝ զորս դուք իսկ ճանաչէք։ Իսկ Դեմետր որդի Որձանին ասէ. Լուարուք մեզ իշխանքդ Հայոց. այս քառասուն ամ է՝ զի ծառայեմք մեծի աստուածոցն, և գիտեմք զզօրութիւն նոցա, զի ընդ թշնամիս պաշտանէից իւրեանց խնդրեանք մարտնչին։ Արդ մեք պատերազմաւ ձեզ չկարեմք ընդդիմանալ. զի այս առն է թագաւորին Հայոց, և դուք իշխանք նորա։ Բայց այս ձեզ յայտնի լիցի, որ թէպէտ մեք ձեզ յաղթել ոչ կարեմք, սակայն լաւ է այսօր մեռանել 'ի վերայ աստուածոցն մերոց՝ քան թէ զտաճար նոցա 'ի ձէնջ ապականեալ տեսանեմք, որով և զկեանս ատեցաք և զմահ սիրեցաք։ Բայց որ իշխանդ ես Անգեղ տանն՝ յառաջ մատիր, զի մենամարտեսցուք ես և դու։

Յայնժամ 'ի մէջ անցեալ իշխանն Անգեղ տանն և Որձանն, և սկսան անցանել շուրջ զմիմեամբք. և աճապարեալ Որձանն եհար տիգաւ 'ի վերայ բարձից նորա, և մերձ տարաւ յընկենուլ զնա։ Իսկ իշխանն դարձեալ 'ի վերայ նորա, ասէ. Գիտես զայս, Որձան, զի տեղւոյս այս Որձան են կոչելոց. զի քեզ արձանանալ պիտի յայսմ վայրի։ Եւ 'ի վեր ամբարձեալ զձեռն իւր՝ իջուցանէր զսուրն 'ի վերայ աջոյ թիկանցն, և 'ի բաց ձգէր զպարանոցն համդերձ ձախ թիկամբն և ոտամբն։ Եւ նորա անկեալ յերկիր թաւալէր. և կուտեցին արձան 'ի վերայ նորա, և կայ 'ի Թաղման 'ի նմին տեղւոջն՝ որ դեռ ևս Արձան կոչի անուն լերինն ։

Եւ մինչ այս այսպէս գործեցաւ, փութանակի եկին հասին զօրքն քրմաց 'ի Վիշապ քաղաքէ, և արք Պարտխայ և արք Մեղտոյ ամենեքեան առ հասարակ անդր հասանէին ։ Եւ այլք յԱստղոնից եկեալ ընդ նոսա, ընդ ամենայնն, որպէս և ինքեանք յետոյ ասէին, հինգ հազար չորեքհարիւր և յիսուն այր ։

Երբև հասին 'ի գլուխ լերինն, ձայն գուժեաց յերկոսեան գունդսն. և միաւորեալ դասք քրմացն ընդ միմեանս, յարձակեցան 'ի վերայ զօրացն Հայոց, և փախստական արարեալ իջուցին զնոսա զառ'ի վայր լերինն ընդ գեղջն կողմանէ ։ Իսկ արք գեղջն այնորիկ քանզի դարանամուտք էին, ընդդէմ եկեալ մերոց զօրացն, և յերկուց կողմանց 'ի մէջ առեալ ըզզօրսն Հայոց, սկսան կոտորել ։ Իսկ իշխանն Անգեղտանն հերձեալ զքրմացն կողմն, և անցանէր յետուստ կողմանէ, և ուշ բլերն առնէր. զի անդ արք հետևակք, որ զառ'ի վերին կողմանէն էին, բազում զնոսա արարին վիմօք երիվարացն ։ Իսկ Դեմետր իբրև ետես՝ եթէ Անգեղ տան իշխանն 'ի բլուրն ել, թողեալ զզօրսն՝ ուշ նմա արարեալ, նոյնպէս և այլ զօրքն սկսան ձիախաղաց անդր ժողովել ։

Երբև ելին 'ի վերայ բլերն, ճակատեցան դարձեալ առ միմեանս ։ Եւ կային մնային իշխանքն մեր զօրուն իւրեանց, զի դեռ ամենեքեան չէին ժողովեալ. քանզի չորեք հազար այր դեռ 'ի Մեղտի զգերիսն ունէին, իսկ երեք հազարն անցին ընդ Բասեան և ընդ Հարք. իսկ այլքն դեռ 'ի դաշտի անդ սփռեալ ասպատակէին ։ Եւ յորժամ ճակատեցան առ միմեանս, և կամէին խառնել ընդ իրեար, ժամանեաց նոցա երեկոյ. և 'ի նոյն վայրի իջեալ բանակեցան մինչև ցառաւօտն ։ Եւ իբրև առաւօտ եղև, եկին հասին 'ի նոյն տեղի մնացեալքն[1] զօրուն Հայոց, և այլք ոմանք 'ի Տիրակատարն քաղաքէ, որպէս թէ արք հինգ հարիւր, եկին օգնել[2] քրմացն ։ Արդ իբրև հարստացան երկոքին կողմանցն, և եղին վեց հազար հինգ հարեւր քառասուն և վեց արք քրմացն, իսկ հինգ հազար և ութսուն զօրք իշխանացն Հայոց, ապա հնչեցուցին զփողս պատերազմացն, և դիմեցին իւրաքանչիւր այր 'ի դէմ առն դիպանաւորի. զառաջինսն յաղթեցին զօրքն Հայոց՝ քրմացն: Իսկ 'ի նոյն ցեղէն Դեմետրեայ իշխանն Հաշտենից, որ էր [illegible] զօրուն Հայոց, կտրեալ եօթն հարեւր արամբք 'ի քրմացն կողմ եղանէր[1]. և սկըսաւ կռուել ընդ իշխանս Հայոց: Իբրև տեսին զօրքն Հայոց զնա, լքան և յերկիր կործանեցան. զի այնպիսի այրն այն յաղթող և հմուտ պատերազմի և կորովի, մինչ զի ամենայն իշխանքն Հայոց դողային 'ի նմանէ: Այլ յանխնայ սկսաւ արեան ճապաղիս հանել. և ամենայն զօրքն զաղաղակ բարձին առ իշխանն Սիւնեաց: Իսկ նորա ձայն տուեալ, ասէ. Ով գայլակորիւն, յիշեցեր զպարս հօր քո, և 'ի նոյն շաղղակերութիւն դարձար: Իսկ նա ասէ. Ով արծուոյ ձագ, թևօքդ ես հպարտացեալ. բայց եթէ 'ի շար[2] ակնատացս անկանիս, ես ցուցանեմ քեզ զիմ զօրութիւնս: Իսկ իշխանն Սիւնեաց չանդուրժեաց առ թշնամանսն. յարձակեալ 'ի վերայ նորա, եհար մըրճովն 'ի վերայ սաղաւարտին, և կտրեալ զնա 'ի զօրացն, և փախստական արար զնա 'ի վերայ լերինն ընդ արևելս կոյս: Այլ հանեալ հանդէպ Իննակնեան վայրուցն՝ մղեալ ընկեց յերկիրն, և իջեալ՝ դանակաւ կտրեաց զգլուխ նորա. և զմարմինն զահավէժ արարեալ, ասէ. Տեսցեն զքեզ անգեղք, և գիտասցեն՝ եթէ արծուոյ հարեալ է ձնապաստակդ: Այլ ինքն դարձաւ: Որ մինչև ցայսօր Արծուիք կոչեն տեղւոյն:

---

[1] 'Ի միւսում օրինակի մնացեալ որդիք զօրուն Հայոց ։

[2] 'Ի միւսում օրինակի յօգն քրմացն ։

Իսկ իշխանն Որդրունեաց 'ի մէջ անցեալ՝ կտրեաց զքրմապետն Աշտիշատայ, որոյ անունն էր Մեփակէս[3]. և տարաւ փախստական մինչև 'ի գլուխ լերենն՝ ընդ դիտան վայրացն ։ Այլ իբրև եհաս նմա, ընդդէմ դարձաւ Անտակէսն, և եհար զպարձս նորա․ իսկ նորա ջեռեալ յարենէ խոցուածքին, անձնապարեալ կորեաց զթիկունս, և պարանոցաւն 'ի բաց ընկէց, և զգլխ նորա դարաւհաս արար․ զոր և Անտակող[1] կոչեն զանուն տեղւոյն ։

---

[1] Յերկուս օրինակս ընդ զօրսն Հայոց, համբերեալ եօթն հարեւր արամբք յայն կոյս եկաց, և եղև ընդ քրմն Դեմետրեայ. և սկսաւ արամբք իւրով կռուել:

[2] 'Ի միում ևեթ օրինակի 'ի շար ակնատացս:

[3] Յերկուս օրինակս պակասէր հատուածս որոյ անունն էր Մեփակէս: Իսկ զանուն քրմին ուղղեցաք Մեփակէս որպէս յիշատակի 'ի ստորև ըստ երից ձեռագրաց. զի երկու այլք ունէին Մեծակէս:

[illegible]

Իսկ իշխանն Արջուց[2] փախուցեալ 'ի նոյն վայրս թաքեաւ․ զոր տեսեալ իշխանին Արծրունեաց՝ որպէս թէ ընդ չքնեա[3] արար, և գնացեալ մերձեցաւ առ նա․ և յանկարծակի յարձակեցաւ 'ի վերայ նորա ։ Իսկ նորա փախստական եղեալ ընդ անդաստն, կտրծն փայտի էանց ընդ սիրտ նորա և ընդ լեարդն, և անդէն մեռաւ ։ Իսկ նորա առեալ զերկոսին երիվարսն և դարձաւ․ և անուանեցաւ տեղին այն Արջուց ձոր ։

Այլ իբրև դարձաւ անտի, եկեալ հանդիպեցաւ զի Դեմետր և իշխանն Անգեղ տան մարտնչէին ընդ միմեանս ։ Այլ նորա 'ի վերայ յարձակեալ, կորեաց զաջոյ ուս նորա, և 'ի վայր ընկէց․ և կորեաց զգլուխ նորա, և ձգեաց 'ի մախաղ իւր․ և դարձաւ ։ Այլ յարձակեալ 'ի վերայ զօրացն, յանխնայ կոտորեալ դիթաւալ առնէին իբրև արս հազար երեսուն և ութ․ և զայլսն մերկացուցին ։ Այլ 'ի նոյն պատերազմին եսպան Դեմետր զորդի Մոկաց իշխանին․ որ և մեծ սուգ եհաս իշխանացն Հայոց ։

Արդ իբրև մեռաւ Դեմետր 'ի նոյն պատերազմին, հնչեցոյց իշխանն Սիւնեաց զփողս պատերազմին 'ի խաղաղութի․ և լռեցին երկոքին կողմանքն 'ի կոտորելոյ զմիմեանս ։ Զոր իբրև տեսին արք կողմանցն, որ քուրմքն էին, աղաչեցին զիշխանսն 'ի խաղաղութի, զի թաղեսցեն զմեռեալս իւրեանց․ և թոյլ ետուն ։ Այլ ժողովեցին զամ կոտորեալսն յերկոցունց կողմանցն․ և հատեալ գերեզմանս՝ լցին զնոսա 'ի ներքս, և կանգնեցին 'ի վերայ գերեզմանացն արձանս, և գրեցին 'ի նմա այսպէս ․

---

[1] 'Ի միում ևեթ օրինակի Մետակէս․ 'ի միւս այլ Մեփտակող ։

[2] Յերկս օրինակս Արջոյ ։

[3] Յերկս օրինակս որպէս թէ ընդ չքնեալս արար ։

ԱՌԱՋԻՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄ ՈՐ ԵՂԵՒ ՅՈՅԺ ՍԱՍՏԻԿ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ ԳԼԽԱՒՈՐ ԱՐՁԱՆ ՔՐՄԱՊԵՏՆ ՈՐ ԿԱՅ ԱՅՍՐ Ի ԹԱՂՄԱՆ ԵՒ ԸՆԴ ՆՄԱ ԱՐՍ ՀԱԶԱՐ ԵՐԵՍՈՒՆ ԵՒ ՈՒԹ ԵՒ ԶԱՅՍ ՊԱՏԵՐԱԶՄ ԱՐԱՐԱՔ ՎԱՍՆ ԳԻՍԱՆԵԱՑ ԿՌՈՑ ԵՒ ՎԱՍՆ ՔՐԻՍՏՈՍԻ

Զայս գրեցին ասորի և հելլենացի գրով, և յոյն և իսմայելացի նշանաւ[1]։ Այլ ինքեանք իջին երեկոթս առնել յիննակնեան տեղւոջն. և փութացեալս կոչնական առաջին սրբոյն Գրիգորի, և ինքեանք մնացին անդէն։ Ոմանք ’ի դիտանոցին մնացին, և այլ զօրքն ’ի մարգաճակին իջևանս կալեալ առ քաղցր աղբերն անտառին։

Իսկ մեք ’ի յամրոցէն ելեալ, եկաք ընդ նորին ճանապարհ ընդ որ փախստականն գնացաք։ Իբրև եկաք ’ի վայրս գեղջն, մոլորեցաք. քանզի գիշեր էր։ Բայց մինչ դեռ գայաք առ ափամբ այգեստանեացն, յանկարծակի ծագեաց լոյս սաստիկ առաւել քան զճառագայթս արեգականն ’ի նշխարացն՝ զոր պահեալ էր սրբոյն Գրիգորի։ Եւ այնչափ ծագեաց, մինչև ա̅մ բնակիչք գեղջն ’ի դուրս ընթացեալ արք և կանայք ծերք և տղայք ’ի տեսիլն, և հիացեալք՝ սկսան զղջանալ։ Եւ նոյնժամայն բարձեալ տարան զնշխարսն մինչև ’ի մէջ գեղջն, և պաշտօն ցնծութ̅ե կատարեալ մինչև ցառաւօտն, և ’ի վաղիւն բարձեալ՝ եկաք յՄուրձանն, և ընթերցաք զգիրսն։ Եւ բազում ժամս արտասուեալ սրբոյն Գրիգորի վասն ’ի զուր կոտորածին, և ապա առեալ զաջ թևկն Մկրտչին՝ տեառնագրեաց շուրջ զա̅մ կողմամբքն գաւառին, ասելով. Եղիցի աջ տ̅ն ’ի վերայ երկրիս այսորիկ, պահել ’ի թշնամեաց. և թէ վասն մեղաց տանջեցան ’ի տ̅նէ, սակայն թշնամիք սորա մի յերկարեսցեն, այլ չարեօք սատակեսցին։ Եւ մի հերձուածողք բնակեսցեն յայսմ աշխարհս. աջ սրբոյ Կարապետին և զերցի կնիք և պատճառան, և մանաւանդ եղիցի տաւնս այս շինուած յաւիտենական ազգաց յազգս։

---

[1] Յերկուս օրինակս ասորի և հելլենացի և յոյն գրով, և իսմայէլացի նշանաւ։

Եւ առաջացեալ մեր զամէնն, ձայն դղրդի[1] ահաւ յականջս մեր։ Եւ իբրև եկաք իջաք յԻննակնեան տեղին, ընդ առաջ եղեն[2] մեզ իշխանքն Հայոց, աւետիս տալով մեզ՝ եթէ Դեմետր կործանեցաւ։ Եւ իբրև եկաք 'ի տեղին, տեսաք զտեղի կռոցն քանդակեալ. և զկռուանն, որ հնգետասան կանգուն էր, ընդ չորս բաժանեալ։ Եւ պաշտօնեայք կռոցն զազգական բարձեալ՝ ողբային չարաչար, որ և դևքն 'ի լսելիս մարդկան կոծէին՝ ասելով. Վա՜յ մեզ, զի և ոսկերք մարդկան մեռելոց հալածեն զմեզ յերկրէս։ Եւ մարդկորէն տեսլեամբ որպէս թևաւորք ելեալ գնացին յԱշտիշատի կռուանն։ Իսկ այլք 'ի դիւացն իբրև զպիծակս անհուն բազմութ՟ք, կամ թէ որպէս թանձրամած տաղտարափ՝ այնպէս յարձակեալք 'ի վերայ բազմուէն, և զքուրմն առ հասարակ լլկեալ՝ թողին իբրև զմեռեալս։ Եւ մատուցեալ տէրն Գրիգորի, բժշկեաց զնոսա. և հրամայեաց կործանել զԳիսանէս, քանզի պղնձի էր՝ երկոտասան կանգուն երկայնութ՟ն[3]։ Իբրև մատեան կործանիչքն 'ի [illegible], զոր տեսեալ պաշտօնէիցն՝ բա[illegible]ս ողբովք 'ի վերայ յարձակեալք, ասէին. Մեռցուք նախ մեք, և ապա մեծն Գիսանէս կործանեսցի։ Իսկ զօրացն 'ի մէջ առեալ զքուրմն սպանին արս վեց. և ապա կործանեցին զդուռն մեհենին։ Իսկ դևքն ձայն բարձեալ, ասէին. Թէպէտ և դուք զմեզ աստի հալածէք, բայց որք աստ կամին բնակել, և նոցա մեք լիցի հանգիստ։ Բայց չէ անհաւատալի. զոր օրինակ ընդ դրունս քաղաքի զօրք բազում մտանեն, նոյնպէս և այս տեղիս դուռն էր դիւաց. զի այնչափ էին դևքն 'ի տեղոջն Գիսանէ, որչափ 'ի սանդարամետս անդնդոց։

Իբրև կործանեցին զօրքն զկռուանն, սկսաւ սուրբն Գրիգոր հիմն արկանել եկեղեցւոյ։ Եւ վասն զի ոչ գոյր նոցա նիւթ պատրաստ, առեալ քարինս անկազմս և անտառաշատ, և գտեալ կէր 'ի ընտանութիւն հաւոցն, սկիզբն արար եկեղեցւոյ 'ի տեղւոջն՝ ուր կուռքն Դեմետրեայ էր լեալ՝ ըստ նորին չափոյ: Այլ արար անդ աւուրս երկոտասան, և կամէր զնշխարս սրբոյ Կարապետին զամէնն աստ դնել, բայց ոչ էառ հրաման 'ի նմանէ: Այլ զհասարակն առեալ դնէր 'ի տապան բրտեայ[1], զի հողեղէն է և ոչ ոսկեղէն. վասն այնորիկ ոչ է պարտ ոսկով պատել զմեռեալ մարմին մարդկան: Այլ եդ զնոյն տապանն 'ի նոյն պղնձի տապանին. և եդ անդ զմի ակն լուսոյ, զոր եբեր 'ի Կեսարիոյ՝ անուն լիգզոն: Այլ ոչ եթէ յայտնապէս ուրեք դնէր, այլ զտեղին 'ի ծածուկ կազմեալ, և 'ի գիշերին առեալ բրիչս ես և Մշեխանոս եպիսկոպոս, բրեցաք երկուտասնաչափս, արկեալ 'ի ներքոյ խիճս քարանց, և եդաք անդ զնշխարս սրբոյ Կարապետին: Այլ այս էին զոր եդաք. զաջ թեւկն մինչև ցարմուկն, և զձախ ձեռն թիկամբն հանդերձ, և զոսկր բարձուց աջակողմանն, և այլ մանր ոսկերս 'ի մարմնոյն: Իսկ զԱթանագինէին զգլուխն և զաջ ձեռն մինչև ցփօտին զամ հատեալ ընդ մէջ, և զնորայն եդաք 'ի կաւէ տապան: Ո՜ որ թէ ստուգիւ կամիք իմանալ, ցՊիսիդոն թարգմանիչ ասորի իսկ հարցէք, և նա ասէ ձեզ: Քանզի Կարապետին առ անկեան դրանն Արշակունի, թզաւ մի հեռի գտանես զբեւեռանշանին 'ի մտիցն, կէս թզաւ բարձր 'ի գետնոյն և յաջմէ եկեղեցւոյն: Ո որ գրեալ է սուրբն Գրիգոր 'ի տախտակս պղնձի, և եդեալ 'ի բեմի անդ՝ թէ կին ոք մի իշխեսցէ մտանել ընդ դուռն եկեղեցւոյդ. զի մի կոխելով զպատուական նշխարսն, անհաշտ խռովութիւն լիցի մեզ ընդ նոսա՝ որ մտանենն և ակնարկեն ընդ նա իսկ. զոր և Պիսիդոն իսկ ընթերցեալ է զտախտակսն:

---

[1] Յերկուս օրինակս ձայն դղրդոյ։

[2] 'Ի միում օրինակի ընդառաջին։

[3] Յերկուս օրինակս զԳիսանէս, որ էր երեսուն կանգուն երկայնութիւն, և երկու կանգուն և թզաւ մի լայնութիւն պղնձի պատկերին։

Իսկ զԱթանագինէին առ նոյն սեամն հուպ ընդ ձախակողմ անկիւնին[2]. և այնպէս անյայտ կան 'ի պահեստի, զոր և թէ գտանել ոք կամի բեւեռացն նշանօք՝ չիք հնար, թէ և քառասուն կանգուն փորեսցեն. զի պատճառ իրացն այս եղև: Յորժամ պահեցաք վեշխարս սրբոյն, երկիցս անգամ ծունր կրկնեալ սրբոյն Գրիգորի մեւք հանդերձ, և յարուցեալ տարածեաց զձեռս իւր ընդ արևելս, և ասէ.

---

[1] Յերկուս օրինակս Բրտինեայ: Գինէս հուպ առ սեամն ընդ ձախս

[2] Յերիս օրինակս իսկ Անանա հողեանն:

Աստուած աստուածոց և Տէր տերանց, որ կատարես զկամս երկիւղածաց քոց, և ոչ անտես առնես զաղաչանս այնոցիկ՝ որ խնդրեն ՚ի քէն. դու Տէր, որ պահեցեր զսա և ածեր մինչև ՚ի տեղիս յայս, ձգեա՛ զաջ քո ՚ի վերայ տապանաց սոցա, և կնքեա անվթար զսրբութ̃ քով զոսկերս սոցա, զի մի ոք կարասցէ հանել զսոսա աստի և զատանել մինչև յօր կատարածի աշխարհի և նորոգման սոցա և մեր սրբոց։ Թէպէտ և ՚ի սրբոց ոք ջանայցէ հանել, աղաչեմ մի լուիցես նոցա աղօթիցն. այլ որք յուսով և հաւատով խնդրեսցեն զբժշկութիւն ՚ի դուռն սրբոյ Կարապետիս, բժշկեսցես զնոսա։ Բայց միայն թէ կամք քո իցեն թողուլ զնոսա ՚ի ցաւս իւրեանց, զի տանջեալ մարմնով՝ ապրեսցին հոգւով ՚ի հանդերձեալ դատաստանին։ Իսկ զդասս պաշտօնէից սորա պահեա, որ զգուշութ̃ ծառայեն քեզ և սրբութ̃ ՚ի Տէր եկեղեցւոջս. զի դու միայն ես կարող յամենայնի, և քեզ փառք յաւիտեանս։

Այս մեր ասացեալ զամէնն, եկն ձայն յերկնից որ ասէր. Եղիցի քեզ որպէս և կամիս, մի ոք գտցէ զդոսա հանելոյ պատճառաւ[1]. և որք ծառայեն խնամոք և անկեղծաւոր վարուք ՚ի տեղւոջս, մասնակից լիցին դոցին բարեացն։ Այս շարժեալ ծածկեցաւ տեղին։ Իսկ ՚ի վաղւն ածեալ առաջի Սիւնեաց իշխանին քուրմն մի, աղաչէին՝ զծածկեալ տեղիս զանձուցն ցուցանել և զդրունս գետնափոր տանն. և ոչ ասաց, այլ մեռաւ ՚ի նոյն կախաղանին։ Այս ոչ եղև հնար գտանել. Թէպէտ և կարծէին ընդ հիմամբքն եկեղեցւոյն լինել, ուր Դեմետրայ տաճարն էր։ Քանզի հիմն եկեղեցւոյն եղաւ ՚ի նոյն տեղիս, նոյն չափոյն լայնութիւնն և երկայնութիւնն. բայց միայն զի նոքա յարևմուտս երկրպագէին։ Այսպէս քննէին և զտաճարն Գիսանէին ՚ի վեր բերել, որ էր առյորդ ազգերն յարևելից կուսէ, որպէս երկուս քայլս մարդոյ հեռի գոլով, և ոչ գտին :

---

[1] Յերկուս օրինակս և մի ոչ գիտասցէ զսոսա ըստ հանելոյ կողման։

Իբրև լցան նոցա անդ աւուրք ինն, երթեալ իշխանն Սիւնեաց յաւանն Կուառս, հաւանեցոյց զզօրս գեղջն՝ գալ 'ի մկրտութ̄ի. որք յանձն առին և եկին ընդ նմա : Իսկ առեալ սրբոյն Գրիգորի իջուցանէ զնոսա 'ի ձորն Արծանայ[1] և մկրտեաց զնոսա. որ էր յարևելից կուսէ հանդէպ Կաձկօնից՝ Աստղօնից բերդին : Իսկ մկրտեաց զնոսա քրիստոսազարդ օծմամբն, առնելով հաւատացեալս ս̄ր Երրորդութեն : Իսկ երևեցոյց տ̄ր լոյս մեծ 'ի սեան հրեղինի 'ի վերայ մկրտելոցն. և կացեալ երիս ժամս լոյսն 'ի վերայ սխրալի քահանայագործութեանն, և անդէն ծածկեցաւ 'ի տեսողացն : Իսկ որք մկրտեցանն էին, արք և մանկտի, ոգիք հինգ հազար և յիսուն : Իսկ առեալ ածէ զնոսա 'ի տէրունական տաճարն, և տօն սրբոյ Կարապետին տայր կատարել որ օր մի էր նաւասարդի : Իսկ տուեալ զնոսա 'ի ձեռս քահանայիցն, ետ տանել 'ի գեւղս իւրեանց : Իսկ հրամայեաց քահանայիցն նշան փայտեայ կանգնել ուր զնշխարսն եդին, և 'ի մէջ գեղջն. և զկանայսն անդ մկրտել : Իբրև եղև այս ամ, ժողովել տայր տ̄րն Գրիգոր զմանկունս քրմացն և զպաշտօնեայս կռոցն, և առաջէր զնոսա՝ դառնալ առ տ̄ր ա̄ծ : Իսկ նոքա ոչ առնուին յանձն, այլ ասէին ցիշխանսն. Ո այս բանս 'ի մեր առնէք, որ թէ ապրիմք՝ փոխարէնս առնեմք ձեզ. և թէ մեռանիմք, աստուածքն հատուցանեն զվրէժս մեր : Իսկ լուեալ զայս իշխանն Անգեղ տանն, ետ տանել զնոսա 'ի Փայտակարան քաղաքն 'ի տուն բանդի արս չորեքհարիւր երեսուն և ութ՝ գերծեալ զգէս նոցա :

Այլ և յոյժ զարմանալի էր տեսիլ նոցա, քանզի սևք էին և գիսաւորք և զազրատեսակք, զի ցեղով 'ի հնդկաց էին : Քանզի և կռոցն, որ յայս տեղոջ էին, պատճառն այս է : Դեմետր և Գիսանէ իշխանք էին հնդկաց, և եղբարք ցեղովք. դաւ ինն խորհեալ նոցա Դինասքեայ արքային իւրեանց, զոր հալածէ եզեալ արքային՝ առաքէ զօր զհետ նոցա, կամ սպանանել, կամ յերկրէն հալածական առնել: Իսկ նոցա լեալ մազապուր՝ անկան առ թագաւորն Վաղարշակ. և նա ետ նոցա զերկիրն Տարօնոյ իշխանութիւն. զոր ինքեանք շինեցին քաղաք, և կոչեցին Վիշապ: Որք եկեալ յԱշտիշատ, և կանգնեցին ըդկուռսն զայնոսիկ յանուն կռոցն զոր ՚ի Հնդիկսն պաշտէին: Այլ յետ հնգետասան ամի սպան թագաւորն զերկոսին եղբարսն, ոչ գիտեմ թէ վասն էր, և ետ զիշխանութիւն երից որդւոց նոցա Կուառայ և Մեղտեայ և Հոռենայ: Իսկ Կուառ շինեաց զաւանն Կուառս, և վասն անուան նորա կոչեցաւ Կուառս: Իսկ Մեղտէս շինեաց ՚ի դաշտի անդ իւր աւանս, և կոչեաց զանուն նորա Մեղտի: Իսկ Հոռեանն շինեաց իւր աւան ՚ի գաւառն Պալունեաց, և կոչեաց զանուն նորա Հոռեանս:

---

[1] Յօրինակին միում 'ի ձորն Եմանու. զոր և այլ օրինակ 'ի լուսանցսն յաւելու :

Այլ յետ ժամանակաց խորհուրդ ՚ի մէջ առեալ Կուառ և Մեղտէս և Հոռեան, ելեալք ՚ի լեառն Քարքեայ, և գտին զայն տեղին բարեհամ և գեղեցիկ. զի ընդարձակութիւն էր որսոց և հովասուն, խոտոյ և փայտի առատաձեռն. և շինեցին անդ դաստակերտս: Այլ կանգնեցին երկուս կուռս, զմինն յանուն Գիսանեայ, և զմինն յանուն Դեմետրեայ: Այլ ետուն նոցա ՚ի սպասաւորութիւն զազգս իւրեանց: Գիսանէս զի գիսաւոր էր, և վասն այնորիկ նորա պաշտօնեայքն գէսք էին թողեալ. զոր հրամայեաց իշխանն կտրել: Զի ազգն այն յորժամ ՚ի Ք͞ս դարձան, չէին կատարեալ ՚ի հաւատսն, և զհայրենի օրէնսն չիշխէին յայտնի ունել, այլ խաբէութեամբ զայս հնարեցան. ծամ միայն թողուլ ՚ի գլուխ մանկանցն, զի զայն տեսեալ՝ յիշեսցեն զպաշտօն պղծութեան իւրեանց: Զոր և ես աղաչեմ զձեզ, զգոյշ կացէք՝ զի մի այս և ՚ի ձերում երկիրդ սերմանեսցի, և մի լինիջիք ընդ անիծիւք: Այլ մեք յառաջինն դարձցուք ՚ի կարգս և ՚ի բանս:

Իսկ հիմնարկեաց սուրբն Գրիգոր զեկեղեցին, և եդ անդ զնշխարսն, և կանգնեաց անդ փայտեայ նշան տէրունական խաչին ՚ի դուռն եկեղեցւոյն և ՚ի տեղի կռոցն Գիսանեայ, և եթող անդ պաշտօնեայս ե-

26
14
40

կեղեցւոյն զԱնտոն և զԿրօնիդէս: Եւ զԵպիփան Հայր հաստատեաց վանաց ընդ ձեռամբ իւրով. և եթող 'ի տեղւոջն արս կրօնաւորս քառասուն և երեք, և երկոտասան դասատակերտս ետ նմա, զի տեղեացն ծառայեսցեն: Յորոց մինն Կուառս, և Մեղտի և Արեխ և Մուշ և Խորնի և Կեղք և Աուզու: Քանզի աւանք են սոքա մեծամեծք, որպէս կայ 'ի գրի իշխանացն մամիկոնենից: Քանզի Կուառս ունէր երդահամարս երեք հազար և երկոտասան, և հեծեալս հազար և հինգ հարեւր: Եւ Տում[1] ծուխս հինգհարեւր, և հեծեալս չորեք հարեւր: Եւ Խորնի ունի ծուխս[2] հազար հինգհարեւր և վեց. հեծեալս եւթնհարեւր[3], և հետևակս հազար և եւթն: Իսկ Արեխ[4] ծուխս հազար վեցհարեւր և ութսուն. հեծեալս հազար և երեսուն, և հետևակս չորեք հարեւր[5]: Իսկ Կետեղք[6] երդս հազար և վեցհարիւր, և հեծեալս ութհարիւր, և հետևակս վեցհարիւր: Իսկ Աուզու[7], որ թարգմանի բազմաց կայեան, ծուխս երեքհազար և երկուհարիւր, և հեծեալս հազար և քառասուն, և հետևակս աղեղնաւորս ութհարեւր և քառասուն[8], և տիգաւորս վեցհարեւր և ութսուն. և պարսաւորս երկերեւր և ութսուն: Եւ ընդարձակեալ ունէին սոքա իւրեանց խաշանց արօտականս զգաւառն Հաշտենից: Արդ այս աւանագեղք 'ի բնէ տուեալ էին կռոցն 'ի ծառայութիւն, զոր և իշխանքն դարձեալ հաստատեցին 'ի սէր Եկեղեցւոյն յամս երեսուն և երկու թուով[9]: Զայս այսպէս կարգեալ է սրբոյն Գրիգորի:

Արդ յետ երկոտասան աւուր երթեալ իջանէաք 'ի քաղաքագեղն Մեղտի՝ և անդ երեկօթս արարեալ, և 'ի մէջ գիշերին եկն այր մի , և գայժ էարկ՝ եթէ արք հիւսիսոյ գան 'ի վերայ մեր ։ Իսկ մեք դէմ եդեալ կամէաք անցանել յայնկոյս գետոյն յամրոց մի կոչեցեալ Փարձենք[1] ։ Նա իշխանքն անցեալ գնացին մինչև 'ի դուռն Մուշ քաղաքին , և տեղեկացեալ զի ոչ ինչ գոյր , և ապա դարձան և եկին ընդ առաջ մեր ․ և դարձուցեալ զմեզ յեզերացն Արածանու , ոմանք անցեալ մտին 'ի քաղաքն յառաջագոյն , իսկ ոմանք ընդ մեզ երթային ։ Իբրև հեռացաք 'ի գետոյն իբր ձիոյ արշաւանօք երկու կամ երեք , և իբրև մերձեցաք առ փոքր ձորակին , և կամէաք անցանել միաբան և գնալ 'ի տեղի մեհենիցն , քանզի անդ իսկ էր խորհեալ դնել զմնացեալ նշխարսն , ապա ջորիք կառացն յայնկոյս ձորոյն ոչ կարացին անցանել , և նստան ։ Ապա հրեշտակն յայտնեալ՝ արգել զԳրիգորիոս , և ասէ ․ Հաճեցաւ Տ̃ր սրբոցդ բնակիլ 'ի տեղւոջս յայս , և այն՝ վասն ցուցանելոյ 'ի հեռագոյն տեղեաց անդի զզօրութիւն ա̃յ , զոր տեսեալ մարդկան՝ հաւատասցեն սքանչելեացն ․ Բան զայս այլ պատճառս 'ի սրբոյն Գրիգորէ ոչ լուաք ։

---

[1] Յերկուս օրինակս Տամէ. յայլում օրինակի Խորփում:

[2] Յերկուս օրինակս Եւ Խորփնի երդս հազար եւն. յայլում Խոհրնի:

[3] Յերիս օրինակս հազար եւթն հարեւր. յայլում հազար ութ:

[4] Յերկուս օրինակս Գարեխ երդս:

[5] Յերիս օրինակս հեծեալս ութ հարիւր, և հետևակս վեցհարիւր:

[6] 'Ի միում օրինակի Կեփղէ. յայլ երիսն չէք:

[7] Յերկուս օրինակս Բաղում:

[8] Յերիս օրինակս հեծեալս երկու հազար և քառասուն, և հետևակս աղեղնաւորս եւթնհարիւր և քառասուն:

[9] Յերիս օրինակս 'ի վերայ եկեղեցւոյն յամս և Ե թուով. յայլում օրինակի յամս . և 'ի միւսայլ յամս երեսուն և ութ:

39 [illegible]

Նա անդ ձեռն 'ի գործ արկեալ շինուածոյ եկեղեցւոյն , և նոյն օրինակաւ 'ի գիշերի կազմեցաք զտեղի նշխարացն ․ և եդաք 'ի քարեայ տապան առնաչափ[2] զերկուց վկայիցն մերձ առ դուռն եկեղեցւոյն յաջակողմն ։ Նա զմիւս ևս զակնն լուսաւոր դնէր 'ի նոյն տապանին , յաղագս միշտ լուսոյն զոր ունէր ։ Բայց զորս եդն , այս են ․ զԱթանագինէին զհասարակն , և զԿարապետին զոսկերս բարձուցն ձախոյ , և զերկու սրունսն , և զմասն ինչ ոսկերաց ողինն ։ Իսկ զայլն 'ի Կեսարիա առին իւրեանց մասն , զերկուս ոտսն և զահեակ բոյթն ։ Արդ իբրև եդաք 'ի ներս 'ի տապանն զնշխարսն նոյնչափ խորու̃թ որպէս յիննակնեան տեղին , և ծունր կրկնեալ սրբոյն Գրիգորի մեք հանդերձ , զնոյն աղօթս մատուցանէր առ ա̃ծ , զի մի ոք յանդգնեսցի առ 'ի հանել զնոսա ։ Նա նոյնպէս եկն ձայն յերկնից , եթէ զոր ինչ խնդրեսցեր՝ եղիցի , և ոչ ոք կարէ գտանել զգոսա։ Նա զայս ասացեալ խաղաղացաւ տեղին ՚ի մէնջ. և յայտնի է նշանաւ բևեռով փափագողացն իւրքն։

---

[1] Յօրինակի միում Հոլէանք ։

[2] Յերկուս օրինակս 'ի քարեղէն տապանի առանձինն ։

Արդ որ զկնի այսորցիկ է՝ զայն Թողաք այլոյ պատմագրի, մինչև դարձեալ կրկին դառնայ պատմութիւնս ՚ի Տարօն. զի որպէս զայլ տեղեացն չեմ ինչ գրեալ, նոյնպէս և զիմն չիշխէ ոք գրել[1]. զի Թագաւորաց ժամանակագիրք են։

Այս պատճէն առաջին պատերազմին Արձանին, և որ ինչ գործեցաւ յաւուրս իմ։

---

[1] Յերկուս օրինակս չի որպէս զայլ տեղեաց չեմ ինչ գրեալ ՚ի նոցին, նոյնպէս և այլքն զիս չիշխեն։

ՊԱՏՃԷՆ ԵՐԿՐՈՐԴ

ՎԱՍՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ ՈՐ ՅԱՐՁԱՆՆ ԵՂԵՒ

'Ի ԺԱՄԱՆԱԿՍ յայնոսիկ լուր եհաս 'ի դուռն արքային՝ թէ Կոստանդիանոս կայսրն հաւատաց 'ի Քս̅ ա̅ծ, և դադարեցոյց զհալածումն եկեղեցեաց, քաջութ̅բ կալեալ զթագաւորութիւնն։ Ապա խորհուրդ 'ի մէջ առեալ՝ գնալ 'ի դուռն կայսեր. վասն դնելոյ դաշինս խաղաղութեան 'ի միջի իւրեանց, եկին հասին 'ի գաւառն Ապահունեաց 'ի քաղաքագեղն Մանծկերտ[1]։ Արքայն հիւսիսոյ զօրս գումարեալ, եկին 'ի վերայ իշխանին Մ րաց. և զնա փախըստական արարեալ, բերին մինչև 'ի Կարնոյ քաղաք։ Եւ զերկիրն գերի վարեալ, տարան ոգիս իբրև քառասուն և ութ հազար։ Իբրև եկին պատգամաւորն Մ րաց իշխանին առ թագաւորն Տրդատ, և խնդրեալ իւր զօր յօգնականութիւն՝ զի մի տացէ զերկիրն տանել, և թագաւորն Տրդատ· տուեալ երեսուն հազար արանց 'ի ձեռն իշխանին Ապահունեաց, և արձակեաց յօգնականութ̅ի Մ րաց իշխանին։ Որք երթեալ ամսօրեայ ժամանակս յամեցին. և սակաւ մի գերութ̅ի դարձուցին. և երեք իշխան ըմբռնեցին և ածին։ Եւ կողմնապահ թողեալ երկրին, և ինքեանք դարձան առ թագաւորն։

Իսկ իմ աղաչեալ զսբն Գրիգոր գնալ 'ի վանսն իմ, զոր ինքն հիմնարկեաց յանուն Սբ Կարապետին. զի կայր լոկ միայն հիմնարկեալ։ Զոր թագաւորն իսկ յանձին կալեալ գալ 'ի տեսութ̅ի տեղեացն՝ զոր հիմնարկեաց, և եկեալ յԱշտից[2] տեղեացն թագաւորն ընդ լեռնակողմն գնայր։ Քանզի ոմանք տեսեալ զզօրսն Յունաց, համբաւեցին՝ թէ իշխանքն հիւսիսոյ թագաւառին ծանր զօրօք գան 'ի վերայ · քանզի Տրդատ թագաւոր գաւառս և քաղաքս էր զնոցա քանդեալ, և վաթսուն հազար այր 'ի գերութիւն իջուցեալ 'ի Պոլին ։ Իբրև տեղեկացաւ՝ թէ Յունաց զօրքն էին, դարձաւ 'ի գաւառն Հաշտենից · և ելեալ բանակեցաւ 'ի գլուխ Արծանւոյն վասն ընդարձակութե վայրուցն ։

---

[1] Յերկուս օրինակս Մանազկերտ։

[2] Յերկուս օրինակս 'ի դաշտից տեղեացն։

Իբրև եկեալ 'ի տեղին Իննակնեան թագաւորն հանդերձ, խնդիր արարեալ Անտոնի և Կրօնիդեայ ։ Իսկ պաշտօնեայքն ասեն · Այս ամ մի է, սակաւ ինչ պակաս, մեք զնոսա չեմք տեսեալ ։ Եւ տրտմեցաւ յոյժ թագաւորն, զի 'ի վաղնջուց ցանկայր տեսանել զնոսա ։ Իսկ սբն Գրիգոր առաքեաց խնդրակս զԱղբիանոս եպիսկոպոս հանդերձ երկու սարկաւագօք, պատուէր տուեալ նմա՝ եթէ ընդ առաւօտն ելանեն յանտառէն 'ի բլուրս ուրեք, և դու անդ կաց զգոյշ, զի մի զքեզ տեսցեն և փախիցեն ։ Եւ զաւուրս չորս ոչ կարացին գտանել · իսկ 'ի լուսանալ հինգերորդին առաւօտուն՝ լուան զձայն սաղմոսերգութե նոցա, զի դային յանտառէն յարևմտից կուսէ 'ի քաղցրահամ աղբերէն ։ Եւ եկեալ 'ի բլուրն արևելեան 'ի տեղիս արարացն Վեսեմտրեայ, զոր կոչեմք Արևու բլուր[1] · զի և անդ իսկ էին դարափոքր խուցք[2] նոցա, 'ի կողմանէ արևելից · և իբրև մերձեցան 'ի վերայ աղբերն, սկսան սաղմոսել այսպէս · “Լսելի արա ինձ, Տր, առաւօտու զողորմութիւն քո„ ։ Իսկ Աղբիանոս ասէ · “Հոգի քո բարի առաջնորդեսցէ ինձ„ ։ Եւ աղօթեալ անդ, ասէ Անտոն ցԱղբիանոս · Բարի եկիր ճանապարհորդ խաղաղութե ։ Եւ նա ասէ · Բարւոք գտաք զձեզ օթեվանք սրբոյ Հոգւոյն, և ճրագք լուսոյ ։ Այլ և աւետիք ձեզ, զի սբ Գրիգոր և Տրդատ թագաւորն 'ի խնդրութիւն ձեր են եկեալ, և յոյժ խնդրեն զձեզ ։ Իսկ նոքա ասեն · Եւ ձեզ աւետիք, զի սատանայ կործանեցաւ, և Ած այսօր կրկին ուրախութե լցոյց զարարածս իջմամբ սբ Հոգւոյն ։ Եւ կոչեցաւ տեղին այն Աւետեաց բլուր ։ Եւ առաքեաց Աղբիանոս առ մեզ զերկուս սարկաւագսն աւետաւորս. զոր լուեալ մեր, յոյժ ուրախ եղաք։ Եւ դարձեալ վասն սարկաւագութեան առաքեաց նմա Գրիգոր աւետաւորս առ Տրդատ 'ի սատարատ Արձանին. որ յոյժ խնդութեամբ լցեալ, եկն 'ի վանսն Հանդերձ գլխաւոր իշխանօքն։ Իսկ 'ի տեղին, ուր զաւետիսն ետուն, Հրամայեաց վէմն ժողովել բլրաձեւ, և կանգնեաց անդ նշան խաչի. զոր և կոչեմք Աւետեաց խաչ[1]։

---

[1] Յերկուս օրինակս Արևոյ բլուր ։

[2] Յերիս օրինակս դարափորք խորոց նոցա ։

Եւ առեալ որդոյն Գրիգորի զդասս պաշտօնէիցն, և զնշան տէրունականն խաչին, Հանդերձ ջահիւք և անուշահոտութեամբ խնկոց և պաշտամամբք. որ և ձայն ուրախութե պաշտօնէիցն զանտառն հնչեցուցանէր։ Եւ մերձեալ 'ի բլուրն, ընդ առաջ եղեն մեզ. և միաբան 'ի բլուրն ելեալ աղօթեցաք։ Եւ յետ ողջունին, ասէ սուրբն Գրիգոր. Բարիոք գտաք զձեզ առաւօտք խաղաղութեան։ Իսկ նոքա ասեն. Բարի եկիր արուսեակդ արդարութե, որ զտիեզերս լուսաւորես. մշակ առանց ամօթոյ, և աշտարակ բարձրագոյն քան զերկինս։ Եւ բազում անգամ համբուրեալ զմիմեանս, և առեալ զնոսա՝ գայաք յեկեղեցին. զի ոչ էր բլուրն հեռի 'ի տեղայն, այլ սակաւ մի 'ի բացեայ 'ի հիւսիսոյ կողմանէն, և ինքն հայի ընդ արեւելս, բարեհամ և դիտանոց երեւակ բազում վայրաց։ Որք և ածաք զնոսա առ Թագաւորն, և նա արտասուելով՝ աղօթէր օրհնել 'ի նոցանէ. և յարուցեալ համբուրեաց զնոսա, և նստան առաջի վկայարանին։ Եւ բազում վարդապետութիւ խօսէին ընդ նոսա, և ուսուցանէին զուղղութե կրօնս։ Եւ կացեալ անդ աւուրս հնգետասան, Թագաւորն 'ի նոյն տեղին կանգնէր զտէրունեան նշան մեծանիստ քարակոփ; 'ի տեղի տաճարին՝ ուր Գիսանէն էր, առաջի աղբերն՝ ուր զբժշկութիւն հիւանդացն կատարէր։ Եւ յորժամ կանգնեաց զնր խաչն, տօն ուրախութե կատարեցին. և մեծ բազմութի ժողովրդոցն, որք կուտեցան 'ի տեղեաց տեղեաց, եղեն Թուով արք հարիւր հազար չորեքարեւր և յիսուն։ Թող զզօրս Թագաւորին և զպաշտօնեայս որդոյն Գրիգորի. քանզի Թագաւորն հրամայեաց Թուել, և զԹիւն 'ի բուն խաչին եւ գրել, զի լիցի վկայ ազգաց անցելոց յետ ժամանակաց :

---

[1] Յերկս օրինակս աւէտէաց խաչ։

Այս իբրեւ կատարեցին զպաշտօն աւուրցն, եկին հասին զօրքն՝ որ 'ի Վիրս էին՝ առ Թագաւորն, . եւ ածին ընդ ինքեանս երիս իշխանս եւ չորեքհարեւր այր ընտիր : Զոր տեսեալ Թագաւորն, ուրախ եղեւ յոյժ, եւ գոհացաւ զԱյ̃՝ որ ետ 'ի ձեռս իւր զթշնամիսն իւր. եւ առեալ զնոսա արձակեաց կապեալս յամուրսն Ողկան : Այս ինքեանք յառաջեալ գնացին, բազում աւուրց օթեւանօք զանց առնէին, մինչեւ հասին 'ի Հռոմ քաղաք. եւ անդ կացեալ սակաւ աւուրս, դարձան մեծաշուք պատուով : Այս բազում ուրախութ̃ գային հասանէին յԵկեղեաց գաւառն, 'ի Թիլն աւանն. եւ յետ երից աւուրց ելեալ անտի, գային հասանէին ընդ գաւառն Պալունեաց. եւ երկուս աւուրս մնացին 'ի մեծ աւանն Հոռեանս : Այս անտի ելին եկին 'ի գեւղն Վուառս. եւ քանզի աշխատեալք էին, հանգիստ առնէին այն օր :

Բայց յորժամ գնացին զօրքն 'ի Վիրսն, եւ դարձուցին զգերիսն, եւ զերիս իշխանսն Եդին յՈղկանն զորս ածին ընդ իւրեանս կապեալս, եւ ինքեանք թողեալ կողմնապահ զիշխանն Աղձնեաց չորեք հազար արամբ[1] : Իսկ նոքա կաշառեալ 'ի Թագաւորէն Հիւսիսոյ, առեալ 'ի նմանէ վաթսուն հազար դահեկան, եւ գնաց ինքն յերկիրն Ապահունեաց. զի տմ̃ ջան նենգութ̃են վասն Թագաւորին ունելոյ էր : Զոր ոչ իմացաւ Տրդատ վասն թշնամանացն. եւ նա զորս փախստականս ըմբռնէր, կապել տայր եւ 'ի բանակն արկանել : Այս այնչափ հմտութ̃ եկեալ եւ դիտակօք, որ եւ զԹագաւորն 'ի նեղուց տեղ թակարդեալ :

Բայց առ Թագաւորն Տրդատ զօրք որ կային՝ երեսուն հազար միայն էին. եւ այլն ամենայն երթեալ էին 'ի Մուշն աւանն : Բայց 'ի հասարակել գիշերոյն, մինչ մեք զպաշտօնն մատուցանէաք առաջի նշ̃ խաչին, զոր եւ կանգնեաց հրամանաւ սրբոյն Գրիգորի իշխանն Սիւնեաց. զի մինչ Տրդատ զկենակնեանն խաչն կանգնեաց, իշխանն Անգեղ տան զՃոռնենիցն կանգնեաց, և Սիւնեացն զՍուառացն. և նորին Գրիգոր երթեալ զխաչն օրհնել, և յերկու աւուրսն հիմն եկեղեցւոյ արկանէր : Արդ 'ի նոյն աւուրն 'ի գիշերին պաշտամանն, մինչ դեռ զօրհնութիւն երից մանկանցն կատարէաք և Թագաւորն առ մեզ էր ամ̃ իշխանօքն 'ի յաղօթել, և չունէաք բնաւ իրացն կասկած, յանկարծակի ձայն ահեղ իբրև ամպոց՝ որ յոյժ դղրդէ՝ եկն եհաս 'ի վերայ մեր : Զի զաւարին կողմ գեղջն պաշարեցին հետեւակքն, և զներքինն հեծեալքն : Եւ սկսան հնչեցուցանել զփողս պատերազմաց, և Թնդիւն սաստիկ շուրջանակի, և զձիոց մռնչիւնսն էր լսել :

---

[1] Յերիս օրինակս զիշխանն Աղձ. պակաս սպրդեալ 'ի համառօտնեաց Դաւիթ անուն. որ երեւի մեր- գրութեն չորեք հազարաւն ՟Դ :

Եւ սկսան իշխանքն մեր ելանել ընդդէմ նոցա 'ի պատերազմ. քանզի միջօրեայ էր լուսինն : Բայց 'ի պատերազմէն արգել զնոսա Տրդատ. Այս, ասէ, գիշեր է. և մեք ոչ գիտեմք զչափ զօրուն, թէ որչափ է համար զօրուդ. այլ թէ իմաստութ̃բ կամիք առնել, ելէք վեցհազար այր 'ի մէջ այգեստանեացդ 'ի գլուխ Արձանին Թագիք մինչև ցառաւօտն, և չորեքհազար 'ի Ճաշտենից կողմանդ, և չորեքհազար ընդ մէջ նոցա անցեալ զնստցեն առ այգեստանեօքն 'ի վերին գահն, և մեզ ուշ կալցեն : Բայց տեսէք զի մի զձեզ տեսցեն, և նենգութ̃ 'ի փախուստ դարձցին, և 'ի մէջ առեալ՝ վտանգեսջիք : [illegible]ւ բաժանեալ արձակեաց զնոսա ուր և խորհեցաւ :

Բայց Թագաւորն և Գրիգոր մեւք հանդերձ 'ի փոքր ամրոցին կայաք և աղօթէաք : Եւ մի ոմն 'ի զօրացն Սիւնեաց պատանի մի ըմբռնեաց 'ի հիւսիսականացն, և էած առ Թագաւորն : Եւ իբրև տեղեկացաւ եթէ 'ի քո զօրացդ և իշխանացդ է իրքդ, և այս է Թագաւորն հիւսիսի Գնեղուեհոն, և վասն ունելոյ զքեզ եկեալ է յիսուն և ութ հազարաւ, և հրամայեաց զօրացն պատրաստել զյետին աւուրն մահու պատերազմ : Եւ իբրև առաւօտ եղև, զօրքն սկսան կազմել փողոյս Թագաւորին՝ զի յԱրձանն ելցէ : Իսկ Թագաւորն հիւսիսոյ հրամայեաց զօրացն զառաջս ունել. վեց հազար սպառազինօք արգելուլ կամէր զԹագաւորն Տրդատ : Որոց եկեալ յառաջնն, արգելուին զնա 'ի գլուխ Արձանին. և զբազում ժամու ոչ կարացին ելանել 'ի վեր։ Զոր տեսեալ սրբոյն Գրիգորի, յարտասուս եղեալ, և ձայն բարձեալ՝ ասէ. Մկրտիչ և Կարապետ Քրիստի, տես զինչ գործեն. և հասիր յօգնութիւն, և տուր զայս որս նշանաւոր յազգս։ Իսկ առեալ զնշխարսն առաքելոցն՝ զոր բերեալ էր 'ի Հռոմայեցւոցն, տեառնագրեաց 'ի վերայ թշնամեացն։ Իսկ առժամայն ոյժ տուեալ Տրդատայ, քաջասրտաբար ձայն բարձեալ՝ յօգնականութիւն կոչելով զսբ Կարապետն, և կոտորեաց զբազմ ա[illegible]ջագահիցն[1], և ել 'ի վերայ բլերն։ Իսկ որք 'ի գիշերին թագուցեալ էին, յարուցեալ 'ի մէջ առին զայն զօրն, և փախստական արարեալ իջուցին զնոսա ընդ Հարաւակողմն յանտառն. և որպէս 'ի թակարթ արկեալ, սուր 'ի վերայ եդեալ՝ կոտորեցին. և անուանեցաւ տեղին այն Թակարթ։

Իսկ զօրն Հիւսիսի որպէս դիպող ժամանակ գտեալ, յարձակեցան 'ի վերայ գեղջն. և զետ հանեին զմեզ յամրոցէն։ Զորս[2] տեսեալ չորեքհազար արանցն, որ 'ի վերայ գեղջն կային, յարձակեալ 'ի վերայ՝ փախստական արարին զնոսա 'ի ներքոյ գեղջն։ Զոր և ոմանք յայգորդացն գլաջարդ առնէին զճակատ երիվարացն, և ոմանք 'ի հեծելոցն 'ի վիմաց անկեալ մեռան։

Իսկ զօրք մեր ցրուեալ զնոսա ընդ այգեմէջն, սակաւք փրծան. և անկան 'ի տեղւոջն յայնմիկ վեցհարիւր այր 'ի Թակարթն. իսկ երկու հազար եւթն հարիւր այր, և զորս պարսատօքն[3] կոտորեցին, ութ հարիւր վեց. և ընդ ամենայն՝ չորեքհազար երկու հարիւր և երկոտասան այր։

Իսկ ապա դարձեալ թագաւորն 'ի փոքր կոտորածէն, ել 'ի գլուխ Արձանին. և հարեալ զազդարար փողն, մինչև ամ՟ զօրքն ժողովեցան 'ի մի վայր։ Իսկ իբրև եկին հասին 'ի տեղին, և զսբն Գրիգոր իջուցին յանդաստան, և պահէին զնա արք վեցհարիւր։ Իսկ թագաւորն Հիւսիսոյ առեալ զզօրսն իւր, գնաց 'ի Հաշտենից տափարակն. և առաքեաց թուղթ առ

---

[1] Յերիս օրինակս ատաղջագահիցն։

[2] Յերկուս օրինակս ոչ գրեալ։

[3] Յերկուս օրինակս պարսատորք։

Տրդատ՝ թէ եկ 'ի վաղիւն տացուք պատերազմ, և և եղիցի որ յաւիտենական 'ի մէջ երկոցունցս. կամ տացես զիշխանանս իմ յիս, և հարկս հնգետասան տարւոյ. ապա թէ ոչ, քանդեմ զերկիրդ քո սրով և գերութեամբ և մահուամբ, որպէս զի ծանիցես զդէմս խաղութեան քո՝ որ եղեր առաջի զօրաց քոց. արդ ըստ այդմ արա զպատասխանիդ։ Իսկ ընթերցեալ ըզթուղթն, ոչ առնէր նմա պատասխանի. այլ յարուցեալ գնաց երեսուն հազար արամբք 'ի պատերազմ, և երթեալ յանդիման նոցա իջաւանեցաւ 'ի Մուշեղամարգն Հաշտենից։ Իսկ 'ի վաղիւն սկսան ռազմ գործել և ճակատ յօրինել. և փողոցս թողեալ պատերազմին դրունս երկու, և դռնապահս տեղեացն զբագրատունեացն իշխանն կացուցանէր։ Իսկ զաջ թեւն զօրուն տայր 'ի ձեռն իշխանին Սիւնեաց, և զահեակ թեւն 'ի ձեռն իշխանին Անգեղտան։ Իսկ ըզգահերեց իշխանսն կացոյց թիկնապահս իւր. և այնպէս յօրինեցան երկոքին ճակատքն, և պատրաստեցան 'ի խումբս։

Իսկ իբրև ա՟մ զօրքն սկսան ընդդէմ իրերաց անցանել, ձայն բարձեալ արքային հիւսիսոյ ասէր. Ո՞ւ արքայ Հայոց, ինձ մատիր։ Իսկ իբրև եկին ընդդէմ իրերաց, սկսան իբրև զմրճաւորս քարահատաց, կամ իբրև զուռնածս՝[1] որք պատեն զշանթս հրայրեացս, միմեանս առնոյր և միւսն իջուցանէր։ Քանզի արքայն հիւսիսոյ մեծահասակ էր և կորովի իբրև զՏրդատ. և բազում կոփեալ միմեանց, ոչ ինչ եղև։ Բայց սկսաւ պակասել արքայն հիւսիսոյ. և գիտացեալ եթէ վնասելոց եմ, և քանզի ճօպանաւոր էր՝ անճապարեաց և ձգեաց զճօպանն, և արգել զաջ թեւն ընդ պարանոցն. և փութանակի դարձաւ և կղթեաց զճօպանն[2], մինչ զի և չկարաց բնաւ շարժել զձեռն Տրդատայ։

Իսկ մտրակեալ զկուշտ երիվարին զկնի Գնդաւեհոնին, այնպէս փութացեալ մինչ զի ոչ ետ քայլել նմա առաջի իւր տասն քայլ։ Իբրև եհաս նմա, ասէ. Կատաղի շուն, խառնեցեր զկնի քո ջլացդ։ Իսկ ամբարձեալ զաջ ձեռն իւր 'ի վեր, իջուցանէր զսուսերն 'ի վերայ ձախոյ թիկանն Պետղաւէհանի. և անցուցեալ ընդ գօտին, և զողն երիվարին համդերձ զգլխովն բաժանեալ՝ յերկիր ձգեաց: Եւ այն էր զարմանալի, զի զգլուխն և զաջ ձեռնն և զաջ ոտն ընդ միմեանս, և ողն երիվարին ընդ մէջ հերձեալ թաւալէին: Զոր իբրև ետես իշխանն Տնգեղ տանն 'ի վերայ ածեալ զահեակ թևն, և ձայն տուեալ ասէր. Իշխանն Սիւնեաց, 'ի մէջ ած զգունդ այծուցդ, զի անկցու Հոնն քօշն: Իսկ նա ընդ մէջ ածեալ, եհատ զզօրսն. և անցեալ յաջ թևապետն Հիւսիսոյ, ասէ. Տպատեղահաճ[1], յինձ մատիր և մենամարտեսցուք: Եւ մատեան իրերաց. և աճապարեաց հիւսիսայինն, և կտրեաց զգլուխ երիվարին Սիւնեաց իշխանին: Իսկ նորա ածեալ զսուրն, և եհատ զառաջին ոտն երիվարին հիւսիսայնոյ. և երկոքեան զոյգ 'ի վայր անկան, և բուռն[2] հարեալ զմիմեանց: Իսկ մի ոմն 'ի ծառայից Սիւնեաց իշխանին մերձ տուեալ, ընկէց զոմն 'ի վայր յերիվարէն. մատուցանէր նմա, ասելով. Արի, տէր, և հեծիր: Եւ աճապարեալ նստաւ 'ի վերայ նորա. և դարձեալ՝ կտրեաց զգլուխ նորա, ձգեալ [illegible]մախաղն, և դարձաւ: Եւ իբրև ետես իշխանն Տն[illegible]ղ տանն զիրսն՝ որ եղև, և զզօրսն զի փախստականս [illegible]ացին, ապա ձեռն 'ի գործ արկեալ՝ բախեցին զպատերազմունսն ընդ իրեարս[3]. զօր և թագաւորին ըդհետ մտեալ մինչև 'ի մուտս արեգականն, յանխնայ կոտորեաց որք դիմադարձն գտան: Եւ իբրև 'ի նուրբ տեղիսն դիմեալք, օթեվանս խնդրէին առնել առ եզեր գետոյն փաջեր՝ որ անցանէր ընդ գաւառն Հաշտենից, ուր երթայ ընդ արևելս հիւսիսախառն, և բանակեցան նոքա յայսմ կողմանէն, և սոքա յայսմ կողմանէ: Եւ իբրև այգն զառաւօտն մերկանայր, պատրաստեցան մնացեալ զօրքն հիւսիսականացն, և յարձակեցան 'ի վերայ զօրացն Հայոց, և սկսան

---

[1] Յերիս օրինակս իբրև զուռնաւորս մինն ունէր եՆ։

[2] Յերիս օրինակս ունէին 'ի կըլթէլ զճօպանն։

---

[1] Յերկուս օրինակս Սատեղահաճ. յառաջ մատիր. 'Ի միում օրինակի Սատեղահաճ: Յերիս օրինակս պակասէր և մատեան իրերաց. և յերկուս օրինակս փոխանակ այնր պակասէր և մենամարտեսցուք:

[2] Յերկուս օրինակս բուռն բուռն զմիմեանց հարին:

[3] 'Ի միում ևեթ օրինակի առ իրեարս:

ՑԱՆԿ ԱՆՈՒԱՆՑ

Ագաթանգեղոս 19. 22։
Ագդենացիք 12։
Աթանագինէ 8. 23. 24. 33. 38։
Ակդեննոս 24։
Ալբիանոս 33. 41։
Ալեքսանդրացիք 11։
Ալեքսանդրիա 24։
Ալձնիք 43. 49։
Այծեան 35։
Այրարատեան գաւառ 21։
Անակ 20. 21. 23։
Անաստաս 14. 15. 16։
Անգեղ տուն 24–28. 35. 44. 46. 47։
Անդրէաս 14։
Անձևացիք 25։
Անտոն 8. 10. 17. 18. 37. 41։
Աշտիշատ 16. 25. 29. 36. 40։
Աշտից տեղիք, տե՛ս Աշտիշատ։
Ապահունիք 40. 43. 49։
Առաջաւորք 23։
Ասկդնէ 22։
Ասորիք 14. 18. 19. 24։
Ատղօնք 28. 35։
Արածանի 38։
Արեւու բլուր 41։
Արծուիք 29։
Արծրունիք 25. 27. 29. 30։
Արձան լեառն 27. 28. 31. 39. 40–42. 44. 45. 48։
Արձան քուրմ 25. 26. 27. 31։
Արշակունի դուռն 33։
Արշակունիք 19։
Արջուց կամ Արջոյ ձոր 30։
Արտազ 21։
Արտաւան 20։
Աւետեաց բլուր 41։
Աքիլոս 14։
Աքիւղաս 16։

Բաղում, տե՛ս Բուղու։
Բասեան 23. 28։
Բարդ 22։
Բարթուղիմէոս 10։
Բեկաոր 14. 15. 17. 22։
Բիւզանդիա 16. 17։
Բուզանդիա, տե՛ս Բիւզանդիա։
Բուղու 37։
Բուրդար 21. 22։
Բրեխ, տե՛ս Պարեխ։

Գամիրք 21. 22։
Գայիոս 14. 17։
Գեղուեհոն 44. 46. 47։
Գիսանէ 8. 15. 16. 25. 27. 31. 32. 34. 36. 42։
Գլակ 15։
Գութք 22։
Գրիգոր 14. 16. 18. 19. 21–26. 31–39. 40–49։

Դաւիթ 22։
Դեկոս 24։
Դեմետր իշխան 35։
Դեմետր կուռք 8. 25. 32. 33. 34. 36. 41։
Դեմետր քուրմ 25. 27. 28. 29. 30։
Դինաքէ 35։
Դիոկղետիանոս 22. 24։
Դիկլաւիոս 24։
Դուին 24. 41։
Դռով 43։

Եգիպտոս 14. 23։
Եկեղեաց գաւառ 13. 23. 43։
Եղիազար 9. 11. 12. 14. 16. 17. 24։
Եման, տե՛ս Այծեան։
Եպիփան 10. 17. 37։
Երէզնաւան 23։
Երուսաղէմ 11. 14. 17. 23։
Եւթաղէ 21. 22։
Եփեսոս 23. 24։

Զենոբ 17. 18. 19։

Թադէոս 10. 21:
Թակարդք 45:
Թարձենք 38:
Թիլն 43:
Թորգամ 24:

Իննակնեան ակեղիք 8. 13. 15. 31.
41. 43:

Լփինք 22:

Խոհրնի, փէ. Խորնի:
Խոսրով_արքայ Հայոց 18. 20. 21. 23:
Խոսրովուհի 22:
Խորնի 37:
Խրանի, փէ. Խորնի:
Խրատում, փէ. Տում:

Ծովք 48.

Կաճկոնք 35:
Կապադովկացւոց աշխարհ, փէ. Գամիրք:
Կարապետ, փէ. Յովհաննէս Կարապետ:
Կարին 25. 40. 48:
Կեղք 37:
Կեսարիա. 7. 9. 14. 21. 23. 24. 33. 38:
Կեռեղք, Կեռաղէք, փէ. Կեղք:
Կոստանդիանոս 23. 40:
Կորնթոս 14:
Կուառատուն, փէ. Կուառք:
Կուառ 36:
Կուառք 25. 26. 35. 36. 37. 43. 44:
Կրօնիդէս 8. 17. 18. 37. 41:

Հայք 8. 16. 17. 23. 27. 28. 29. 47:
Հաշտեանք 12. 25. 29. 37. 41. 44–46. 47:
Հարք 13. 25. 28. 48:
Հեփթաղ 22:
Հեփթաղինեակ 22:
Հնդիկք 8:
Հոն 47:
Հոռեան 36:
Հոռեանք 36. 43. 44:
Հովեանք 38:
Հռոմ 11. 14. 16. 17. 23. 24. 49:
Հրեայք 49:

Ղեւոնդ 7. 23. 24:

Ղուկաս 14.

Ճենք 20. 22:

Մամիկոնեայք 8. 9. 13:
Մանծկերտ, կամ Մանազկերտ 40:
Մարիամ 22:
Մարկեղէս, փէ. Մարկեղոս:
Մարկեղոս 16. 17:
Մեղտէս 36:
Մեղտի 26. 28. 36. 37:
Մենանդրոս 14:
Մեսակէս, փէ. Մեսսակէս:
Մեսսակէս 29. 30:
Մեսսակող, Մեսսակողմ 30:
Մեհնունիք 48:
Միջագետք 14. 17:
Մկրտիչ, փէ. Յովհաննէս Կարապետ:
Մոկք 26. 30:
Մովսէս 10:
Մուշ 37. 38. 43:
Մուշեղամարգ 46:

Յակոբ սուրբ (Մծբնայ) 9. 22:
Յոյնք 16. 22. 40. 41:
Յոհաննէս աւետարանիչ 23:
Յովհաննէս Կարապետ 8. 10. 13. 15. 23. 24. 31. 33. 35. 38. 40. 48:
Յորդանան 8:

Նիկիմաքոս 22:
Նիւսարա 24:
Նիւսարացիք 12:

Ոգոհի 21:
Ոշկան ամուրն 26. 43. 49:
Ուռհա, կամ Ուրհա 14. 22:

Պալհաւ 20:
Պալհաւայ գաւառն 8:
Պալունիք 25. 36. 43:
Պատմոս 23:
Պարթեւ 20. 21:
Պարսք 20. 21:
Պարտախ 30:
Պարտաւ 20. 21:
Պիսիդոն ասորի 33:
Պողիկարպոս 24:

Ջուանշիր 22:

Ոսկղէս 22։
Ոշաստակէս 22։

Սգօն, փէս Ցանկոք։
Սեբաստիա 24։
Սեղբեստրոս 23։
Սիմոնքոս 17։
Սինա 10։
Սիւնիք 26. 27. 29. 30. 34. 35. 43. 44. 46. 48։
Սուրէն 21։
Սուրաթինոս 25։
Սոփի 21։

Վաղարշակ 36։
Վաղարշապատ 12. 23։
Վիշապ քաղաք 28, 36։

Վիրք 40–43. 48։
Վրթանէս 22։

Տարօն 12. 14. 16. 25. 36. 49։
Տաւրոս լեառն 8։
Տիմոթէոս 11. 14. 17։
Տիրակատար 28։
Տիրան 22։
Տում, Տումբ 37։
Տրդատ 12. 14. 16. 22. 23. 40–49։

Փայտակարան 35։
Փարաւոն 10։
Փարմելոս 24։

Քաղքէ 36։

ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ

ՆԱԽՆԵԱՑ

ՅՈՎՀԱՆ ՄԱՄԻԿՈՆԵԱՆ

ՅՈՎՀԱ՛ՆՆՈՒ

ՄԱՄԻԿՈ՛ՆԵ՛ՆԻ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ՏԱՐՕՆՈՅ

ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ԳՐԻԳՈՐ ԱՓԱՋԵԱՆԻ
Կարգաթիւ 54

Ի ՎԵՆԵՏԻԿ
Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՍՐԲՈՑՆ ՂԱԶԱՐՈՒ

ՅԱՄԻ 1832 ՌՄՁԱ

[illegible]

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

ՅՈՎՀԱՆ Մամիկոնեան եպիսկոպոս յաւուրս Ներսեսի հայրապետի Շինողին կացեալ, հրամանաւ նորա գրեաց զգիրս զայս: Յորում պատմէ զպատերազմունս տանն Մամիկոնեանց ընդ Պարսս, և զՄուշեղայ և զՎայլ Վահանայ, այլովքն հանդերձ. որ էին յաւուրս Խոսրովու երկրորդի Պարսից արքայի յերկրին Տարօնոյ գործեցան: Այլ որ ինչ իրք 'ի Տրդատայ մինչև ցԽոսրով լեալ են, զոր մատենագիրս 'ի յիշատակարանին իւրում աւանդէ գտեալ 'ի կողմանս Եդեսեայ և Թարգմանեալ, չերևին 'ի միջի:

Ընդատին 'ի նոցունց օրինակաց գրոցն Զենոբայ և տպագիրս այս արարաւ. առ որ ցանկալի էր մեզ ընտրելագոյն օրինակս 'ի ձեռին ունել: Զի առաւել ևս 'ի սմա գտանին փոփոխմունք և յաւելուածք. որք եթէ ոչ 'ի գրչագրաց իցեն յետոյ կըրճատեալ, ինքն իսկ արդեւք մատենագիրն, կամ յետ նորա Գլակայ վանիցն առաջնորդք յաւելին զայնս ըստ նորին յորդորանացն՝ զոր 'ի յիշատակարանին իւրում առնէ ։ Զի «որք զկնի դոցա, ասէ, այլք նստին վանականք, զոր ինչ գործի յաւուրս նոցա ՚ի տանս յայսմիկ՝ գիցէ ՚ի նոյն մատեանս»։ Արդ մեր հնգեցունց օրինակաց բաղդատութեամբ՝ անթերի զձեռագիրս յերկուրեալ, թողումք այլում տեղւոյ քննել որ ինչ ՚ի սմա ըստ ժամանակագրութե͞ն մատենագասանին անտեղութիւնք, և զպատճառս նոցին հետազօտեալ հոլանել։

ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ

ՄԱՄԻԿՈՆԵՆԻ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՏԱՐՕՆՈՅ

ԳԼՈՒԽ Ա․

Եթէ ո՛յք են, որ յաջորդեցին յառաջնորդութիւն ՚ի կարապետին, որ կոչի Գլակայ վանք ։

ԶԵՆՈԲ եկաց հայր վանացն Գլակայ ամս քսան ։

Յետ նորա Եպիփան աշակերտն Անտոնի ամս երեսուն ։ Ի սորա տասն ամին եկն սուրբն Գրիգոր ՚ի Գլակայ վանսն, եկաց յԱւետեաց բլուրն առ Անտոն և Կրօնիդէս չորս ամիս ։ Եւ նոքա հանեալ զնա անտի առեալ․ Գնա յանապատ յանմարդաբնակ տեղիս, զի մի ոք փառաւորութիւն մատուցանէ քում սրբութեանդ ։ Իսկ նորա գնացեալ ՚ի Մանեայ այրսն, և կացեալ անդ ամս եւթն, վախճանի ՚ի կենացս ՚ի փառս Այ ։

Ստեփանոս աշակերտ նորա ամս հնգետասան[1] ։ Ի սորա չորրորդ ամին վախճանեցաւ տէրն Անտոն․ և յետ երկուց ամաց և տէրն Կրօնիդէս, կացեալ ամս քառասուն յիննակնեան տեղիս․ և է սակաւ ին[illegible] ուագոյն թաղեալ յեկեղեցւոյն ըստ հարաւոյ կ[illegible] Սա շինեաց եկեղեցի, ուր սուրբն Գրիգոր զնշխ[illegible] պահեաց յայն կոյս Կուառաց, առ յորդաբուղխ [illegible] թերն . և կացոյց անդ կրօնաւորս վաթսուն հրեշտակային վարուք ։

---

[1] Յերկուս օրինակս [illegible] ։

Եփրեմ ամս քսանեւութ ։

Յովհաննէս ամս տասն [1] . սա էր 'ի ժամանակս որդւոյն Սահակայ ։

Պիմինդոս ամս տասն ։

Մարկոս ամս ութեւտասն [2] ։

Կիւրեղ ամս քսան և երկու ։ Սա առաջինն եպիսկոպոս ձեռնադրեցաւ 'ի Մանդակունւոյն Յովհաննէ Հայոց կաթողիկոսէ ։

Գրիգոր ամս վեց ։

Անդրէաս ամս մետասան [3] ։

Ներսէս ամս եօթն [4] ։

Յովհաննէս ամս երիս [5] ։

Սահակ ամս հինգ [6] ։

Յովսէփ ամս վեց ։

Բարթողիմէոս ամս չորս [7] ։

Աթանաս ամս տասն [8] ։ Սա էր , որ 'ի ժամանակս Մովսեսի Հայոց կաթողիկոսի զԹուականն գրեաց հրամանաւ նորին 'ի Դուինն քաղաքի . զի նա էր տեղեակ տումարի ա̃մ ազգաց ։

Կոմիտաս ամս ութ [9] ։ Սա գնաց միաւորել յԱբրահամէ Հայոց կաթողիկոսէ առ Վրաց կաթուղիկոսն ։

Ստեփաննոս ամս վեց ։ Սա 'ի ժամանակս Կոմիտասայ Հայոց կաթողիկոսի գնաց առ նա , և եբեր մասն ինչ 'ի սրբոց Հռիփսիմեանց , և եդ 'ի Գլակայ վանքն՝ ուր ինքն իսկ էր ։ Քանզի Կոմիտաս վերստին շինեաց զվկայարան սրբոց Հռիփսիմեանցն ։

Բարսեղ [10] ամս ութ ։

Թադէոս [11] ամս երեսուն ։ Սա 'ի տղայութենէ սնաւ ցաւ զառաքինութի . և էր աշակերտ Բարսղի , որ եղև նմա սիրելի վասն վարուց իւրոց , և իշխանքն [illegible]իկոնէնից Մուշեղայ . և իշխանն բազմացոյց սմա դաստակերտս բազումս ։ Սա բազում կրօնաւորս կարգեաց 'ի Գլակայ վանսն միաճաշակս և ճգնաւորս՝ առանձինս բնակել, անձինս երեք հարիւր ութսուն և ութ ։

---

[1] Յերկուս օրինակս չէտասն ։

[2] Յերկուս օրինակս Մաքար ամս Երեքտասան ։

[3] Յերկուս օրինակս ութ ։ [4] Հինգ ։ [5] Երկու ։ [6] Եօթն ։ [7] Երիս ։ [8] Վեշտասան ։ [9] տասն ։

[10] Յերիս օրինակս Բարթողիմէոս ։

[11] Յերկուս օրինակս Թադէոս ս̃բ և ճգնաւոր ։

Արդ 'ի սորա ժամանակս եկին արք չորք 'ի կողմանցն Յունաց, արք ճգնաւորք և խոտաճարակք, որոշեալք յամ մարմնական հեշտութեց, որք կամէին անցանել ընդ Սուկաւ ։ Իբրև եկին 'ի տեղին յայն, հաճեցան բնակել յանապատ. և կացեալ ամս երկու, լուան ոմանք 'ի կողմանցն Սագաստանեաց արք երեք. և եկեալ 'ի նոյն տեղին Գլակայ, և հանդիպեալ միմեանց՝ դադարեցին 'ի միում վայրի ։ Ոմանք յիննակնեան վայրսն, յԱւետեաց բլուրն. և ոմանք 'ի քարայրին, որ 'ի հարաւակողմն արևելեան է, 'ի Թագուածի խաչի կողմանն. իսկ ոմանք 'ի կողմանց անտառաբլերն ։ Եւ այնպէս բազում ժամանակս կեցեալ 'ի սոյն խստակրօնութե ամս քսան ։

Արդ 'ի ժամանակս իշխանութեան մամիկոնենից Մուշեղայ, և Թադկայ վանականութեն[1], հրաշալի իմն գործեցան գործք 'ի վանսն Գլակայ 'ի դուռն սբ Կարապետին ։ Իշխանն Արծրունեաց, որում անունն կոչիւր Սարդ պատրիկ, սա շինեաց բազում եկեղեցիս և վանորայս. և ունէր կին բարեպաշտօն, Մարիամ անուն նորա ։ Սա առեալ զկին իւր եած առ հայրն իւր Մուշեղ, զի ինքն դէմ եդեալ էր գնալ 'ի Կեսարիա ։ Եւ թողեալ զկին իւր անդ, և յանձն արարեալ զգաւառն այլոց ազատաց, և ինքն գնաց ։ Իսկ կինն նորա յոյժ փափաքեալ էր սրբոցն՝ որ 'ի Գլակայ վանսն, և ուխտի Կարապետին ։ Յաւուր միում առեալ զփոքրիկ մանկիկն իւր անդրանիկն՝ որ էր յիստեան, գայ բազում յօժարութե 'ի դուռն Կարապետին ։ Աղաչէր բազում անգամ զկրօնաւորսն, զի թոյլ տացեն նմա մտանել յեկեղեցին ։ Իսկ սպասաւորքն արգելուին զնա. բայց զփոքր մանկ[illegible] Ստեփաննոս առեալ 'ի գրկաց նորա, բերեալ [illegible]ջի սեղանոյն երկրպագեցուցին զն, և բերեալ են[illegible] ցմայրն իւր ։ Իսկ նորա առեալ՝ սկսաւ արտասուել, և ողբալով ասէ. Աւա՜յ ինձ մեղաւորիս, որ զրկեալ եմ 'ի քարեաց. ողբացէք զիս ո՛վ կանայք, ածէք տուք արտասուաց իմոց ո՛վ ձայնարկուք: Ծածկեսցեն զիս լերինք, և ողորմեսցին ինձ բլուրք. գազանք եղկեսցեն զիս, և թռչնոց ազգք խիթասցեն ընդ իս: Հրեշտակք ապաշաւեսցեն զանձն իմ, և դեւք ընդնեալ յարձակեցան 'ի վերայ իմ: Ողորմեցարո՛ւք ինձ ո՛վ ս՟բ սպասաւորք Կարապետիդ, և տուք տանել զիս 'ի տաճար անդր: Եւ դարձեալ ցմանուկն ասէր. Ո՛վ որդեակ, ընդէ՞ր բաժանեցար 'ի գրկաց իմոց. զիա՞րդ ոչ ողորմեցար մօրս քո. ո՞չ ես ծնայ զքեզ, և ո՞չ ես սնուցի զքեզ. և զիա՞րդ թողեր զիս միայն:

---

[1] Յերկս օրինակս և 'ի հայրապետութե Թադկայ ։

Եւ զայս ասացեալ կնոջն, հանեալ բազում անուշահոտ խունկս տայր սպասաւորացն, և զանձս բազում 'ի սպաս ս՟բ եկեղեցւոյն: Եւ պատգամս յղէր առ հայրն Թոդիկ, զի առեալ զիրսն՝ և գնա թողցէ 'ի ներս: Եւ նա ասէ. Ոչ զայդ հրաման առեալ եմք յառաջնոցն, և ոչ իշխեմք առնել. արդ եթէ վասն հաւատոց ես, ընդունելի է քեզ այդ աշխատանքդ: Արդ մի՛ վասն պատասխանւոյն ձանձրանար 'ի մէնջ, այլ երթ 'ի խաղաղութիւն: Իսկ նա ասէ. Ոչ այդպէս. այլ եթէ վասն իշխանութեան է, ես ոչ երկնչիմ 'ի ձէնջ. իսկ եթէ վասն թշնամութեան Կարապետին ընդ մեզ, և ո՞չ ինքն 'ի կնոջէ ծնաւ, և տ՟րն ինքն 'ի կնոջէ է ծնեալ. և ո՞չ առաքեալք և մարգարէքն մայր ունէին: Արդ ես մտանեմ ո՛վ տ՟ր, և զմայրն քո բարեխօս ունիմ ինձ. մի՛ առներ յիս զցասումն բարկութեան քո, զի մի՛ եղէց նշաւակ աշխարհի. զի եթէ դու զկնոջ կաթն արբեր, գոնեա և զիս տաճարիս արժանի արա: Եւ զայս ասացեալ՝ եմուտ 'ի տաճարն, և համբուրեաց զորմ տաճարին. և գնաց առաջի սրբոյ սեղանոյն, և ծունր կրկնեալ՝ ասէ. Տէր, տ՟ր, զբեկեալ սիրտ իմ, և ողորմութիւն արա վիրաւոր[illegible]. զի դու ոչ յիշեցեր յողորմութեան զբարկութիւն[illegible]արդ օրհնեալ եղիցի անուն քո յաւիտեան:

[illegible]ւ իբրև ել անտի տիկինն, խստացին[1] ոխացան և տրտմեցան յոյժ ընդ իրսն սպասաւորք եկեղեցւոյն, և ոչ պատրաստեցին կնոջն կերակուր ։ Իսկ նորա հրամայեալ սպասաւորաց իւրոց՝ ճաշ առնել կրօնաւորացն, և զամենեսեան 'ի սեղանն կոչել. և էին արք երեքհարիւր իննսուն և հինգ ։ Եւ յորժամ ճաշեցին, ասէ տիկինն. Ով սրբասէրք և փոյթք յածայլին մշակութին, ուրախ լերուք ընդ իս 'ի տէր, զի նեբեաց ինձ, և կատարեաց զփափաքումն սրտի իմոյ. արդ օրհնեցէք զիս և սփոփեցէք 'ի խաղաղութիւն ։ Եւ յառաջ ելեալ գնացին ։

---

[1] Յերկուս օրինակս խանդացին:

Իսկ եկեղեցպանն և մի ոմն 'ի կրօնաւորացն գնացեալ առաջի սրբոյ սեղանոյն, ասեն. Ով տէր, և դու նորեւս կնոջն՝ որ զայն գործեաց. և այլ կամաւոնց ըղնոյն խրամ համարձակեալ համաձեն. արդ արա զնշան քո զօրութեան, զի վկայ լինիցի ազգաց, և վկայ և օրէն բազմաց ։ Եւ իբրև յուղարկեցին զկինն՝ ելանել ընդ փոքր զաւ'ռիվերն 'ի հարաւոյ կուսէ վանացն, որ 'ի գլուխ Սարդակայ[1], և հայի 'ի փոքր ամրոցն Մեծամօր ներքոյ Սարդակայ՝ զոր Նշդակն[2] կոչեն, ետես կինն 'ի հիւսիսական կողմանէն տեսուն զարմանալի. և ընկէց զմանուկն 'ի դայեակն, և ասէ. Տեսանեմ այր մի զինաւոր ընդ ամպս որոտացեալ, և ելեալ յեկեղեցւոյն գայ առ իս. տեսանեմ առ նա սուր սրեալ և թացուցեալ[3] և յարեան ներկեալ ։ Եւ ընդ բանսն եհար զնա, և անդէն սատակեցաւ ։ Զոր տեսեալ ծառայիցն, ընթացեալ ազդ առնէին սպասաւորացն եկեղեցւոյն. և հայրն ելեալ բարկացաւ եկեղեցպանին, տրտմեալ յոյժ՝ բազում ժամս արտասուեաց ։ Եւ առեալ զսպասաւորսն տարաւ 'ի տեղին, և կազմեալ զերկոսեան, եղին 'ի նոյն տեղւոջն. և կանգնեաց խաչ քարեայ, և գրեաց 'ի նմա այսպէս.

ՈՐ ՈՔ ՅԱՆԴԳՆԵՍՑԻ ՄԱՐՏՆՉԵԼ
ԸՆԴ ԵԿԵՂԵՑԻ ԱՍՏՈՒԾՈՅ
ԱՅՍ ՍՈՒՐԲ ԵՂԻՑԻ ԸՆԴ ՆՄԱ

Եւ հաստատեալ կայ այս գրով 'ի նոյն տեղւոջն ։

---

[1] Յերկու օրինակս Սարդակոյ ։

[2] Յօրինակի միում Սարդակոյ՝ զոր Սրդոնի կոչեն. իսկ յայլ երկու օրինակսն չէք ։

[3] Յերկուս օրինակս Թագուցեալ ։

Իսկ զմանուկն առեալ ետ 'ի դայեակս մինչև յարբունս հասաւ. և ապա առեալ 'ի վանսն ուսոյց զնա, և հաստատեաց զնա հայր վանացն յառաջ քան զմահ իւր։ Իսկ հայր նորա իշխանն Արծրունեաց մինչդեռ դայր 'ի Կեսարիոյ, լուեալ զմահ կնոջն, [illegible]ջացաւ. իսկ հայրն Փոդիկ մխիթարեաց զնա. և նա խորհեցաւ շինել եկեղեցիս. բայց գնաց 'ի Մարավանսն վասն նիւթ գտանելոյ, և անդ շինեաց եկեղեցի վայելուչ, և կոչեաց զանուն նորա վասն կնոջն՝ սուրբ Ածածին, և զարդարեաց զնա հրաշալի սպասուք և կազմութբ։ Նոյնպէս և զսբ Կարապետն 'ի Գլակայ վանսն մեծաշուք փառօք զարդարեաց։

Սա դարձոյց զԿուառսն 'ի Կարապետն և զԳարեխ. քանզի իշխան ոմն անօրէն՝ տանն Մամիկոնենից՝ կտրեաց զերկու աւանսն 'ի վանացն, և ետ զաւառնի ումեմն կնոջ։ Որ, բարկացեալ հօրն Կիւրղէ, անիծեալ զիշխանն վասն կտրելոյ զգիւղսն 'ի վանացն։ Իսկ յետ ամսոյ միոյ 'ի յարս ելեալ, ընկեց զնա երիվարն, և եհան զոգին։ Բայց որդին թէպէտ և ետ զաւանսն, այլ ոչ էառ 'ի նմանէ հայրն մինչև 'ի գալ այս իշխանիս։ Արդ այս իշխանս կշռեաց քսանևերկու հազար դահեկան, և ետ իշխանին Տարօնոյ. և գնեաց զԿուառս և զԳարեխ, և ետ զնոսա վանացն վճռաւ. և երկու գիւղս յիւր գաւառէն, զԱրտամետ և զգահ իշխանացն [1]։ Իսկ զորդին թողեալ առ Փոդիկ, գնաց 'ի գաւառն իւր. և 'ի վախճանելն իւր՝ ետ տանել զինքն 'ի վանսն Իննակնեան, և կայ 'ի կողմ արևելից երեք քայլ հեռագոյն յեկեղեցւոյն։

Ընդ այն ժամանակս սպանին զՈրմիզդ Պարսից արքայն, և Ջ ամբ Խոսրով որդի նորա եկն փախստական 'ի Յոյնս [2]. և կնքեալ Քաղկեդոնի հաւատովն [3], դարձաւ զօրօք 'ի Մօրկայ առ Պարսից զործառորքն, և զերկիրն իւր առնոյր։ Արդ մինչ 'ի Յունաց գայր Խոսրով, առեալ զՄուշեղ զտէրն Մշոյ և Խութայ Տարօնոյ իշխանին և Սասնոյ՝ հրամանաւն Մօրկայ, տարեալ 'ի Պոլիս, և Հայոց մարզպան հաստատեաց՝ տուեալ 'ի ձեռս նորա զզօրս Հայոց երեսուն հազար. և ինքն առեալ զզօրսն Յունաց եւթանասուն հազար, գնաց 'ի Բահլ Շահաստան¹։ Եւ ընդ Հայոց զօրսն հպարտացան բանակել Յոյնքն, անցին գնացին աւուր միոյ ճանապարհ 'ի դաստակերտ, և անդ իջին։

---

[1] Յերիս օրինակս «Արփամեփ» և [illegible]ամն։

[2] Յերիս օրինակս 'ի Հռոմ։

[3] Զայս և Յովհաննէս կաթողիկոս գրէ յիւրում պատմութեան այսպէս. "Բայց մինչ դեռ կենդանի էր սուրբ հայրապետն Մովսէս, Խոսրով որդի Կաւատայ արքայի Պարսից, յետ բազում մարտից արութեց և քաջութեց, և տիրելոյ ազգաց բազմաց, ըստ ծագմանն նշուլից ածային լուսոյն 'ի սիրտ նորա՝ 'ի ժամ վախճանի իւրոյ հաւատացեալ յԱծ Ճշմարիտ, և յոր-

Իսկ ՙԱխորձէս, որ զՈրմիզդ եսպան, գումարեալ զզօրս Պարսից ութսուն հազար, և եկն 'ի վերայ Մուշեղայ։ Իսկ քաջն Մուշեղ քաջալերեալ զզօրսն, հազիւ հաւանեցոյց մտանել 'ի պատերազմն։ Եդ բանս 'ի բերան Հայոց զօրացն Մուշեղ իշխանն Մամիկոնենից և Հայոց մարզպան, 'ի բարեխօս և 'ի յօգնութիւն զՍբ Կարապետն կոչել. և միաբան զայս բան ասացեալ, յարձակեցան 'ի վերայ զօրացն Պարսից. և ետ Տէր 'ի ձեռս նորա զթշնամիսն։ Զոր գիտացեալ Մուշեղայ՝ թէ նա է թագաւորն, նմա մատեաւ. և սկսան բախել իրերաց։ Որ վաստակեցաւ յոյժ Մուշեղ. սակայն զմահ և զկեանս առաջի եդեալ, բարձեալ զմուրճն 'ի վեր՝ իջոյց 'ի վերայ գագաթանն ՙԱխորձիշի, և ուղեղն ցնդեալ ընդ քիթսն իջանէր։ Եւ կտրեաց զգլուխն, և ձգեաց 'ի մախաղն իւր. և յորդորեալ զզօրսն 'ի պատերազմն, և զօրացեալ զօրացն, առաջի եդեալ զնոսա 'ի փախուստ, և կալան 'ի նոցանէ քառասուն և ութ իշխան կենդանւոյն. և համար կոտորածոյն ոչ երևէր՝ վասն բազմութեանն։ Իսկ արս հազար ընդ իշխանացն ըմ-

---

գի նորա միածին, և 'ի հոգին Սբոյ. և անարգեալ 'ի բաց զկռամոլ ամբարշտութիւն, խոստովան եղև՝ թէ ոչ գոյ այլ Ած բաց 'ի միոյն միայն, զոր քրիստոնեայք պաշտեն։ Եւ ապա աւազանին սրբոյ վերստին ծննդեան լուսաւորութեամբ հաղորդի կենդանարար մարմնոյ և արեանն Տն։ Եւ ողջունեալ զՍբ աւետարանն Քնի համբուրմամբ, յետ երից աւուրց վախճանի 'ի բարւոք ծերութեան։ Եւ բարձեալ զմարմին նորա քրիստոնէից նուիրական սաղմոսերգութբ և քահանայական դասու, տարեալ դնեն 'ի շիրիմս թագաւորացն։

1 Յերիս օրինակս գնացին 'ի Բաղխաստան։

բռնեալ, և մեծաւ յաղթութեամբ դարձաւ 'ի պատերազմէն:

Այս իբրև ազդ եղև առ թագաւորն Խոսրով, և խնդաց յոյժ. իսկ զօրքն Յունաց տրտմեցան առաւել ամօթով: Իբրև կոչեաց թագաւորն զՄուշեղ, և պատրաստեցաւ տալ պարգևս ա՟մ զօրացն, յղեաց առ Խոսրով՝ արքայն Մօրիկ, քանզի զնա թագաւորելն նախարէն էին կացուցեալ. Այլ թէ գիտես դու զայդ, որ արքայի մահու սպառնայ Մուշեղ: Իսկ նա խորհեցաւ դարան մահու գործել նմա, և արձակեաց կոչել առ ինքն զՄուշեղ. և քոյր Խոսրովայ իմացեալ, ազդ արար Մուշեղայ զնենգութիւն եղբօրն: Իսկ Մուշեղայ առեալ ընդ իւր քառասուն իշխան, առանց այլ ուրուք, կազմեցան զօրէն պատերազմի. և սուսեր պատերազմի ընդ մէջ ածեալ, այնպէս եկին առ թագաւորն: Այս եկեալ երիվարօքն մինչև 'ի դուռն խորանին, և ա՟մ խստութեամբ տուեալ պատասխանի, և 'ի լոյս ածեալ զմահու դարանն, թքակոծեցին զնա, և զանմտութիւն նորա պարսաւեցին. և յարուցեալ մեծաւ բարկութեամբ իշխանօքն հանդերձ, ել 'ի թագաւորէն: Իբրև լուաւ զայն թագաւորն՝ երկեաւ, քանզի մանուկ էր:

Իսկ իշխանն Մուշեղ արձակեաց առ Յունաց զօրավարն, և ասէ. Կամեցայք դուք սպանանել զիս նենգութեամբ, արդ մի՛ զարթուցանէք զառիւծ՝ որ 'ի քուն է; և մի՛ զգայլ՝ որ զիւր բարսն մոռացեալ է. ապա թէ ոչ, այն որ զութսուն հազարն յաղթահարեաց, կարող է և զեւթանասուն հազարն սատակել: Այս ինքն թողեալ զզօրսն 'ի Պաւլին, 'ի բաց եկաց 'ի մարզպանութենէն. և առեալ զզօրս իւր, որ 'ի մամիկոնեան տանէն էին, եկն 'ի գաւառ իւր: Այս յետ սակաւ ամաց եսպան Փոկաս զՄօրիկ, և ինքն նստաւ յաթոռ նորա:

Իսկ Խոսրով գնացեալ վրէժխնդիր Մօրկայ, և եկեալ անցանէր ընդ Կարնոյ քաղաքն. և արձակէ առ Մուշեղ իշխանն Տարօնոյ պատգամս, և ասէ. Արի եկ ընդ իս 'ի դուռն թագաւորին Յունաց, լինել վրէժխնդիր Մօրկայ մահուանն. ապա թէ ոչ, 'ի դառնալն իմ՝ զերկիրդ քանդեմ, և զքեզ կապանոք տանիմ 'ի դուռն արքունի, կնաւ և որդւովք։ Իսկ նա ոչ ինչ յղեաց պատասխանի առ նա, այլ սկսաւ ամրացուցանել զգաւառն։ Այլ իբրև գնաց Խոսրով, էառ աւար և գերութիւն յերկրէն Յունաց. և անցեալ գնաց 'ի կողմանս Բասենոյ, 'ի Դուին և 'ի Հեր և 'ի Բահլ։ Բայց յորժամ եկին 'ի Կարին, առաքեաց Խոսրով զՄիհրան 'ի Տարօն առ Մուշեղ իշխանն, զի կալցէ զնա և տարցէ 'ի պարսիկս։ Այլ հրաման տուեալ, զտեղիսն՝ յորս նա զհաւատն ունէր՝ [1] կործանել, և զկրօնաւորսն սպանանել. որոց եկեալ, զիրսն կատարեցին։

ԳԼՈՒԽ Բ.

Պատմութիւն Պարսից. և գալն Միհրանայ 'ի Տարօն երեսուն հազարաւ, և կոտորելն զնոսա Գայլուն Վահանայ յՕձ քաղաքի. և դառնալն առ Միհրան աւերն Մշու, Գայլհրոյ, Խութայ, Շատախոյ, և Սասնոյ։

ՅԱՌԱՋԻՆ ամին թագաւորութեանն Փոկասու, յորժամ սպանաւ Մօրիկ արքայ դաւով 'ի ծառայէ իւրմէ՝ որ և նստաւ յաթոռ նորա, յիշեաց Խոսրով զուխտն Մօրկայ՝ որ 'ի մէջ նորա և իւրն, և եկն էանց 'ի Յոյնս չորեքտասան բիւրօք. և աւերեաց բազում աւանս և գաւառս, և դարձաւ։ Իսկ զՄիհրան քեռորդին իւր առաքեաց 'ի Տարօն երեսուն հազարաւ։ Այլ իբրև եկն նա 'ի գաւառն Հաշտենից, կալեալ զայն առաջնորդ իւրեանց՝ անցեալ եկին մինչև յԱրձանն քարեայ։ Իբրև ընթերցան զգիր արձանին, խորտակեցին զնա. և ինքեանք ութ հազար այր անցին 'ի Մեղտի և յԱպահունս [2] ամրոցն. իսկ քսանևերկու հազարն դեռ յԱրձանն անդր կային, դիտեալ զփախստականսն։ Իբրև գիտացին արքն եւթն, որք

---

1 Յերկուս օրինակս գրեալ էր, հաւատայէր։
զոր նա հաւատով ունէր։ և յոլովսն 2 Յերիս օրինակս յԱպահունիս։

խոստաձարակքն էին, եկին 'ի վանսն, և զամենեսեան փախուցին զկրօնաւորսն: Ոմանք փախեան, և ոմանք մնացին. բայց Պօղիկարպոս զամենեսեան յուղարկեաց յամուրն Ողկան, և 'ի տեղւոջն զհայրն նոցա զԹէոդիկ արգել, և զսպասաւորսն եկեղեցւոյն. և հրամայեաց սպասաւորացն՝ տէրունական մարմնոյն կազմել զանձինս: Եւ երբ մատուցին զպատարագն եւթանեքին խոստաձարակքն, և հրամայեցին նշանագրի միում՝ որ եկեալ էր 'ի Յունաց՝ գրել զառ յինքեանց ասացեալսն. և ինքեանք տարածեալ զձեռս իւրեանց առաջի նք սեղանոյն, և ասեն այսպէս.

Տէր Ած զօրութեանց և արարիչ յաւիտենից, որ ստեղծեր զմարդն 'ի պատկեր քո բարերարութեդ, և կացուցեր զնա իշխան 'ի վերայ երկրի. և ետուր նմա զփառս և զպատիւ յաւիտենական անմահ: Ուստի նախանձեալ բանսարկուին՝ մտին մեղք յաշխարհս, և 'ի մեղաց անտի մոռացումն, և 'ի մոռացմանէն կորուստ յաւիտենական. ուստի զորդէգրութիւնն, որ քոյ էր, ընկեցաք մեղացն ապականութբ. ուստի փրկութե ճանապարհն բարձեալ էր, և մահ թագաւորեալ: Այլ դու, Տր, գթացար 'ի ստեղծուածս քո Ածային ձեռացդ. առաքեցեր զՄիածին Որդիդ քո 'ի փրկութի աշխարհի, որ եկն և եղև մարդ 'ի կուսէ 'ի մեր նմանութիւն, և էառ զմեր պատժապարտութիւնս. դատապարտեաց զմեղս մարմնով իւրով, և լոյծ զանէծս նախաստեղծին Ադամայ: Եբարձ զապականութիւն մարմնոյն 'ի գերեզմանի, և իշխան գալով 'ի վերայ մահու՝ զմահ գերեաց, և զդժոխս աւերեաց. զարգելեալսն ազատեաց, և ճանապարհս յերկինս ուղղեաց, առաջնորդելով ամենեցուն յառաջին յանմահական տեղին: Զայս ամ արարեալ, և զմարմին իւր ետ հաւատացելոց 'ի կերակուր, և զարիւն իւր ըմպելի, և զմահ նորա պատմել ամ հաւատացելոց: Եւ վասն անուան նորա զմահ առ ոչինչ համարելով՝ զանձինս իւրեանց մատնեցին տանջանաց և մահու, փոխարինի ակն ունելով 'ի միածնէ Որդւոյ քո, փառաւորելով զամենեցունց Հայր նք:

Այսօր և մեք զանձինս մեր 'ի մահ մատնեմք և չարչարանաց և վշտի. այլ և վասն խոստմանդ, թէ որ ճանաչեն զիս՝ 'ի հալածանս կայցեն, զի "Ուր եմ ես, ասէ, անդ և պաշտօնեայն իմ եղիցի". և գիտեմք, տ՟ր, զի ոչ անտես առնես զաղաչանս մեր, և ոչ ընդ վայր հարկանես զանձինս ծառայից քոց: Տուր, տ՟ր, փառս անուանդ քո վասն սքանչելեաց քոց, զորս ցուցանես առ փառաւորիչս անուանդ քո յազգաց և յաւիտեանս: Մի՛ տար օտարոտից զբնակութիւն սիրելեաց քոց անհաւատիցն ժառանգել. և մի՛ մեծաբանեսցեն հեթանոսք՝ թէ կործանեցաւ տեղի փրկութեան նոցա, և ոչ ոք է՝ որ օգնէ նոցա. և ո՞ւր է տ՟ր ա՟ծ նոցա՝ յոր յուսացեալն էին: Յիշեա, տ՟ր, զգինս արեան քո, և փրկեա 'ի ձեռաց նեղչաց զհաւատացեալս անուանդ քո. զի ծանիցեն ազգք հեռաւորք զմեծութիւն քո, և յուսասցին յանուն քո ամենեքեան, որք երկիւղիւ ծառայեսցեն մեծութեան քո: Նորոգեա, տ՟ր, զժողովուրդս քո, հովուեա և բարձրացո մինչև յաւիտեան. պարսպեա, տ՟ր, խնամատար աջովդ զոր փրկեցեր պատուական խաչիւդ քով, տալով օգնական 'ի նեղութեանս 'ի դէպ ժամանակի: Ձգեա, տ՟ր, զամենածածուկ աջ քո 'ի վերայ բանաւոր փարախիս այսորիկ, և մի՛ տար զժառանգութիւնս քո բնակութիւն անհաւատիցն. եղիցի ձեռն քո 'ի զօրացուցանել զհաւատացեալսն, և որք դաւանեն և խոստովանին զանուն քո առաջի ազգաց անօրինաց: Տուր, տ՟ր. մասն ժառանգութեան անձանց մերոց 'ի վերինն Երուսաղէմ. զի վասն քո մեռանիմք զօր հանապազ, և զանձինս մեր վասն քո անբաւ և անչափ մարդասիրութեանդ 'ի մահ մատնեմք: Զայլ ինչ ոչ ունիմք պարտուց վճարումն, բայց յաշխարհի աստ նեղութիւն ունիմք:

Լուր, տ՟ր, ձայնից մերոց, և խոնարհեցո զունկն քո 'ի մաղթանս ծառայիցս, բարեխօսութեամբ քո Կարապետիս և Մկրտչիս. և սորին ճգնութեամբ պահեա զեկեղեցիս հաւատացելոց անսասանելի և անդրդուելի, զի հաստատուն կացցէ հիմն հաւատոյս մերոյ 'ի վերայ հիման առաքելոց և մարգարէից խոստովանութեամբ, մինչև երևեսցի արդար դատաստանն համօրէն աշխարհի: Երևեսցի փառք քո, տ՟ր, 'ի տաճարս յայս՝ զոր շինեցեր հիմնարկութեամբ սրբոյն Գրիգորի, և բնակութեամբ սրբոյ Կարապետիս. և կացցէ փառք տ՟ր

Երրորդութեան 'ի տեղի աստ : Քանզի սա է դուռն դժոխոց, և կապանք մահու. իսկ այժմ 'ի սմանէ մահ սատակեցաւ, երկնչի մերձենալ չարութիւն առ հաւատացեալս : 'Ի սմանէ և դեւք պատկառեցան, և մի՛ դժրեսցեն զպատուաւորք սորա, և որք գայցեն 'ի սմա : Զբազմութի̃ դիւացն կապեսցես 'ի տեղւոջս յայսմիկ, զի խռովեսցեն զծուլացեալսն յա̃ծպաշտութենէ. բայց մի՛ տացես նոցա իշխանութիւն՝ բնաւ իւրեանց լրբութեան յարձակել 'ի վերայ հաւատացելոց : Եղիցի և որք հաւատովք յիշեսցեն զանուն ս̃բ եկեղեցւոյս 'ի նեղութե̃ իւրեանց կամ 'ի վիշտս կամ 'ի ցանկութի̃ չարեաց կամ 'ի լլկումն կամ 'ի [illegible] կամ 'ի դաշանաց բեկումն կամ 'ի վիհս անհնարս որոգայթից, դու տէր ա̃ծ մեր լուիցես նոցա ; և զերծուցես զնոսա յարժանահաս չարեաց անտի. քանզի քո արարածք են և գինք արեան : Մի՛ վասն մեղաց նոցա դատեսցես զնոսա, և վասն անօրէնութե̃ նոցա պատժապարտեսցես զնոսա. այլ գթութի̃ քով խրատեա, որ անոխակալդ ես և ամենեցուն մեծակարար ըստ իւրաքանչիւր պիտոյից :

Յիշեա զորս արեամբ քով գնեցեր, և մահուամբ քով որդեգիրս արարեր . . մի՛ եղիցի իշխան 'ի վերայ հօտի քո, և ապստամբիչ ժառանգութե̃ մերոյ Սատանի : Տէր, տէր, շնորհս բնակչաց սորա՝ որք պանդխտութե̃ կենօք գնան 'ի կեանս յայսոսիկ, և ոչ ըստ մարմնոյ գործանաց, և զմիտս իւրեանց յերկիւղ քո ունիցին. Թող զմեղս նոցա, ջնջեա զյանցանս նոցա, բարեխօսութե̃ սրբոյ Կարապետիս. և հեղմամբ արեան սորա՝ գրեա զնոսա 'ի դպրութե̃ն կենաց 'ի վիճակս արդարոց քոց : Այո՛ աղաչեմք. եթէ մեղք մեծամեծք իցեն, 'ի կալ առաջի սրբոյ եկեղեցւոյս, և ունելով բարեխօս զհեղումն արեան սրբոյ Կարապետիս, և զմեր նահատակութի̃ տառապանացս, հաշտեաց ընդ նոսա մարդասիրութե̃ քով : Մի՛ անտես առներ զաղաչանս մեր, զի դու վասն մեղաւորաց իջեր յերկնից, որպէս ասացեր. “Ոչ եկի կոչել զարդարս, այլ զմեղաւորս,, : Արդ վասն մեղաւորաց աղաչեմք, և ոչ վասն արդարոց. զմեղաւորաց թող զմեղս, զհիւանդաց առողջացո զվէրս. և որք ապաւինեցան 'ի կենդանութե՟ իւրեանց, և գործեցին զբարիս 'ի Տ՟ր եկեղեցիս, և որք սատարեսցին սրբոյ Կարապետիս և կրօնաւորացս, և բազում մեղս գործեալ իցեն, և առատաձեռնին 'ի մեղաւոր ընչից իւրեանց սրբոյ Կարապետիս, նոյն ինքն Կարապետս լիցի փոխատու փոխանակ ապականացու ողորմութեանն ըստ հաւատոյ նոցա զպարտիս իւրեանց. մատակարարեա 'ի նոսա առատապէս զթողութի՟ մեղաց: Մնասցէ զօրութիւն աջոյ քո 'ի վերայ վիմիս այսորիկ, որպէս յառաջ հիմնարկեցաւ քո զօրութեամբդ, նոյնպէս կացցէ մինչև գալ 'ի նորոգել զերկիր: Յայնմ աւուր գտցես զսա նորոգ և անապական որպէս զխորանն 'ի հնումն, զի դու կարող ես յա՟մի. և զմեր մահս ընկալ, և յա՟մ արարածոց քեզ փառք յաւիտեանս:

Իսկ յասել զամէնն, եկն ձայն յերկնից՝ որ ասէր. Եղիցի ձեզ որպէս և կամիքդ. և որք վասն անուան իմոյ և Կարապետիս պանդխտասցին, հատուցից նոցա 'ի գալստեան իմում, և զմեղս թողից նոցա. վասն զի մարդասէր եմ ես ամենեսեան. դարձեալ և դուք եկայք 'ի տեղիսն լուսեղէնս, զոր պատրաստեցիք ճգնութեամբ ձերով: Իսկ լուեալ սրբոցն, երկիր պագին առաջի սրբոյ սեղանոյն, և ելեալ արտաքս: Իսկ զնոսա Պօղիկարպոս առաջի սրբոյ խաչին, և անդ սկըսաւ աղօթել և աղաչել զա՟ծ վասն խաղաղութե՟ ա՟մ աշխարհի, և զեկեալ թշնամին խորտակելոյ, և աղքատաց մնալ 'ի տեղիս իւրեանց: Իսկ յանկարծակի հասին զօրքն Պարսից. իբրև տեսին զՊօղիկարպոս, վաղվաղակի հատին զպարանոց նորա և ընկեցին առաջի խաչին: Իսկ նիզեանք փութապէս եկին մինչև 'ի դուռն եկեղեցւոյն, և տեսին զկրօնաւորսն յարտասուս և յաղօթս պարապեալ. և յարձակեալ 'ի վերայ զեւթանեքեանն կոտորեցին: Որոց անուանքն են այսոքիկ. Թէոփիլոս, Պօղիկարպոս, Սիմէօն, Յովհաննէս, Եպիփան, Դիմաւոս, Անարկիոս[1]: Սոքա եւթանեքեան կատարեցան 'ի զօրացն Պարսից Միհրանայ, յամենեանն քաղոց՝ որ օր չորրորդ էր, յաուր հինգշաբաթի յիններորդ ժամու. և ինքեանք մնացին 'ի տեղին մինչև ցառաւօտն:

---

[1] Յերկուս օրինակս Նարէոսս:

Բայց զզօրսն եկեղեցւոյն ոչ կարացին գտանել, զի ծածկեաց Տր 'ի նոցանէ. և սկսան մրճօք հարկանել, և ոչ գտին: Այլ զարհուրեալք 'ի դիւաց՝ փախեան 'ի տեղւոջէն, զի գիշեր էր. և մարմինք սրբոցն անկեալ կային 'ի տեղւոջն զերիս աւուրս անթաղ, քանզի փախեան ամենեքեան: Այլ յետ երից աւուրց եկին սպասաւորք եկեղեցւոյն, և հայրն Թոդիկ. և տեսեալ զնոսա՝ զի վախճանեալ էին, յարտասուս եղեալ՝ տրտմեցան յոյժ: Ապա առեալ զնշխարս նոցա իջուցին 'ի կողմն հարաւոյ 'ի մէջ դրախտին, և անդ փորեցին զերկիր, և իջուցին զնոսա 'ի գերեզմանն առ Անտօն և Կրօնիդէս, որք զկնի սրբոյն Գրիգորի եղեալ էին 'ի Կեսարիոյ. և կանգնեալ նշան տէրունական 'ի վերայ նոցա, բազմաց բժշկութիւն լինէր 'ի տեղւոջն:

Իսկ ոմանք հասեալք 'ի Մուշեղայ իշխանէն՝ տեղեկանալ վասն զօրացն, իբրև տեսին զնոսա կոտորեալս՝ հիացան. և փութանակի երթեալ պատմեցին զիրսն իշխանին Մուշեղայ: Այլ նորա լուեալ, զաւուրս երիս իբրև զմեռեալս գնէր անխօս: Իսկ զօրքն մատուցին նմա թուղթ քրիստոնէական օրինօք և մխիթարութեամբ, ասելով. Ճշմարիտ շառաւեղ երանելւոյ յուսոյն, երջանիկ ասպարապետ, մի տրտմիր վասն նոցա. զի աղօթիւք իւրեանց՝ ամուր աշտարակ եղեն աշխարհի, բարեխօսք և օգնականք մեզ առ Ած: Բայց դու առաւել գոհութիւն մատո Այ, որ 'ի քում ժամանակի յայնքան աստիճան առաքինութեան հասին, և համբաստեամբ փոխեցան առ Ած մարտիրոսական մահուամբ յաշխատութենէ 'ի հանգիստ, 'ի խոտաբուտ կենաց 'ի դրախտն փափկութեան, և մեզ միշտ բարեխօսք: Արդ արի սթափեաց, և զեկեալս 'ի վերայ մեր զՄիհրան յուղարկեսցես: Իսկ նորա ապաքէն 'ի քնոյ զարթուցեալ, հրամայեաց կոչել առ ինքն զՎահան, զոր իշխան էր արարեալ զնա Տարօնոյ մինչ ինքն Հայոց մարզպան եղև: Այլ ասէ ցնա. Որդեակ Վահան, դու գիտես զաւուրս կենաց իմոց, զի այս հարիւր և քսան ամ է՝ որ ես պատերազմ եմ մղեալ, և ոլաքեալ եմ սրբեալ զարիւնն ’ի ճակատէս փոխանակ քրտանցն. ութսուն և երեք ռազմ անձամբ իմով եմ կարգեալ և մղեալ: Եւ այժմ ծեր եմ և դողդոջոտ, և օգնական իմ ած է և դու, և ոչ այլ ոք. զի որդին իմ մեռաւ երկոտասանամեայ[1]: Եւ արդ, որդեակ, դիր զայս ’ի միտ քում. զի եթէ ’ի վերայ քրիստոնէից մեռանիս և եկեղեցւոյ, մարտիրոս ես. իսկ եթէ ’ի վերայ մարմնաւոր ընչից իջանես ’ի մարտ, և այն քաջութ՟ի է. զի ես այլ ժառանգ ոչ ունիմ, և երկիրս քեզ եղիցի, և զաւակի քում յետ քո: Արդ արի և գնա, և իմաստութ՟ի որսա զնա, և Տ՟ր Կարապետն եղիցի քեզ օգնական և պարիսպ, և աղօթք սուրբ կրօնաւորացն յաջմէ և յահեկէ:

Իսկ Վահան յանձին կալեալ զբանն, սկսաւ դեսպանս կազմել և առ նա յուղարկել, զի հաշտեսցի և գնասցէ: Իսկ նա ասէ. Ոչ, այլ մինչև զիշխանն Մուշեղ ոչ կալեալ տանիմ ’ի պարսիկս առ արքայն, ոչ գնամ աստի: Իսկ Վահան պատասխանեալ, ասէ. Եթէ զերկիրս ինձ տաս տէրութ՟ի և իշխանութ՟ի, ես տաց զիշխանն Մուշեղ ’ի ձեռս քո. և ես ինքն առ քեզ գամ ապստամբութ՟ի ’ի նմանէ, և հաստատեմ զերկիւղ ’ի պատեհութ՟ե: Եւ նորա արձակեալ կոչեաց, քանզի յօժար էր իւրացն. և ինքն իջանէր ’ի Մուշն աւանի, և Մուշեղն յամուրն Ողական:

Արդ այն զօրքն, որք զկրօնաւորսն կոտորեցին, անցեալ գնացին յԱտղօն ամրոցն[2]. կացին աւուրս երկու, և ոչ ինչ կարացին առնել. ապա գնացին առ Միհրան, և մատուցին զա՟մ ձև ամրոցին: Իսկ իբրև եկն Վահան առ Միհրան, և նա խնդրեաց ’ի նմանէ զԱստղօնս. և Վահան ասէ. Ոչ այդպէս, տէր. այլ տուր ’ի ձեռս իմ չորեք հազար այր, որ գնամք ’ի վերայ ամուր բերդիցն՝ ուր մտերիմքն նորա են և գանձքն. գուցէ բռնացեալ՝ ոչ տայցեն ’ի ձեռս իմ, ապստամբ զիս կարծելով. այլ այժմ երթիցուք նախ յՈձ քաղաք, և ապա յայլ ուրեք: Իսկ Միհրան տուեալ ’ի ձեռս նորա չորս հազար ընւուր հինգշաբաթի յիններորդ ժամու. և ինքեանք մնացին 'ի տեղին մինչև ցառաւօտն :

---

[1] Յերկուս օրինակս երկոտասան ամ է: ամացն. յայլում ՚ի Մուշեղեա ամացն,

[2] ’Ի միում օրինակի յԱստղօն որպէս և ’ի տպագրն:

Բայց զդուռն եկեղեցւոյն ոչ կարացին գտանել, զոր ծածկեաց տ̃ր 'ի նոցանէ. և սկսան մրճոք հարկանել, և ոչ գտին : Եւ զարհուրեալք 'ի դիւաց՝ փախեան 'ի տեղւոջէն, զի գիշեր էր. և մարմինք սրբոցն անկեալ կային 'ի տեղւոջն զերիս աւուրս անթաղ, քանզի փախեան ամենեքեան: Եւ յետ երից աւուրց եկին սպասաւորք եկեղեցւոյն, և հայրն Թոդիկ. և տեսեալ զնոսա՝ զի վախճանեալ էին, յարտասուս եղեալ՝ տրտմեցան յոյժ : Ապա առեալ զնշխարս նոցա իջուցին 'ի կողմն հարաւոյ 'ի մէջ դրախտին, և անդ փորեցին զերկիր, և իջուցին զնոսա 'ի գերեզման առ Անտոն և Կրօնիդէս, որք զկնի սրբոյն Գրիգորի եղեալ էին 'ի Կեսարիոյ. և կանգնեալ նշան տէրունական 'ի վերայ նոցա, բազմաց բժշկութի̃ լինէր 'ի տեղւոջն :

Իսկ ոմանք հառեալք 'ի Մուշեղայ իշխանէն՝ տեղեկանալ վասն զօրացն, իբրև տեսին զնոսա կոտորեալս՝ հիացան. և փութանակի երթեալ պատմեցին զիրսն իշխանին Մուշեղայ: Եւ նորա լուեալ, զաւուրս երիս իբրև զմեռեալս դնէր անխօս : Իսկ զօրքն մատուցին նմա թուղթ քրիստոնէական օրինօք և մխիթարութե̃, ասելով. Ճշմարիտ շառաւեղ երանելւոյն յուսոյն, երջանիկ ասպարապետ, մի՛ տրտմիր վասն նոցա. զի աղօթիւք իւրեանց՝ ամուր աշտարակ եղեն աշխարհի, բարեխօսք և օգնականք մեզ առ ա̃ծ : Բայց դու առաւել գոհութի̃ մատո ա̃յ, որ 'ի քում ժամանակի յայնքան աստիճան առաքինութե̃ հասին, և հանգստեամբ փոխեցան առ ա̃ծ մարտիրոսական մահուամբ յաշխատութե̃է 'ի հանգիստ, 'ի խոստացեալ կենաց 'ի դրախտն փափկութե̃, և մեզ միշտ բարեխօսք : Արդ արի սթափեաց, և զէնեալդ 'ի վերայ մեր զՄիհրան յուղարկեսցես : Իսկ նորա որպէս 'ի քնոյ զարթուցեալ, հրամայեաց կոչել առ ինքն զՎահան, զոր իշխան էր արարեալ զնա Տարօնոյ մինչ ինքն Հայոց մարզպան եղև : Եւ ասէ ցնա. Որդեակ Վահան, դու գիտես զաւուրս կենաց իմոց, այս հարեւր և քսան ամ է՝ որ ես պատերազմ մղեալ, և սլաքով եմ սրբեալ զարիւնն 'ի Ճակատէս փոխանակ քրտանցն. ութսունևերեք ռազմ անձամբ իմով եմ կարգեալ և մղեալ։ Եւ այժմ ծեր եմ և դողդոջոտ, և օգնական իմ ա̃ծ է և դու, և ոչ այլ որք. զի որդին իմ մեռաւ երկոտասանամեայ[1]։ Եւ արդ, որդեակ, դիր զայս 'ի մտի քում. զի եթէ 'ի վերայ քրիստոնէից մեռանիս և եկեղեցւոյ, մարտիրոս ես. իսկ եթէ 'ի վերայ մարմնաւոր ընչից իջանես 'ի մարտ, և այն քաջութի̃ է. զի ես այլ ժառանգ ոչ ունիմ, և երկիրս քեզ եղիցի, և զաւակի քում յետ քո։ Արդ արի և գնա, և իմաստութի̃ արա գնա, և Տէր Կարապետն եղիցի քեզ օգնական և պարիսպ, և աղօթք սուրբ կրօնաւորացն յաջմէ և յահեկէ։

Իսկ Վահան յանձին կալեալ զերդումն, սկսաւ դեսպանս կազմել և առ նա յուղարկել, զի հաշտեսցի և գնասցէ։ Իսկ նա ասէ. Ոչ, այլ մինչև զիշխանն Մուշեղ ոչ կալեալ տանիմ 'ի պարսիկս առ արքայն, ոչ գնամ աստի։ Իսկ Վահան արձակեալ, ասէ. Եթէ զերկիրս ինձ տաս տէրութի̃ և իշխանութի̃, ես տաց զիշխանն Մուշեղ 'ի ձեռս քո. և ես ինքն առ քեզ գամ ապստամբութի̃ 'ի նմանէ, և հաստանեմ զերկիւղ 'ի պատեհութե̃։ Եւ նորա արձակեալ կոչեաց, քանզի յօժար էր իրացն. և ինքն իջանէր 'ի Մուշ աւանի, և Մուշեղն յամուրն Ողկան։

Արդ այն զօրքն, որք զկրօնաւորսն կոտորեցին, անցեալ գնացին յՄոտղօն ամրոցն[2]. կացին աւուրս երկու, և ոչ ինչ կարացին առնել. ապա գնացին առ Միհրան, և մատուցին զա̃մ նե [illegible]։ Իսկ յերև եկն Վահան առ Միհրան, և նա [illegible] 'ի նմանէ զՄոտղօնս. և Վահան [illegible]. [illegible] [illegible], տէր. այլ տուր 'ի ձեռս իմ [illegible]. որ գնամք 'ի վերայ ամուր բերդին [illegible] րա են և զանձքն. գուցէ [illegible] 'ի ձեռս իմ, ապստամբ զիս կարծ [illegible] էր թիցուք նախ [illegible]։

Իսկ Միհրան [illegible]

---

[1] Երկիս օրինակ [illegible]

[2] 'ի միում օր [illegible]

տիր առնեձիոյ, և նորա առեալ տանէր մինչև 'ի դուռն ( )ձ քաղաքին. և 'ի ներքս ներնգութ̃ դարան մահու գործեալ՝ 'ի ձեռս գալ զօրացն։ Իսկ առ վաղիւն բանս արարեալ քաղաքին 'ի ներքս առնուլ զբզօրսն Պարսից. և քանզի նուրբ էր մուտ քաղաքին, սակաւ սակաւ կարէին մտանել 'ի ներքս. և որք ընդդուռն յայնկոյս մնացանէին, զայնս 'ի տունս արկեալ՝ 'ի զգեստուցն կողոպտէին, և զգլուխսն կտրէին. և արտաքոյ պարսպին յանձրևան տեղիսն 'ի խորսն լընուին։ Իսկ 'ի չորեքհազարէն յիսուն այր թողեալ էր 'ի Կյարձ¹ կոչեցեալ գեւղն. և նշան տուեալ էր, թէ յորժամ զոք 'ի ձեզ յուղարկեմ, 'ի Մ՝իհրան գնացէք, և այլ զօրս ածէք։ Իսկ այնպէս արարեալ, և յղեաց՝ թէ այլ զօրս տուր։ Իսկ նոքա դարձան առ Մ՝իհրան, և առին 'ի նմանէ երկու հազար այր ընտիր, և եկին առ Վահան. և նա այնպիսի գործ հնարեաց, զոր ոչ կարացին գիտել պարսիկքն։

Արդ յորժամ եկին 'ի դուռն Մ՝օրացն, Վահան զՊարսից զօրաց զերիվարսն և զհանդերձսն առեալ էր քաղաքացեացն. 'ի դուռն կոչեաց զնոսա, և ետ խրատ՝ թէ յորժամ նոքա 'ի ձեզ հային, դուք միաբան 'ի քաղաքն դարձէք; և 'ի ներս մտեալ՝ զյաղթութ̃ն փողն հնչեցուցէք. և զդուռն քաղաքին 'ի բաց թողէք, զի նոքա կարծիցեն՝ թէ առին զքաղաքն։ Իսկ արարին այնպէս։ Արդ իբրև տեսին պարսիկքն՝ զի դիմեցին նոքա միաբան 'ի քաղաքն, խնդացին յոյժ. և դիմեցին նոքա ևս 'ի քաղաքն, և սկսան մտանել։ Իսկ Վահան փութով ընդ առաջ եկեալ զօրացն, աւետիս տայր. և քսան այր 'ի պարսիկ զօրացն աւետաւորս առաքէր առ Մ՝իհրան, թէ առաք զքաղաքն. և ինքն դարձաւ զհետ Պարսից զօրացն։ Իսկ իբրև բազումք մտին 'ի քաղաքն, և այլքն դեռ մտանէին, սկսան կատակած առնուլ զիրացն, և կամէին յետս դառնալ։ Իսկ Վահան զհետ մտեալ, սկսաւ կոտորել, և 'ի մօրսն ընկել. և ինքն աստի, և քաղաքացիքն անտի քառասուն այր մօրահեղձ արարին. և զայլսն 'ի քաղաքն արգելեալ, կտրել տայր

---

[1] Յերկուս օրինակս Դ. Հարցս.

զգլուխսն . և 'ի պարիսպն հանէին ։ Այլ տրորեալ համար յաւուր յայնմիկ, զատին զգլուխս վեց հազար, պակաս երկու ։ Այլ հրամայեաց զամենեցուն զքիթսն կտրել և զթլփատսն, և արկանել 'ի մախաղ ։

Այլ ինքն առեալ զզօրս իւր արս ութնհարեւր, եկն 'ի Մուշն աւանն . և երեքհարեւր այր թողեալ յանցս Մեղրեայ[1], և երկու հարեւր այր աշտենաւոր թողեալ 'ի Սանասայ 'ի Ոծմանն[2], և ինքն երկու հարեւր այր առեալ ընդ իւր, եկն առ Միհրան . և մտեալ 'ի սենեակն, խօսեցաւ ընդ նմա այսպէս և ասէ . Այս փախստական եկի 'ի քո զօրացն առ քեզ . զի ոչ 'ի քաղաքն թողին զիս, և ոչ աւարամասն ետուն ինձ . այլ և զիմ զօրսն 'ի քաղաքն արգելին , և ես փախստական գամ ։ Իսկ Միհրան խորհեցաւ հազար այր արձակել 'ի վերայ նոցա . և Սահան ասէ . Այլ 'ի քէն իսկ ապստամբեալ են . քանզի զաւար քաղաքին և զկապուտսն առեալ, և կամին 'ի Յոյնս անցանել ։ Իսկ Միհրանայ առաւել բարկացեալ, հրամայեաց երկու հազար այր արձակել 'ի վերայ նոցա . և Սահան խրատ տայր զօրացն՝ 'ի գիշերի մի՛ անցանել ընդ գետն Մեղտեայ , այլ իջեւանս առնել, և 'ի վաղիւն առաս գնալ . Գուցէ ոք թշնամի, ասէ, յարձակիցի . և դուք չէք ընդել վայրուցն ։ Այլ ասէ ցնոսա . Հազար այր գնասջիք ընդ Ոծմանն[3], և հազար ընդ դաշտն ։ Այլ տուեալ նոցա առաջնորդ, և ինքն ել 'ի Միհրանայ, գնաց յուղարկել զնոսա ։ Այլ իբրև գնացին յայն տեղին՝ ուր բաժանել հրամայեաց . առաքեաց հարեւր այր ընդ նոսա՝ որ ընդ Ոծմանն գնացին . և ինքն հարեւր այր առեալ, գնաց զկնի նոցա ։

Այլ իբրև գնացին յեզր գետոյն Մեղտեայ, յայն կոյս իջոյց զնոսա 'ի քուն առնել . և ինքն 'ի պատրաստի արարեալ զգարմանակալսն, հրամայեաց ծառայիցն՝ կտրել զերիվարսն արօտոյ պատճառաւ, և զնոսա յանհոգս առնել ։ Այլ յանկարծակի հնչեցուցին զփողսն յետոյ և յառաջոյ, և 'ի մէջ առին զնոսա .

---

[1] Ցերկուս օրինակս Մեղրեայ ։

[2] Ցերկուս օրինակս երկու հարեւր այր աշտենաւորս 'ի Սանասոյ ցեղքն թողոյք 'ի Ծմանի ։

[3] Ցերկուս օրինակս դարձեալ 'ի Ծմանի, որպէս և 'ի ստորև ։

և 'ի սակաւ ժամու բարձին զգլուխս նոցա, և 'ի գետ անդր ընկեցին, և մի ոք ոչ կարաց զերծանել․ և զերիվարսն առաջի եղեալ, 'ի Ծծմակն անցուցին։ Եւ մինչ նոքա զայն պատերազմն անցուցին և վճարեցին, և յառաջն եկին այսոց, և նոքա դեռ չէին եկեալ 'ի Ծծմակն, և կային մնային մինչ նոքա եկին և յանհոգս եղեալ իջին, զի զայն խրատ տուեալ էր Մահանայ։ Եւ ապա կալեալ զխելս կամրջին, և ձայն սաստիկ հնչեցուցին շուրջանակի զնոքօք, և սկսան յանխնայ կոտորել զնոսա․ և մի 'ի նոցանէ 'ի մօրն թագուցեալ, հեծեալ յերիվարն՝ փախեաւ 'ի Մուշ։ Զորոյ զհետ մտեալ երկուց ոմանց, և յայնկոյս գետոյն ջաղխեցին զգլուխ նորա, և ուղեղն ընդ քիթն իջանէր։ Եւ միւս ընկերին առեալ աւազ մատուցանէր, և ասէր․ Պարսից խորտկարար, առ զաղս։ Եւ կոչեցաւ անուն տեղւոյն այնորիկ Զաղս մինչև ցայս օր․ զոր և աւան իսկ շինեաց։ Եւ Մահանայ 'ի մօրին տուեալ զնոսա, ոմանք այլ ոչ կարացին ելանել, և ոմանք 'ի ջուրն անկեալ խեղդեցան։ Եւ զորս 'ի ցամաքն սպանին, զքիթսն և զթլփատսն կտրէին և պահէին, և զգլուխսն 'ի մօր անդր և 'ի դաշտն ընկենուին։ Եւ ժողովեալ զերկու հազար երիվարսն, ետ տանել յԵղզանց[1] բերդն, զոր դեռ Եղնուտն կոչեն։

Եւ 'ի վաղիւն դարձեալ եկին առ Միհրան[2]․ և Մահան հրամայեաց ծառայից իւրոց՝ ճաշ առնել, և զՄիհրան կոչել։ Իսկ նա վասն խօթութեան պատճառանաց 'ի սենեակ մտեալ, զՄահան միայն թողոյր առ իւր։ Իսկ Մահան դռնապանն եղեալ, և զիշխանսն որք գային դարձուցանէր, ասելով․ Հայոց մարզպանն չկարաց գալ 'ի ճաշն։ Իսկ նոցա ժողովեալ 'ի տաճար մի, ընդ գինի մտին․ և Մահանայ առեալ զմախաղն, ուր քիթքն և թլփատքն կային, ետ բերել առաջի իւր։ Իսկ նորա զարհուրեալ, ասէ․ Զինչ է այդ, զոյց տուր ինձ։ Եւ նա կարգաւ պատմեաց նմա ստուգիւ, և մի բան ոչ թագուցեալ 'ի նմանէ զոր ինչ արարեալն։ Իսկ նորա բարկացեալ, առեալ զտէգն 'ի ձեռանէ ծառային, և կամէր հարկամնել զՍահան ։ Եւ նորա ձգեալ զձեռն իւր 'ի սուրն՝ որ առաջի կայր , կտրեաց զթլփատն նորա , և եդ 'ի բերան նորա , և ասէ . Դու ես , որ թշնամանէիր զմեծ , և զկրօնաւորսն իմ զսիւնսն աշխարհի սպանանել տայիր ։ Եւ կտրեաց զքիթսն , և ցուցանէր աչացն . և պատառեալ զփորն , ետ ծառայիսն հանել զլեարդն և դնել 'ի բերանն . և հարեալ զդանակն 'ի փորն , և ետ թողուլ 'ի ցից ։

---

[1] Յերկս օրինակս յՈղնու բերդն։ [2] Յերկուս օրինակս առ Նիխոր։

Եւ մինչ լռիկ որ զթլփատն կտրեաց , ասէ . Տուր քանից նիշ և պատուէր 'ի պարսիկն՝ որ յՄ՟պահունիս , և ես ապրեցուցանեմ զքեզ ։ Եւ նորա տուեալ քանից նշան և պատուէր՝ բազում երդմամբ ասացեալ , զոր նա և նա միայն գիտէին ։ Եւ իբրև ասաց զիրսն , առեալ զդանակն եհար 'ի սիրտն , և անդէն մեռաւ ։ Իսկ ծառայիցն առեալ զարիւնոտ զգեստն պահէին , և զգետինն մաքրեալ յարենէն , և կողմնեցուցեալ 'ի մահիճսն , քնոյ պատճառանօք ծածկեցին ։ Եւ ինքն կոչեաց զպարսիկ դպիրն Միհրանայ 'ի սենեակն . և ետ գրել ողջոյն և քանից նիշ[1], թէ յետ երից աւուրց ել 'ի բլուրդ՝ որ 'ի վերայ Կոթ ձորոյն՝ հազար արամբք միայն , զի տեսցուք զիրեարս ։ Եւ դպիրն գրեաց որպէս ասաց նմա Սահան , և եդ զմատանին Միհրանայ 'ի վերայ . և կոչեաց 'ի ծառայիցն Միհրանայ տամն այր հաւատարիմ , և ետ տանել ըզթուղթն առ Սարգիս՝ որ զհազար այրն ունէր ընդ ինքեան , և յՄ՟պահունիս էր . և առեալ զթուղթն գնացին ։ Իսկ Սահան կոչեաց զնուիրակն , և ասէ . Երթ կոչեա զայն անուն իշխան ։ Եւ կոչեաց . և իբրև գայր իշխանն և մտանէր ընդ փողոցն խաւարչտին , միայն վեց այր աստի և անտի կային ։ Եւ մինչ դեռ կամէր մտանել 'ի սենեակն , աճապարեալ ունէին զփողիցն , զի մի ձայն ինչ բարձցէ 'ի մեւմն . և հարեալ դանակ 'ի սիրտն , 'ի միւս այլ սենեակն ձգէին զդին . ուր և զնուիրակն և զդպիրն վասն պատճառանաց իրաց արկանել ետ 'ի բանտն ։

Եւ ինքն սկսաւ կոչել զիշխանսն խաբէութեամբ 'ի խորհուրդ , և նենգով այնպէս առնէր . և եսպան յաւուր յայնմիկ իշխանս ութսուն և վեց ։ Եւ իբրև վճարեցան իշխանքն, գնաց ինքն 'ի տաճարին՝ ուր զօրքն էին Պարսից. և ժողովեաց զնոսա 'ի ներս, և զիւրն և զայլ գաւառին մարզիկն արտաքս եհան ։ Եւ ինքն սկսաւ զնոսա վտանգել բանիւ, թէ արժա՞ն էր ձեզ զմարգարտապատկն զմարզպանին գողանալ. արդ հրամայեալ է՝ զձեզ զամենեսեան մերկ առնել, մինչև ցուցանէք ։ Եւ հանեալ զամենեցուն զհանդերձսն, արգել զնոսա 'ի տաճարին, և 'ի միւս այլ՝ արս հազար իննհարեւր և երիս ։ Եւ փակեալ ըզդրունս տաճարացն, ետ բերել զգլուխն Միհրանայ, կախեալ ընդ երդն, ցուցանէր նոցա ասելով. Այս այն գլուխն է, որ խորհէր զմեզ Կարապետն հիմն 'ի վեր առնել, և զկրօնաւորսն հրով այրել ։ Եւ հրամայեաց վառել զերկոսին տաճարսն, և ասէ ցնոսա. Դուք ինձ վնասակարք էք, որք զտաճարսն այլ յայրել էք 'ի սմա. բայց թէ կամի ա՟ծ և սուրբ Կարապետն, ես զայս փայտս յապաշաւել եմ թողեալ. սակայն ընդ ձեր և ընդ ձեր թագաւորին կառափն հանեմ. զի ես աշխատեալ եմ 'ի շինելն, և դուք մերկք էք և ցրտացեալք. բայց վասն իմ մեղացն թողութ՟ե և իմ հարցն՝ ջեռարուք, ասէ, և մի՛ ամաչէք. և տունդ այդորիկ՝ գերեզմանք ձեզ եղիցի շնորհիւ Պարսից արքային ։

---

[1] Ցերկուս օրինակս ողջոյն և նշանաբան ։

Եւ բորբոքեալ բոցն ճարպոյն, մինչ զի քաղաքն արբեալ լինէր 'ի հոտ ճենճերաց նոցա ։ Եւ ինքն ժողովեալ զկապուտ նոցա և զգանձս, և ետ տանել յամուրն Ողկան. և զիշխանն Մուշեղ ետ ածել 'ի քաղաքն. և ինքն առեալ երեք հազար այր, գնաց ընդ առաջ Վաշրայ ։ Եւ երթեալ 'ի վերայ լերինն, ընդ երիս դէհս զարանս գործեաց, և զդպիրն և զնուիրակն առաքեաց առ Վաշիր անդ ։ Եւ նոքա երթեալ կոչեցին զնա, զի իջեալ էր յեզր Ո՛իայ[1] ծովուն ։ Բայց նուիրակն և դպիրն ինչ ոչ գիտէին յիրացն, զի Վահան ոչ ետ մօտիլ 'ի զօրսն, այլ առանձին յետոյ գային ։ Եւ յորժամ զտաճարն այրեաց, զնոսա 'ի պատճառս իրացն յայլ վայրս առաքեաց, զի մի՛ գիտացեն զիրան. Նա և զհանդերձս իշխանացն տեսեալ, կարծէին եթէ միհրանեանքն են։ Արդ իբրև գնացին, և զՎահանայ ասացեալսն պատմեցին, որպէս թէ յերեսաց Միհրանայ, և առեալ Վաշքայ հազար և հարեւր այր, եկն 'ի վերայ լերինն։ Եւ իբրև մօտեցան 'ի տեղին, Վաշիր արս հարեւր 'ի բացեայ եթող վարան այլ թշնամեացն, և ինքն եկն եմուտ առ Վահան 'ի վրանն, կարծելով թէ Միհրան է։ Իբրև ետես զնա Վահան, և ասէ. Վաշիր, զի՞նչ եղիք 'ի մտի. 'ի պարսիկ հաւատս կամէիք դարձուցանել զերկիրս Հայոց։ Եւ հրամայեաց դռնապանացն՝ արգելուլ զզօրսն 'ի հեռաւուս, և զՎաշիր գանեաց սաստիկ, մինչև էառ բանից նշան զզօրսն կոչելոյ։ Եւ նա 'ի հարկէ ցաւոցն ետ բանից նիշ 'ի զօրապետսն և առ իշխանսն՝ գալ 'ի տեղին փութով. և ետ գրել թուղթ պարսիկ դպրին, և կաշառեաց՝ զի այնպէս գրեսցէ, որ գայցեն զօրքն 'ի վաղիւն. Զի Յոյնք են 'ի գալ 'ի վերայ մեր, ասէ։ Եւ տուեալ զմատանին Վաշրայ, և թուղթ յայն զօրն՝ որ հեռի կային, և դարձուցեալ կոճնականս զօրացն այլոց, և զիշխանսն մի մի կոչել տայր, և զգլուխսն կտրէր։ Եւ ոչ իմացան այլ զօրքն, մինչև մի ոմն յիշխանացն փախեաւ և անկաւ 'ի բանակն իւր։

---

[1] Յերիս օրինակս չէ՛ր ծովուն ։

Եւ իբրև գիտաց Վահան՝ թէ յայտնի եղև իրքն, ապա արարեալ այնոցիկ՝ որք 'ի դարանսն կային, և յարուցեալ նոցա 'ի յետին կողմանէ՝ փախստական արարեալ զնոսա 'ի բերդն կոյս Կոթ ձորոյ. և որ բուն յետինքն էին 'ի դարանի անդ, չյարեան իսկ։ Եւ արք բերդին ընդդէմ ելեալ, քարամբք և գլօք յանկարծ կոտորեցին զնոսա. և փախստականք եղեն արք հարեւր յԱպահունիս։ Զոր տեսեալ դարանակալացն՝ յարեան 'ի վերայ, և կալան զնոսա. և ապա 'ի վաղիւն սկսան միւս զօրքն Պարսից գալ 'ի վերայ բլերն 'ի նոյն տեղին։ Իսկ Վահանայ ընդ առաջ գնացեալ նոցա, իջոյց զնոսա, և ասէ. Թողէք զերիվարսդ, զի արածեսցին մինչև ցերեկոյ. և յերեկոյին իջանելք 'ի դաշտն 'ի վերայ Յունացն։ Եւ նոքա հաւանեալ, արարին այնպէս։ Եւ դարանակալքն յանկարծակի զխմեալք, կոտորեցին զերիվարս նոցա 'ի զօրացն, և փախստականս արարեալ անցուցին ընդ Երածանի, և հանեին 'ի Բարքէ: Իսկ զօրացն Պարսից տեսեալ, աղաղակեցին միաբան և ասեն. Այս մեզ, կորեաք: Եւ կոչեցաւ անուն տեղւոյն այնորիկ Կորի:

Իսկ Մահանայ առեալ զզօրսն, իջուցանէ զնոսա 'ի ձորն քուն. յարեան դարանակալքն աստի և անտի, և առեալ զնոսա 'ի մէջ՝ կոտորեցին, ոչ ողորմեալ ուրուք: Եւ հրամայեաց արս քառասուն թողուլ զլրուցատարս Պարսից արքային: Եւ ետ տանել ընդ դլուխն Միհրանայ առ թագաւորն Պարսից, ասելով. Այս մարզպանս Հայոց յորժամ եկն յերկիրս մեր, և զօրս հակառակեալ ընդ իրեարս՝ գունդ խնդրեցին, և ոչ կարացին գտանել. և Յոյնք մեր[1] թշնամիք էին, 'ի նոսա ոչ իշխեցաք գնալ. և ձեզ ընդ ակամբ էաք, և ձեր զօրացն գունդ ոչ կայր. ապա կոտորեցաք զգլուխդ զայդ, և խաղացաք: Այլ լուաք եթէ 'ի Ճահաստանէ ելեալ էք 'ի Բոստր[2] քաղաք՝ յերկիր տափարակ և դաշտաձև, և գիտեմ որ զնդի խաղայք. առէք զգլուխ քեռորդւոյդ ձերոյ, և եղիցի դա ձեր գունդ ազգաց յազգս: Եւ իբրև գնացին արքն քառասուն, և տարան զգլուխն Միհրանայ առ արքայն Խոսրով, և նա խռովեցաւ պղտորեցաւ, ամաչեաց զամօթն յաւիտենից: Եւ 'ի միւսում ամի խորոխտացեալ, այլ զօրս առաքեաց:

'Ի նոյն ամի Կարապետն, որ յԻննակնեան տեղւոյն էր, փլաւ. զի շարժ խստագոյն եղև, վասն որոյ և տունք՝ որք 'ի ներքոյ նորա՝ 'ի շարժէ անտի փլան: Իսկ եկեղեցին, քանզի հիմն 'ի վերայ նորա էր, շարժեցաւ և պատառեցաւ. զոր Մուշեղ Տարօնոյ իշխանն, տուեալ գանձս բազումս, և հրամայեաց քարակոփս շինել: Բայց ոչ ժամանեցին շինել որպէս արժանն էր. զի զօրքն Պարսից նեղէին զնոսա: 'Ի նոյն ամի շինեաց Մուշեղ զսբ Կարապետն, և ինքն վախճանեցաւ. և կայ 'ի թաղման առ Արծրունեաց իշխանին, 'ի կողմն արևելից Ճակատուն:

Եւ յետ վախճանելոյն Մուշեղայ՝ նստաւ յաթոռ

[1] Յերկուս օրինակս Յէք:

[2] Յերկուս օրինակս Բասրք:

իշխանութեան նորա Վահան, իշխանն մամիկոնէից տան ։ Որ և բազում քահանայիւք և քսան եպիսկոպոսօք տօն ցնծութե կատարեցին փրկական տեղեացն, ուր զհաւատոյն ունէին, և 'ի դուռն սրբոյ Կարապետին, և 'ի վանս Գլակայ եպիսկոպոսին ։ Այլ ութեւտասն գեւղս ազատեաց և ետ եկեղեցւոյն, ընծայեաց զանուանս նոցա յարքունի դիւանէն ։

'Ի նոյն ամին վախճանեցաւ երանելին Թէոդիկ, հայր վանացն Գլակայ. և կայ թաղեալ 'ի նոյն տեղւոջն, զոր Հայրբլուր կոչեն. որ է ընդ աջմէ եկեղեցւոյն 'ի հիւսիսոյ ընդ արեւելս[1] ։ Այլ նստաւ յաթոռ նորա մանկիկն Ստեփաննոս, որդի իշխանին Արծրունեաց, որոյ մայրն հերձաւ. և կան 'ի թաղման ծնօղք նորա 'ի նոյն վանսն ։ Այլ բազում ուղղութիւս գործեաց 'ի գաւառն Տարօնոյ, զի մեծագոյն ունէին զնա քան զեպիսկոպոսն. զի հայր էր վանացն, և ընդ ձեռամբ իւրով ունէր երեքհարիւր իննսունև ութ կրօնաւորս. զի այնչափ առաքինի էր, որ ամենեքեան իբրև զՅովհաննէս Կարապետն համարէին զնա ։

Սա խնդրեաց 'ի Տր Կարապետէն, կապել զբերանս գազանացն՝ որք բեկանէին զլուսաւորման եկեղեցւոյն ։ Այլ բազում պարկեշտ վարուք իւրովք յանդիմանեաց զիշխանն Հարքայ, որ ունէր զկին եղբօր իւրոյ. և ածեալ 'ի հաւան՝ կտրել 'ի կնոջէն, և արարեալ կրօնաւոր, ետ նմա շինել զեկեղեցին՝ որ 'ի Թիլն աւանի յԵկեղեաց գաւառի ։

---

[1] Յերկս օրինակս ընդ [illegible] 'ի մէջ ։

ԳԼՈՒԽ Գ.

Վասն գալոյն Վախտանգայ 'ի Տարօն երեսուն հազարաւ, որ և շինեաց զԴորպէս քաղաքն և զամրոցն զԴարհար, և կացեալ 'ի Գրգուռ ամս երիս:

ԴԱՐՁԵԱԼ զօրաժողով եղեւ Խոսրով արքայ 'ի վերայ Յունաց երկրորդ անգամ, 'ի մտի կալեալ ըզմահն Մհրանայ քեռորդւոյն իւրոյ. և առաքեաց զՎախտանգ՝ զնորին հօրեղբայրն, երեսուն հազար ընտիր առն և ձիոյ: Իսկ նորա եկեալ 'ի գաւառն Ապահունեաց, արձակէր հարկապահանջս 'ի Հարք և 'ի Հաշտեանք և 'ի Տարօն: Առ որ գրեն գաւառապետքն. Եթէ Վահան տայ, և մեք. ապա թէ ոչ, ունայն գնայք 'ի մէնջ: Զայսոսիկ լուեալ Վախտանգայ, խրոխտացաւ և ըմբոստացաւ. և թողեալ կողմնապետ յԱպահունիս, և փութացեալ ալեօք եկն 'ի գլուխ Տարօնոյ: Եւ շինէ զաւերեալն Ձիւնկերտ քաղաք մեծ. և փոխէ զանուն քաղաքին ըստ անուան կնոջն իւրոյ՝ զոր էած ընդ իւր՝ Դորպէս, այս ինքն համեղ: Տնկեաց այգիս և բուրաստանս. և փոխէ զանտառաշանն 'ի ռուռնն Կաթուղիկէին, զոր հիմնարկեալ էր սրբոյն Վահանայ: Եւ 'ի վերայ լերինն Տաւրոսի շինեաց ամրոց, և կոչեաց զանուն նորա Դարհար. քանզի անդ ամենք դահավէժ եղեն 'ի վերայ անտառոց, կարծելով թէ հեծեալք են: Փոխէ զԴաուող լեռնաբլուրն, յանուն որդւոյն իւրոյ Դռաէգուռոյ՝ Դռգուռ[1], զբօսանալով յամարան աւուրսն 'ի վերայ նորա: Եւ յղեաց պարգեւս բազումս Վահանայ, և թուղթս՝ զայս ինչ.

Քաջ և հզօր բազկիդ Վահանայ սկայի, դիւցն օգնականութե՟ ողջոյն:

Որ թէպէտ և ընդ մահ եղբօրորդւոյն մերոյ տրտմեցաք, բայց ընդ հզօր քո իմաստութիւնդ զարմացաք: Արդ ես եկեալ եմ վասն սիրոյ և խաղաղութե, և դու արի եկ առ իս, և երդուիր տալ զհարկ արքունի և կալ հնազանդ, և յառաջին պատիւն ձեր մնալ, և այլ ոչ մտանել 'ի նենգութի̄ : Ողջ լեր 'ի դիցն աջոյ :

---

[1] Յերկուս օրինակս Գրգուռ, յայլում Գգուռ:

Եւ նա յղեաց նմա պատասխանի այսպէս .

Սատ և թոյլ անձինդ Սախտանգայ, և խոզ քոյոց դասուց՝ որք զաղբս ճաշակեն, ողջոյն :

Այլ թէպէտ ընդ մահն Միհրանայ խնդացի, բայց ընդ անմտութի̄դ քո լացի . որ զմահն նորա լսեցեր, և զիմ կորովութիւնս ծանեար՝ զոր ինձ ետ ա̄ծ, զիարդ իշխեցեր գալ 'ի վերայ եկեղեցւոյն ա̄յ : Այլ թէ սէր եկիր առնել, զկինդ 'ի հետ ընդէ՞ր ածեր . մի՞ թէ արդե՞օք խնդրես յերանաց մերոց . և եթէ սիրոյ պատճառանօք եկիր, զիմ քաղաքդ է՞ր շինեցեր և ամրացս : Այլ գիտեմ զի սուտ ես, և իբրև զշուն քծնիս[1] : Արդ զկեանս քո առաջի մահու գիր, և յերկրէս արի ել և գնա խաղաղութե̄ . ապա թէ ոչ, զմահն՝ որ ընդ քեզ անցանելոց է՝ զայն ա̄մ երկիր տեսանէ :

Եւ նորա բարկացեալ առաքեաց վեց հազար այր 'ի վերայ նորա 'ի Մուշ : Իսկ ոմանք ազդ արարին նմա, և ասեն՝ թէ գայ Վահան 'ի վերայ քո վեց հազարաւ : Եւ նորա զգիշերագնաց եղեալ, գնաց 'ի վերայ նոցա՝ որք իջեւանեալ էին 'ի Ծծմակն[2], և յանկարծակի եհար զնոսա սրով, և ոչ ժամանեցին ընթանալ զերիվարսն : Րանդի որդի նորա Սմբատ ընդ մէջ անցեալ, կոտորեաց չորեք հազար երիվարս . և անցուցանէր յայս կոյս Արածանոյ, և հանեալ 'ի կողմն Հաշտենից : Եւ երկերիւր ձի յառաջին յաղթութեանն աւարամասն ետուն եկեղեցւոյն 'ի Գլակայ վանսն, զի այն էր տուն նոցա հայրենական . և անդ կնքեցին զնա : Իսկ Սահանայ տուեալ զնոսա մօրացն՝ զպատղունն կոտորեաց, և զպատղունն խոցոտեաց, և երկերիւր այր 'ի մօր անդր ընկղմեաց :

Իշխանն Հաշտենից ունէր ընդ ձեռամբ իւրով երեք հազար վեցհարիւր այր, և իշխանն Պալունեաց երկու հազար և երկերիւր, և իշխանն Արճուց երեք հազար, և իշխանն Աղձնուտայ[1] հինգ հազար, և իշխանն Վահան ութ հազար, և Սմբատ որդի նորա վեցհազա՛ր. ընդ ամենայն քսանևութ հազար: Այս ա՟մ զօրք կային ընդ ձեռամբ Վահանայ. բայց բաժանեալ էր, և կողմնապահս թողեալ ա՟մ տեղեաց. և կային առ ինքն յաւուր յայնմիկ երեք հազար այր: Եւ բազում նախճիրս գործեաց անդ իշխանն Հաշտենից. զի անձապարեալ կոտրեաց զգլուխն Ոհանայ, և զզօրսն փախստականս դարձոյց: Եւ նեղեալ զնոսա, մինչև յաղաչանս անկեալ՝ և հարկս խոստանային տալ նոցա: Իսկ Վահան ասէ. Տուք 'ի մեզ զգլուխն Ոհանայ, և թողումք զձեզ: Եւ զօրքն 'ի բազում տարակուսանս լեալ՝ խնդրէին, և ոչ գտանէին: Ապա կալեալ զորդի նորա զՍահ, ետուն ցՎահան: Իսկ իշխանն Հաշտենից յառաջ մատուցեալ, ասէ. Կամ տուք զՈհան 'ի մեզ, կամ տուք երեսուն հազար դահեկան: Եւ նոքա ետուն երեսուն հազար դահեկան, և դարձան: Իբրև ետես Վահան եթէ գնան ամբողջ, զնախանձն ա՟յ նախանձեալ՝ յարձակեցաւ 'ի վերայ նոցա, և սկսաւ կոտորել զնոսա: Իսկ նոցա ղաղաղակ բարձեալ, ասեն. Առ ի՞նչ դարձայք 'ի պատերազմ, ո՛վ աւելախօսք: Եւ կոչեցաւ տեղին այն Առինչս: Եւ տարեալ ածեալ զնոսա 'ի դաշտին, կոտորած սաստիկ գործեցին. և որք փախեանն՝ էին պակաս քան զհինգհարիւր այր. որք երթեալ պատմեցին Վախտանգայ: Իսկ նորա բարկացեալ, հրամայեաց գլխատել զնոսա՝ որք դարձանն. և ոչ մնաց 'ի վեցհազարէն և ոչ մի:

---

[1] Յերկս օրինակս կծկիս :

[2] Յերկուս օրինակս Գիշերագնաց եղեալ, գնաց առ այն՝ որ Ծծմակ յոյն էր . ուր իջեալ էին . յայլում հասանէք նոցա 'ի Ծմակն, ուր իջեալ կային :

Իսկ Վախտանգայ 'ի ցասմանն բարկութեան շարժեալ վասն Ոհանայ, առաքեաց դարձեալ զԱսուր 'ի վերայ ութ հազարաւ: Որք եկեալ բանակեցան յեզերս Մեղտայ, և արձակեցին առ Վահան այսպէս. Ա՜յ չարաբարոյ գայլ Վահան. մինչ գիտես եթէ ծառայելոց ես Արեաց արքային, ընդէ՞ր այդպէս յանդգնեալ անամօթիս: Արդ արի եկ առ մեզ, և լեր հարկատու. ապա թէ ոչ, մեռանիս որպէս ըզշուն: Եւ նորա լուեալ զայն, առեալ վեցհազար այր՝

---

[1] Յերկս օրինակս Ողնուփնաց:

դնաց 'ի վերայ նոցա ինքն և որդին իւր Սմբատ ։ Եւ երև կացին հանդէպ իրերաց, սկսաւ Ջսուր թշնամանել զՎահան, և գայլ կոչէր նմա ։ Եւ նա ասէ ․ Յիրաւի է անուանդ ինձ ․ քանզի գամ կոտորեմ, երթամ և այլ գամ ։ Եւ սկսան մարտնչել ընդ միմեանս ։

Իբրև խմբեցաւ պատերազմն, անդ կալաւ Սմբատ որդին Վահանայ 'ի վերայ Ջսուրայ, և պատահեցաւ նմա ։ Իսկ Ջսուր տեսեալ՝ եթէ պատանի է, քամահեաց զնա, և ասէ ․ ՛Քարապաշտ հարճորդի, 'ի բաց կաց, զի 'ի պատերազմօղ արանց եղանեմ անցանեմ ։ Եւ նա ասէ ․ Որդի սատանայի, յիրաւի է անուն քո Ջսուր ․ զի սուր քո չէ ինչ, և 'ի մարտնչել ընդ մանկանն՝ [1] ծանիցես զպարտութի քո ։ Եւ ածեալ զսուրն՝ կտրեաց զգլուխ երիվարի նորա, և զնա յերկիր ընկէց ․ և յարձակեալ՝ էառ զգլուխն 'ի նմանէ ․ և 'ի վեր վերացուցեալ, ասէ ․ Փառք քեզ ՛Քս և Սբ Կարապետ, որ յաղթեցեր հակառակորդիս ։ Եւ մինչ դեռ նա զայն ասէր, տասն այր պատեցին զՎահան ․ որպէս որք զանտառն հատանեն, այնպէս յանխնայ կոփէին և նոքա ։ Եւ սկսաւ պակասել Վահան ․ և ձայն բարձեալ, ասէր ․ Ո՞ւր ես Սմբատ որդեակ, հասիր յօգն ծերոյս ։ Զի էր ամաց ութսուն և ութից ։ Իսկ նորա քաջաբար 'ի վերայ յարձակեալ որպէս զարծիւ սրաթռիչ, ասէր ․ Օգնեա մեզ Սբ Կարապետ ։ Եւ անդէն եհատ ըզգլուխ որդւոյն Ջսուրայ, և ընդ մէջ ճեղքեալ՝ հանդերձ թիկամբն աջոյ 'ի բաց ընկենոյր ։ Եւ զօրացեալ Վահանայ, զվեց երիվարին գլուխսն կտրեաց ․ և մատնեաց ոչ 'ի ձեռս նոցա զզօրսն Պարսից, և փախըստական արարին զնոսա մինչև ցերեկոյն ։ Եւ 'ի յութհազարէն երեքհազար միայն գնացին առ Վախտանգ ։ Եւ նորա լուռ եղեալ մինչև ցմիւս ամն ․ և 'ի նոյն ամին վախճանեցաւ Վահան քաջն վրէժխնդիր 'ի վերայ եկեղեցւոյ, և ետ տանել զինքն 'ի Գլակայ վանսն ․ և կայ 'ի թաղման 'ի դուռն սրբոյ Կարապետին, առաջի սեմոցն ։

Իսկ 'ի միւսում ամի զօրս կազմեալ գումարեաց

---

[1] Ցերես օրինակս ընդ նկրձին ։

Վախտանգ քսան հազար, և առաքեաց առ Սմբատ, եթէ կամ եկ՝ որ պատերազմիմք, և կամ հնազանդեաց և տուր հարկս: Իսկ նորա ժողովեալ տասն հազար այր, գնաց 'ի վերայ նորա յԱնդակ. և թողեալ զհինգ հազարն 'ի Բլերն, որ կոչեն Մահու ագարակ, և ինքն գնաց հինգ հազարաւ ընդդէմ նորա՝ 'ի գրգռել զնա: Եւ առաքեաց Վախտանգ տասն հազար այր 'ի վերայ նորա, կարծելով թէ ինքն միայն է: Եկին զօրքն, և 'ի գիշերի պատեցին զնա. և նա կամէր 'ի գիշերի ելանել ընդդէմ, բայց արգելուին զնա քահանայք դրան նորա: Իսկ նա ասէ. Աստահ եմ յանձ, թէ որովհետև ծառայեալ եմք որդւոյ Կարապետին միամտութեամբ, թէ ոչ թողու զմեզ 'ի ձեռանէ: Եւ ել ջահիւք 'ի վերայ զօրացն Պարսից. և յանկարծակի տեսին այր մի գիսաւոր, որ լոյս փայլէր 'ի հերաց նորա, և զաչս թշնամեացն կուրացուցանէր: Զոր տեսեալ քաջին Սմբատայ, ասէ ցզօրսն. Քաջալերացարուք, որդեակք, և մի երկնչիք. զի որ Կարապետն մեզ 'ի թիկունս հասեալ կայ, և ընդ մեր՝ ինքն պատերազմի: Եւ մի ոք անհաւատալի զիրսն կարծիցէ. զի ինքեանք սկսան մարտնչիլ ընդ միմեանս, և զմիմեանս սատակել. զի որ պատերազմէր ընդ նոսա: Եւ այնչափ կոտորեցին զնոսա, մինչև հեղեղատք արեանց ելանէին. որ և Փուիլ կոչեցաւ անուն տեղւոյն այնորիկ:

Եւ իբրև վճարեցին 'ի կոտորելոյ զայնչափ բազմութիւն, երկերիւր այր համարով թողեալ զրուցարարս այլոցն վասն առն՝ զոր տեսին 'ի գիշերին, զի և թշնամիքն եւս տեսին, և ինքն յուղարկեաց զերիվարսն նոցա 'ի Մուշն աւան՝ առ որդին իւր, որ կոչէր ըստ պապ անուամբն՝ Վահան Կամսարական, զի զհետևակս քաղաքին հեծեալս արասցէ, և յուղարկեսցէ փութով: Եւ նորա կազմեալ հեծեալս երկու հազար և հինգ հարեւր, հանէ առ Սմբատ իշխանն: Իսկ նորա խոյս տուեալ աւուրս ութ, և պատրաստեաց զզօրս իւր. և յետ ութ աւուրն եկն եհաս Վախտանգն 'ի դաշտ անդր, և առ վաղիւն պատրաստեցան 'ի պատերազմ: Իսկ Սմբատ կոչեաց 'ի գիշերին երկու հազար այր հեծելոց, և անցոյց 'ի տեղի թագաւորան զպալատկէն յետուստ կողմանէ, և 'ի բլերն յայս կողմանէ երեք հազար ։ Եւ յերկու կողմանէն ռազմ գաղտ կարգեաց . և ինքն զութ հազար արամբ բաժանեաց 'ի վեց ռազմս ։ Եւ ընդ առաւօտն կազմեցան . զի մի զգաղտ դարանսն գիտասցեն, փութապէս 'ի դիմի հարեալ՝ շարժեաց զնոսա 'ի վերայ իւր ։

Իբրև ճակատեցան 'ի պատերազմն ընդ իրեարս, զառաջինն յաղթահարեցին զՍմբատ ։ Իսկ նորա 'ի բլուրն ելեալ, ասէր . Ո՞ւր էք քաջք, յառաջ մատիք ։ Եւ յայն կողմանց 'ի վերայ յարձակեցան, և 'ի մէջ առին զզօրսն Պարսից . և խմբեցաւ պատերազմն ընդ իրեարս, մինչ զի ոչ գոյր հնար ճանաչել զմիմեանս, բայց միայն 'ի ձայն փողոցն և 'ի տեսս դրօշակացն ։ Իբրև 'ի դիմի հարան Վախտանգ և Սմբատ, ասէ Վախտանգ . Այս հարճորդի . թէպէտ և զհարգուածն ընկեցեր, սակայն այսօր չպրծնուս 'ի ձեռաց քաջ արանցս, որ գէշ գէշ պատառեսն զձեզ սուսերք մեր ։ Եւ Սմբատ ընդ մէջ անցեալ, էհար և կտրեաց զսռնապանս բարձից նորա, և կարեվէր խոցոտեաց, և մերձ տարաւ յընկենուլ զՎախտանգ ։ Եւ նորա ձգեալ¹ զտէգն, եհար զկուրծն նորա . և ցցեալ, 'ի ներքս ոչ կարաց անցուցանել ։ Եւ Սմբատայ ձայնս արձակեալ, ասէր . Սուրբ Կարապետ, յայտնեա և այսօր զքեզ ծառայից քոց . զի վասն քո մեռանիմք 'ի վերայ հաւատացելոցս Ք՛նի ։ Եւ բախեալ տիգաւ 'ի թիկունս նորա, և անց ընդ զրահսն 'ի ներքս, և էհան ընդ սիրտ նորա ։ Եւ հանեալ ընտուրն՝ կտրեաց զգլուխ նորա, և ոչ կարաց ունել . զի զբազումն մարդկանն վազեաց զգլուխն Վախտանգայ ։

Իսկ մի ոմն 'ի ծառայիցն նորա էառ զգլուխն նորա, և փախեաւ . և հասեալ Սմբատայ՝ եհար մըրճովն 'ի վերայ գագաթանն, և գոգեաց զսաղաւարտն, և գլխոյն ոսկրն փշրեալ՝ տեղի տայր սաղաւարտն մըրճին Սմբատայ, և հազիւ կարաց հանել ։ Եւ նորա հանեալ ընկէց զգլուխն, և ինքն մեռաւ ։ Եւ միւս այլ ծառայն առեալ զգլուխն փախեաւ . և Սմբատ

---

[1] Յերկուս օրինակս խոյ նա զտէգն ձգեալ ։

զհետ մտեալ, ասէ. Պարսիկք, մի անմտանայք. զի մինչև յայս անկաւ Սախտանդ, որ սրտացաւ ծառայքդ զգլուխդ առեալ փախչիք. ապա գիտասջիք թէ ձեզ այդպէս պարտ է լինել: Եւ ձգեալ ծառային զգլուխն 'ի կուրծսն Սմբատայ, և ասէ. Տար խորովեա և կեր զդա. վա՜յ ձեզ, որ այդ վաղ ոչ սպանէք: Եւ Սմբատայ առեալ զգլուխն, և զհետ մտեալ ծառային, ասէ. Ա՜յ տիրատեաց պարսիկ, զգլուխդ քո ընդէ՞ր ոչ փոխանակեցեր տեառն քո: Արդ որովհետև տիրատեաց էք, ես բառնամ զգլուխ քո 'ի քէն: Եւ եհար զնա տիգաւն 'ի սիրտն, և անցոյց զտէգն յայնկոյս. և ընկեցեալ յերիվարէն, կտրեաց զգլուխ նորա. և դարձաւ մեծաւ յաղթութե̃ 'ի բլուրն: Եւ զօրքն շուրջ պատեալ 'ի վայրին զպարսիկսն սպանին. և ոչ մնացին 'ի նոցանէ, բայց այնոքիկ՝ որք առ ուղտուցն բանակքն էին արք չորեքհարիւր. զորս ոչ հրամայեաց սպանանել, զի փախստականք էին. բայց էառ 'ի նոցանէ հազար և քառասուն ուղտ, և ութհազար ընդ ձի և ընդ ջորի:

Եւ իբրև վճարեցաւ պատերազմն, հրամայեաց ծածկել զնոսա 'ի ձորս և 'ի հեղեղատս. և կոչեցաւ բլուրն այն Մահու բլուր: Եւ Սմբատ առեալ ըզզօրսն, գնաց 'ի վերայ քաղաքին Պորպայ 'ի գիշերի: Եւ մտեալ զօրացն 'ի տունսն, զորս և գտին պարսիկս լեզուաւ՝ սատակէին. և զքիթսն կտրեալ 'ի շարի արկանէին, և բերէին առ Սմբատ: Եւ համարեալ զքիթսն, գտանէին սպանեալ պարսիկք՝ ընդ այր և ընդ կին և ընդ մանկտի՝ չորեք հազար:

Իսկ զորդին Մախտանդայ և զկինն առեալ տարան յԱյծից բերդէն, զոր յառաջ Արծուիս կոչէին, 'ի պահել զնոսա անդ: Եւ յղեալ առ Պարսից թագաւորն Խոսրով, և ասէ. Տուր ինձ երկոտասան տարւոյ հարկ, որ զօրքդ քո զիմ երկիրս զխոտն և զհացն կերան, և զփայտն այրեցին, և զջրոյ՝ զոր արբին ըզգինն, և զտաճարացն զգինն՝ զոր իմ հայրն այրեաց վասն քո Պայլ Սահան. և դարձեալ զսապոնի[1] գինն վաթսուն հազար դահեկան, որ զքո զօրացն զգլխշահոտ հալաւն և զարիւնաթաթախ հանդերձն լուանալ տուաք և ադաք ։ Ապա թէ ոչ, գամ հարեւր մարդով 'ի վերայ քո, և զա՟մ պարսիկս գերեալ՝ 'ի Տարօն ածեմ, և 'ի քո աստուածքդ շուն խառանեմ, որ փոխանակ դոցա հաջէն 'ի ձեզ ։ Արդ փութով, զոր ինչ ասացի քեզ, արձակեա. ապա թէ ոչ, տեսանես թէ զի՞նչ անցք անցանեն ընդ ձեզ ։ Իսկ նորա լուեալ, ծաղր առնէր զՍմբատ. և ոչ գրեաց պատասխանի թղթոյն Սմբատայ ։

---

[1] Յերկուս օրինակս զսապոնին:

Բայց եղբայրն Վախտանգայ Սուրէն, առեալ հարեւր հազար դահեկան, և հինգհազար այր, եկն 'ի Տարօն՝ գնել զկինն և զորդին Վախտանգայ ։ Իսկ ընդ առաջ գնացեալ Սմբատայ, ընկալաւ զՍուրէն եղբայր նորա սիրով, և եած 'ի Մուշ ։ Իսկ կացեալ աւուրս տասն, խնդիր արար Սուրէն եղբօրորդւոյ իւրոյ՝ թէ ո՞ւր է ։ Իսկ նոքա ցուցին զգերեզման՝ թէ անդ է. և նա ասէ. Ընդ այծարա՞ծ է թէ դիւպարած. Իսկ ծիծաղեալ Սմբատայ ընդ աղր բանսն Սուրէնայ, առաքեաց և ետ բերել զկինն և զորդին առաջի իւր ։ Իսկ իբրև ածին, ասէ Սուրէն. Իշխան հզօր 'ի վերայ աշխարհիս Հայոց, տա՞ս զստուա Պարսից արքային տուրս ։ Իշխանն ասէ. Պարսից արքային և մեռեալ շուն մի ոչ տամ, որ ճաշ ուտէ՝ առանց գնոյ, թող թէ զդոսա ։ Բայց դու գնել թէ կամիս, քաջ տամ. ապա թէ ոչ, գնացէք դուք երեքեանդ յԱրծրունիս այծ արածեցէք, և բերդին ծառայութիւն արարէք, և զիմ հացս կերայք աներախտիս ։

Իսկ Սուրէն քանզի իմաստուն այր էր, ասէ. Ո՛վ բարեպաշտ և հզօր իշխան, թէ և զշուն դարապասիդ քո արածել տայիր, դեռ պարծանս է մեզ՝ որ 'ի դրան քում կայաք, թող թէ այծ արածել ։ Բայց թէ լսէք մեզ, առէք 'ի մէնջ հարեւր հազար դահեկան, և երկու հազար ուղտ, և վեց պարսիկ ձի. և մեզ տուրս տուք զայս կինս և զմանուկս ։ Իշխանն ասէ. Օ այդ՝ որ բերեալ ես, այդ մեր է. զի զքո գլուխդ կտրեմ, և զոր ունիս՝ յիս առնում ։ Բայց թէ դոքա քեզ պիտոյ են, դու քրիստոնեայ լեր և կնքեաց, և զիս առ և 'ի պարսիկս գնա, և դոքա քեզ. ապա թէ ոչ, ձեզ այլ հնար իմացէք ։ Իսկ

Սուրէն բերեալ էր զհարիւր հազար դահեկանն և զուղտն և զձիսն առաջի, և ասէ ցիշխանսն. Աչաղիկ է տուրսդ: Իսկ նա ասէ. Հաւանիմ որոցդ, բայց հարիւր և ութսուն հազար փայտ են տարեալ 'ի Բարքէյ, և չորեքհարիւր հազար դահեկանի խոտ են կերեալ 'ի դաշտէդ, և վաթսուն հազար դահեկանի՝ որ զեղն և զեղջերու և զնապաստակ երկրիս որսացեալ են և կերեալ. զջրոյ և զհացի գինն Թողում: Բայց զանոյշ գինին Աչորոց[1] և Մաղնայ և զՄոխրայ այս երկու տարի է՝ որ յինէն կորեալ էին, և ինքեանք արբին, զայն Թող տամ. և զվեց գաւառին հարկն՝ զոր առեալ են, և զքաղաքին մուտն՝ զոր կերեալ են չորեքհարիւր դահեկան, զայդ ա̃մ Թող բերեն. և դու քրիստոնեայ լեր, և զիս 'ի պարսիկս տար, և դորա քեզ:

Տրտմեցաւ Սուրէն, և ոչ կարաց խօսել զերիս աւուրս: Եւ ապա արձակեաց իշխանսն առ նա, և ասէ. Մ՛ի տրտմիր, զի ըստ քո կամացդ առնեմ զա̃մ ինչ. բայց արի անցանեմք յայնկոյս, և յուխտս երթամք 'ի վանս իմ, զոր շինեաց հայրն իմ: Եւ առեալ զՍուրէն անցին յայնկոյս Արածանոյ, և զկինն և զորդին 'ի հետ տարան: Բայց զի նենգել կամէր պարսկին, զկինն և զորդին և զՍահան կամսարական յայնկոյս Թողեալ, զի որ 'ի նոա՛ անկցի՝ նոա սպանցէ: Եւ ինքն Թողեալ զզօրս իւր 'ի Մեղտի չորեք հազար այր, և զԳարտիցն յանդաստան վանացն՝ զոր Արտից գեւղն կոչեն, և առեալ չորեքհարիւր այր ընտիր զիւրեաւ, և չորեքհարիւր զնորայն, և գնացին երկոքեանն 'ի վանսն: Եւ իբրև եկին առ Թագուցեալ խաչն, իջին յերիվարացն, և գնային հետեւակ 'ի վանսն. քանզի չէր հնար ումեք երիվարաւ ընդ այն տեղւոյն 'ի վեր անցանել: Նոյնպէս և յարեւելից կուսէ ձորոյն 'ի ստորոտ զառ 'ի վերին մինչև յեկեղեցին չիշխէր ոք գալ. զի Թէ Տրդատ և նմ՛ն Գրիգոր ոչ իշխէին գալ անդ երիվարաւ, ապա ո՞վ այլ ոք:

Արդ իբրև մերձեցան 'ի վայրս վանացն, ընդ առաջ եկին պաշտօնեայքն, և արգելուին զնա վասն

---

[1] Յերկուս օրինակս դխտուածոյ գինին:

Սուրենայ: Իսկ Սմբատ բարկացեալ ասէր. Որովհետև պատուիկք այնպիսի պիղծք էք, որ և մայրեացն արժանի չէք, դուք և կանանց արժանի ընդդէմ էք: Եւ յարձակեցաւ 'ի վերայ նոցա Սմբատ արքայ իշխանին Պաւլունեաց, եհար սրով և կոտորեաց զգունդն Սուրենայ: Եւ զերկու իշխանսն Պարսից կախեալ զծառայն խեղդեցին, և ինքեանք դարձան յերկիրն. քանզի զօրք իշխանին Պաւլունեաց թագուցեալ էին 'ի բլուրն 'ի փոքր ամրոցին 'ի Մեծամօրին, արք երեքհարիւր, 'ի ներքոյ Անդակայ. և հեծեալ նոցա յերկիրն, մինչև իջուցին 'ի Մեծամօր: Եւ որք 'ի դարանին էին, ընդդէմ եկին. և 'ի մէջ առեալ զայն չորեք հարիւր արսն կոտորեցին, և ինքեանք իջեալ յայլ զօրսն գնացին: Արդ այնք, որք յամրոցին Արտից գեղջն էին, 'ի գիշերին 'ի դուրս ելեալ՝ իջին 'ի վերայ Պարսից. և կոտորեալ զերիվարս նոցա առին քան զերկու հազար և հինգ հարիւր, և հանին 'ի Սրոյ[1] ձոր: Իսկ զօրացն Պարսից զհետ մտեալ գողոցն, և հասեալ յայն տեղի՝ որ կոչի Գողոց աղբեւր, և դարձան 'ի վերայ նոցա ձիաւորքն[2], և հարին պատուաքարօք և աղեղամբք հինգ հարիւր և քանի այր. և զերիվարսն առին և խառնեցին յայլսն, և եղեն երեք հազար ձի:

Իսկ ոմանք հետևակեալք ձորամուտք եղեն 'ի Պարսից զօրացն. և գնացին յանտառն, և անկան 'ի վերայ ձիապանացն, և սկսան կոտորել: Իսկ որ աւագն էր 'ի ձիապանսն, որոյ Արեմն[3] կոչէին, դարձաւ ընդդէմ. և սուր հանեալ՝ ինքն միայն պատերազմեցաւ, մինչև դարձան ընկերք նորա: Եւ իբրև նոքա դարձան՝ Արեմ մեռաւ, զի հարին նետիւ 'ի սիրտ նորա. և թաղեցաւ 'ի նոյն ձորն, և կոչեցաւ անուն ձորոյն այնորիկ Արեմաձոր[4]: Եւ ընկերքն քարիւ և նետիւ ընդդէմ դարձան, և սպանին զբազումս. և այլքն փախստական եղեալ՝ եկին ժողովեցան 'ի մի վայր, և իջեալ ճաշէին:

---

[1] Յերկուս օրինակս Դ Սրէնոյ ձորն:

[2] Յերկուս օրինակս ձիաւորք:

[3] Յերկուս օրինակս Սնրէմ. որպէս և 'ի սորա:

[4] Յերկուս օրինակս Սնրէմաձոր:

Մուշեղն բերեալ էառ զհարեւր հազար դահեկանսն և զուղտսն և զձիոսն առաջի, և ասէ ցիշխանսն. Աւադիկ է տուրսդ: Իսկ նա ասէ. Հաւանիմ որոցդ, բայց հարեւր և ութսուն հազար փայտ են տարեալ 'ի Բարքէյ, և չորեքհարեւր հազար դահեկանի խոտ են կերեալ 'ի դաշտէդ, և վաթսուն հազար դահեկանի՝ որ զեղն և զեղջերուս և զնապաստակ երկրիս որսացեալ են և կերեալ. զՋրոյ և զհացի գինն թողում: Բայց զանոյշ գինին Ասորոց ¹ և Սալնայ և զՄոխրայ այս երկու տարի է՝ որ յինէն կորեալ էին, և ինքեանք արբին, զայն թող տան. և զվէց զաւառին հարկն՝ զոր առեալ են, և զքաղաքին մուտսն՝ զոր կերեալ են չորեքհարեւր դահեկան, զայդ ա՟մ թող բերեն. և դու քրիստոնեայ լեր, և զիս 'ի պարսիկս տար, և դոքա քեզ:

Տրտմեցաւ Մուշեղն, և ոչ կարաց խօսել զերկս աւուրս: Իսկ ապա արձակեաց իշխանսն առ նա, և ասէ. Մի՛ տրտմիր, զի ըստ քո կամացդ առնեմ զա՟մ ինչ. բայց արի անցանեմք յայնկոյս, և յուխտս երթամք 'ի վանս իմ, զոր շինեաց հայրն իմ: Իսկ առեալ զՄուշեղն անցին յայնկոյս Արածանոյ, և զկինն և զորդին 'ի հետ տարան: Բայց զի նենգել կամէր պարսկին, զկինն և զորդին և զՄահան կամսարական յայնկոյս թողեալ, զի որ 'ի նա անկցի՝ նա սպանցէ: Իսկ ինքն թողեալ զզօրս իւր 'ի Մեղտի չորեք հազար այր, և զՊարսիցն յանդասատան վանացն՝ զոր Արտից գեւղն կոչեն, և առեալ չորեքհարեւր այր ընտիր զիւրեաւ, և չորեքհարեւր զնորայն, և գնացին երկոքեանն 'ի վանսն: Իսկ իբրև եկին առ Թագուցեալ խաչն, իջին յերիվարացն, և գնային հետևակ 'ի վանսն. քանզի չէր հնար ումեք երիվարաւ ընդ այն տեղւոյն 'ի վեր անցանել: Նոյնպէս և յարևելից կուսէ ձորոյն 'ի ստորոտ զառ 'ի վերն մինչև յեկեղեցին չիշխէր ոք դալ. զի թէ Տրդատ և նմա Գրիգոր ոչ իշխէին գալ անդ երիվարաւ, ապա ո՞վ այլ ոք:

Արդ իբրև մերձեցան 'ի վայրս վանացն, ընդ առաջ եկին պաշտօնեայքն, և տրդելուին զնա վասն

---

[1] [illegible] [illegible] գինի:

Սուրէնայ ։ Իսկ Սմբատ բարկացեալ ասէր . Որովհետև պարոնիկք այնպիսի պիղծք էք , որ և մայրերացն արժանի չէք , դուք և կենաց արժանի ընդէ՞ր էք ։ Այս յարձակեալ 'ի վերայ նոցա Սարադայ իշխանին Պալունեաց , եհար սրով և կոտորեաց զզօրութիւն Սուրէնայ ։ Այս զերկու իշխանսն Պարսից կախեալ զծառոյն խեղդեցին , և ինքեանք դարձան յերկիրսն . քանզի զորս իշխանին Պալունեաց թագուցեալ էին 'ի բլուրն 'ի փոքր ամրոցին 'ի Մեծամօրին , արք երեքհարիւր , 'ի ներքոյ Ընդակայ . և հեծեալ նոցա յերիվարսն , մինչև իջուցին 'ի Մեծամօր ։ Այս որք 'ի դարանին էին , ընդդէմ եկին . և 'ի մէջ առեալ զայն չորեք հարիւր արսն կոտորեցին , և ինքեանք իջեալ յայլ զօրսն գնացին ։ Երդ այնք , որք յամրոցին . Երտից գեղջն էին , 'ի գիշերին 'ի դուրս ելեալ՝ իջին 'ի վերայ Պարսից . և կորեալ զերիվարս նոցա առելի քան զերկու հազար և հինգ հարիւր , և հանին 'ի Սրոց[1] ձոր ։ Իսկ զօրացն Պարսից զհետ մտեալ գաղտն , և հասեալ յայն տեղի՝ որ կոչի Գնողոց աղբեւր , և դարձան 'ի վերայ նոցա ձիաւորքն[2] , և հարին պարտաքարօք և աղեղամբք հինգհարիւր և քսան այր . և զերիվարսն առին և խառնեցին յայլսն , և եղեն երեք հազար ձի ։

Իսկ ոմանք հետևակեալք ձորամուտք եղեն 'ի Պարսից զօրացն . և գնացին յանտառն , և անկան 'ի վերայ ձիագողոցն , և սկսան կոտորել ։ Իսկ որ աւագն էր 'ի ձիագողսն , որոյ Արեմն[3] կոչէին , դարձաւ ընդդէմ . և սուր հանեալ՝ ինքն միայն պատերազմեցաւ , մինչև դարձան ընկերքն նորա ։ Այս իբրև նոքա դարձան՝ Արեմ մեռաւ , զի հարին նետիւ 'ի սիրտ նորա . և թաղեցաւ 'ի նոյն ձորն , և կոչեցաւ անուն ձորոյն այնուհետև Արեմաձոր[4] ։ Այս ընկերքն քարիւ և նետիւ ընդդէմ դարձան , և սպանին զբազումս . և այլքն փախստականք եղեալ՝ եկին ժողովեցան 'ի մի վայր , և իջեալ ճաշէին ։

---

[1] Յերկուս օրինակս Դ Սրէնց ձորն ։

[2] Յերկուս օրինակս ձիագողք ։

[3] Յերկուս օրինակս Սնրեմ . որպէս և 'ի սորա ։

[4] Յերկուս օրինակս Սնրեմաձոր ։

Մուրէն բերեալ էր զհարեւր հազար դահեկանսն և զուղտսն և զձիսն առաջի, և ասէ ցիշխանսն. Ահաւադիկ է տուրքդ։ Իսկ նա ասէ. Հաւանիմ որոցդ, բայց հարեւր և ութսուն հազար փայտ են տարեալ 'ի Պարքէսյ, և չորեքհարեւր հազար դահեկանի խոտ են կերեալ 'ի դաշտէդ, և վաթսուն հազար դահեկանի՝ որ զեղս և զեղջերու և զնապաստակ երկրիս որսացեալ են և կերեալ. զջրոյ և զհացի գինն Թողում։ Բայց զանոյշ գինին Ասորոց[1] և Սալնոյ և զՄոխրայ այս երկու տարի է՝ որ յինէն կտրեալ էին, և ինքեանք արբին, զայն Թող տամ. և զվեց գաւառին հարկն՝ զոր առեալ են, և զքաղաքին մուտսն՝ զոր կերեալ են չորեքհարեւր դահեկան, զայդ ա̃մ Թող բերեն. և դու քրիստոնեայ լեր, և զիս 'ի պարսիկս տար, և դուքս քեզ։

Տրտմեցաւ Մուրէն, և ոչ կարաց խօսել զերիս աւուրս։ Եւ ապա արձակեաց իշխանն առ նա, և ասէ. Մի տրտմիր, զի ըստ քո կամացդ առնեմ զա̃մ ինչ. բայց արի անցանեմք յայնկոյս, և յուխտս երթամք 'ի վանս իմ, զոր շինեաց հայրն իմ։ Եւ առեալ զՄուրէն անցին յայնկոյս Արածանոյ, և զկինն և զորդին 'ի հետ տարան։ Բայց զի նենգել կամէր պարսկին, զկինն և զորդին և զՄահան կամնաւորական յայնկոյս Թողեալ, զի որ 'ի նա անկցի՝ նա սպանցէ։ Եւ ինքն Թողեալ զզօրս իւր 'ի Մեղտի չորեք հազար այր, և զՊարսիցն յանդաստան վանացն՝ զոր Արտից գեւղն կոչէն, և առեալ չորեքհարեւր այր ընտիր զիւրեաւ, և չորեքհարեւր զնորայն, և գնացին երկոքեանն 'ի վանսն։ Եւ իբրև եկին առ Թագուցեալ խաչն, իջին 'յերիվարացն, և գնային հետևակ 'ի վանսն. քանզի չէր հնար ումեք երիվարաւ ընդ այն տեղւոյն 'ի վեր անցանել։ Նոյնպէս և յարևելից կուսէ ձորոյն 'ի ստորոտ զառ 'ի վերին մինչև յեկեղեցին չիշխէր ոք գալ. զի Թէ Տրդատ և նմա Գրիգոր ոչ իշխէին գալ անդ երիվարաւ, ապա ով այլ ոք։

Արդ իբրև մերձեցան 'ի վայրս վանացն, ընդ առաջ եկին պաշտօնեայքն, և տրգելուին զնա վասն

---

[1] Յերկուս օրինակս գխատանոյ գինին։

Սուրենայ։ Իսկ Սմբատ բարկացեալ ասէր. Աստուածահեռք պարսիկք այսպիսի ախտիւք էք, որ և մահուան արժանի չէք, դուք և կենաց արժանի ընդդէմ էք։ Նա յարձակեալ ի վերայ նոցա Սատաղայ իշխանին Պալունեաց, եհար սրով և կոտորեաց զգլուխն Սուրենայ։ Նա զերկու իշխանսն Պարսից կապեալ զձեռսն խեղդեցին, և ինքեանք դարձան յերիվարսն. քանզի զորս իշխանսն Պալունեաց թագուցեալ էին ի բերդն ի փոքր ամրոցին ի Մեծամօրին, առ Եղեգհովտաւ, ի ներքոյ Անդակայ. և հեծեալ նոցա յերիվարսն, մինչև իջուցին ի Մեծամօր։ Նա որք ի դարանին էին, ընդդէմ ելին. և ի մէջ առեալ զայն չորեքհարիւր այրն կոտորեցին, և ինքեանք ելեալ յայն զօրսն գնացին։ Արդ արիք, որք յամրոցին Անդակայ դեղջն էին, ի գիշերին ի դուրս ելեալ եկին ի վերայ Պարսից. և կապեալ զերիվարս նոցա առեալ զայն զերկու հազար և հինգ հարիւր, և հանին ի Սեւոյ ձոր։ Իսկ զօրացն Պարսից զհետ մնացեալ զօրացն, և հասեալ յայն տեղի՝ որ կոչի Սեղաց աղբեւր, և դարձան ի վերայ նոցա Տիրատայ հօրն[1], և հարին զպարսպարօք և աղեղամբք հինգ հարիւր և քսան այր. և զերիվարսն առին և խառնեցին յայլսն, և եղեն երկու հազար ձի։

Իսկ ամենայն հեծեալքն ձորամբ անցեալ ելին ի Պարսից զօրացն. և գնացին յանտառն, և անկան ի վերայ ձիապանացն, և առին կապողս. Իսկ որ աւագն էր ի ձիապանն, որոյ Սեդաթ կոչէին, զարձաւ ընդդէմ. և առեալ հանեալ մերկ մրուքն ասպանդակեցաւ, մինչև դարձան բանակքն նոցա. Իսկ իւրն նոքա դարձան Սեդաթ մեռաւ, որ հարին նմա ի սիրտ նորա. և ծածկեցաւ ի նոյն ձորն, և կոչեցաւ անուն ձորոյն այնորիկ Սեդաթ մնձորի[2]։ Նա [illegible] այս ոչ և ներքին ընդդէմ դարձան, և ասպատակ [illegible]. և այնքան [illegible] եղեալ [illegible] ի մի վայր, և իջեալ ձաւրին։

---

[1] Օրինակ [illegible]

[2] Օրինակ [illegible]

Իսկ ոմանք յԱղկանայ ելեալ գնացին որսոյ պատճառանօք երկերեւր և յիսուն այր։ Իբրև տեսին՝ զի յանհոգս էին իջեալ պարսիկքն, գողաբար յարձակեցան 'ի վերայ, և ոչ ոք կարաց յերիվարն ելանել. այլ 'ի շուրջ եկեալ, և 'ի սեղան անդր սպանին հինգ հարեւր և ութ այր. և վասն որ անդ ժողովեալ սպանին, կոչեցաւ անուն տեղւոյն Ժողովս։

Եւ մինչ այս այսպէս գործեցաւ, Սմբատ և իշխանն Պալունեաց Թագեան 'ի ձոր ուրեք։ Եւ առաքեցին զոմն 'ի Մեղտի, թէ փութացէք գալ 'ի վերա դոցա. և նոքեանք առաքեցին արս հարեւր, գրգռել զզօրսն Պարսից։ Զոր տեսեալ զօրացն, գրոհ տուեալ զհետ՝ մի մի հասանէին։ Իբրև եկին զօրքն առ Սմբատ, ասեն. Տուք զձեզ 'ի բլուրն, զի տեղին աջող է պատերազմի. և անձնապահ լերք, մինչև մեր զօրն հասանէ։ Եւ նոցա 'ի բլուրն ելեալ, և զօրացն Պարսից բազմացեալ 'ի վերայ Սմբատայ և Վարազայ, և նոցա կրկնեալ ծունր ա̃յ, յօգնութի̃ն կոչելով զՏր Կարապետն. Յիշեա, ասեն, զերախտիս մեր. և որպէս 'ի հեռուստ օգնեցեր, 'ի մօտոյս մի վերջանար 'ի մէնջ։ Եւ եհաս 'ի թիկունս օգնականութի̃ն ա̃յ։

Եւ փողոց տուեալ 'ի վերայ բլերն, Սմբատայ յաջ թեւն, և Վարազայ յահեակն, և սկսան արեամբ թաթաւել նոքեանք և երիվարք իւրեանց։ Եւ մածաւ սուրն 'ի ձեռին Սմբատայ, և ոչ կարաց հանել. քանզի մածեաւ արիւնն ընդ սուրն և ընդ ձեռնատեղին, և կոտորեցաւ։ Եւ իբրև տեսին պարսիկքն՝ եթէ ոչ կարաց առնուլ այլ սուր, ձայն տուեալ՝ ասէին ցմիմեանս. Փութասջիք, զի մածեալ է ձեռն քաջին, և կապեաց զնա ա̃ծն իւր, և սուրն 'ի ձեռին կոտորեալ է։ Եւ պատեցին զնա բազումք. և իբրև զփայտ չոր, որ 'ի ձեղքին ճարճատէ, այնպէս ճարճատէին 'ի վերայ գլխոյն Սմբատայ զէնք։ Իսկ նա բարձր ձայնիւ ասէր. Վա՛յ քաջութեդ ձերոյ, զի ոչ կարացիք հերձուլ զգլուխ իմ։ Զայս ասաց, զի յիշելիք լիցի բանն։ Բայց իբրև գիտաց՝ եթէ կարի սաստկացան 'ի վերայ նորա, ձայն բարձեալ՝ ասէ. Ո՞ւր ես բազուկ քաջ, և մուրճ հզօր ընդդէմ թշնամեաց, գաւազան իմոյ ծերութեանս, իշխան Պալունեաց. յառաջ մատիր որպէս քաջ արծուի, զի անդեղք և բուէճք պատեցին զիս: Եւ նորա թողեալ զահեակ թեւն յորդին իւր Վահան, որ զՎահանովիտն շինեաց, և ինքն քաջաբար որպէս զարծուի՝ կանչեալ դիմեաց 'ի վերայ: Որ և 'ի դողման հարեալ ա՟մ երիվարացն, և հասեալ 'ի թիկունս Սմբատայ, և բախեալ զտէգն 'ի վերայ պարսկին թիկանն, և անդէն եհան ընդ ողն երիվարին. և այլ ոչ ժամանեաց հանել զտէգն: Զոր ծաղր արարեալ, ասէր. Երթ չափեա զտէգդ՝ թէ քանի՛ կանգուն է. մի՛ ոք սուտ ասէ՝ թէ երեք գիրկ է, և խաբէ զքեզ: Եւ անդէն մեռաւ:

Իսկ Սմբատայ ելեալ յեզր պատերազմին, և ձախ ձեռամբ պրկեաց պարսիկ մի, և ետ զենուլ 'ի վերայ ձեռինն և սրոյն, զի իջցէ ջերմ արիւնն և թուլացուսցէ զբռնատեղն: Եւ փոխեալ այլ սուր, և ելեալ յերիվարն. և իբրև հեծաւ, ետես զի հազար այր պատեցին զնա կրկին, և 'ի մէջ առեալ զհինգհարեւրան: Եւ իբրև գիտացին՝ եթէ կացեալ են երիվարքն, էհար պարսիկ մի և ընկէց, և զերիվարն առեալ մատոյց Վարազայ իշխանին, և ասէ. Էջ և հեծիր իշխան Պալունեաց: Իսկ նորա փոխեալ զձին, նստաւ 'ի վերայ նորա. զոր տեսեալ զօրացն՝ զարմացան. և այսպէս արարեալ՝ 'ի մէջ ահաւոր պատերազմին փոխեցին զերիվարս իւրեանց: Զի որչափ և զօրքն բազմանային, նոքա յանհոգս լինէին 'ի մէջ նոցա. զի այնչափ կոտեցան 'ի վերայ, որ և տեղի չգտանէին՝ որ յեզր ելանէին:

Եւ իբրև սկսան ոմանք երկմտել 'ի զօրացն Սըմբատայ, ըստ տեսչութե՟ն ա՟յ տեսին զմեւս Սմբատ՝ զի գայր, որ էր իշխան Հաշտենից. և ածէր զՎահան կամսարական զորդին Սմբատայ, և վեցհազար այր ընդ նմա: Զոր տեսեալ Վարազ իշխանին, աղաղակեաց և ասէ. Քաջորդի Վահան, ո՞ւր էիր՝ որ ոչ վաղ եկիր յօգնութիւն: Իսկ Վահան ձայն բարձեալ, ասէր հանդերձ արտասուօք. Վա՜յ այն տառապեալ հայրն իմ ծերունի, եթէ փոխեցաւ առ տէր 'ի հանգիստ: Իսկ Սմբատայ լուեալ, ասէր. Սուրբ

Կարապետն լինձ 'ի Թիկունս հասեալ էր, և նա 'ի ձեռաց անօրինաց մեռանէր։ Իսկ նորա գոհացեալ զԱյ, և 'ի դիմի հարեալ՝ կոտորեցին փողոց, անցին 'ի ներքս. և պարզեցին զմի Թևն նա, և զմիւսն իշխանքն Հաշտենից Սմբատ. և յինքեանս առեալ զպատերազմն, սկսան կոտորել զպատերազմագլուխսն։ Այս 'ի վերայ շրջեալ, զմեւս Թևն Սահանայ բոլորեալ 'ի մէջ առեալ զզօրսն Պարսից, կոտորեցին մինչև յերեկոյն.

Այս իբրև 'ի մուտս եղև արևն, մնացին 'ի Պարսից չորեքարեւր այր, որք ընդ միջագնեցեալ փախեան. և քանզի մնացեալք էին երիվարք նոցա, երթեալ մտին 'ի ձոր մի, և Թաքեան ննջեցին խոյս առեալ[1] մինչև 'ի միւս աւուր հասարակն։ Զոր եկեալ զօրացն գտին, և ջուր ցանեալ 'ի վերայ նոցա՝ զարթուցին, և առեալ տարան զնոսա 'ի Մեղտի. և կոչեցաւ տեղին այն Թմբրաձոր։ Իսկ Սմբատ հրամայեաց զդիակունսն կուտել 'ի վերայ իրերաց 'ի բլուրն. և վասն Վարազայ կոտորածին՝ կոչեցաւ տեղին այն Վարազաբլուր[2]։ Այս ինքեանք եկեալ իջաւանեցան 'ի վանաց գեւղն, զոր կոչեն Կենաց վայրք. և իբրև մտին 'ի գեւղն, ընդ առաջ եղեն նոցա պառաւունքն, և երգս առեալ բազում ինչ իրաց՝ գովէին։ Որ և յետոյ 'ի հոտել դիականցն և յորդնել, չէր հանեալ առէին.

Կերան գազանք զմարմինս դիականցն Վարազայ, և գիրացան։ Կուզ կերեալ, ուռաւ որպէս զայծ. և աղուէս հպարտ եղև քան զառեւծ։ Գայլ, քանզի շատակեր էր, պայթեաց. և արջ, քանզի զոր ուտէին՝ չմնայ առ ինքն, 'ի սովոյ մեռաւ։ Անգեղք, քանզի ագահք էին, նստան և այլ ոչ կարացին վերանալ. մկունք, քանզի շատ կրեցին 'ի ծակսն, ոտքն մաշեցան։

Զայս նմ ասացին, և 'ի դէպ էր վասն երգոյն. որ և կոչեցաւ անուն գեղջն Հիւականք։

Իսկ զարսն՝ որ 'ի Մեղտի տարան՝ բժշկեալ 'ի ցաւոց վիրացն, և ետ նոցա զանձս և երիվարս և զէնս.

---

[1] Յերկուս օրինակս խոցոտեալ։

[2] 'Ի միում ևեթ օրինակի Վարազաչափլուր։

և յղեաց փնտռոս 'ի պալատին ։ Իսկ նիզեանք եղեալք 'ի տէրունական տունն, ընծայս բազումս մատուցին ն̃յ 'ի դ̃ռ Վաղարշապետն, և ցնծութեամբ դարձան 'ի տունս իւրեանց ։

Իսկ 'ի սոյն աւուրս վախճանեցաւ երանելին Ստեփաննոս, և կայ առ այլ հարցն 'ի Հայրաբլուրն ։ Իսկ առեալ Վահանայ զեպիսկոպոսութեան Մամիկոնենից և զՊալունեաց և զՀաշտենից, և եկն 'ի վանսն Գլակայ ։ և ձեռնադրեցին հայր վանացն զԵպիփան, որ 'ի Դունայ դաշտէն էր եկեալ յանապատ, և բնակեալ 'ի վայրսն եկեղեցւոյն ։ Սա եկաց քսաներորդ երկրորդ [1] զինի Ստեփաննոսի ։ և կացեալ 'ի վանահայրութեան ամս քսան, և գնաց 'ի ժողովն՝ զոր արար Հերակլ յինն և 'ի տասն ամի թագաւորութե̃ իւրոյ [2], և նզովեցին զամ̃ հերետիկոսացն ։ և եպիսկոպոսն Հաշտենից հալածական լինէր յերկիրն Յունաց [3] ։

ԳԼՈՒԽ ՉՈՐՐՈՐԴ ՊԱՏՃԵՆԻՆ

Վասն գալոյն Տիգրանայ, և կատարածին՝ որ 'ի Հոնդիկեցն ։

ԴԱՐՁԵԱԼ այլ զօր առաքեաց Խոսրով 'ի վերայ ապստամբ տանն Մամիկոնենից, զՏիգրան զօրապետն մեծ՝ քսան հազարաւ ։ Իբրև եկն յԱպահունիս, կոչեաց զՍմբատ առ ինքն ։ Իսկ նա յղեաց զորդին իւր զՎահան կամսարական, տեսանել թէ զինչ խնդրէ ։ Իբրև գնաց իմացաւ զիրսն, արձակեաց պատասխանի առ հայրն և ասէ ։ Սա բազում անգամ բարիս խոստանայ, և բազում անգամ չարիս ։ բայց խնդրէ զիշխարս Մուշեղայ իշխանին և զքո հօրն Վահանայ, և զկինն Վախթանգայ և զորդին՝ զոր սպանին 'ի պա տերազմին Մարաղայ[1] ։ Ապա թէ ոչ, գամ 'ի տեղին, ասէ, ուր հաւատք ձեր են. զայն քրեմ եւ աւերեմ, եւ կրակատուն առնեմ զեկեղեցիս ձեր, եւ ըզձեզ 'ի գուռն արքունի խաղացուցանեմ ։ Արդ զայս ասաց, եւ ինքն ընդ Հաշտեանս կամի գալ 'ի վերայ. այլ ես գնամ զհետ նորա. եւ դու ժողովեա զզօրս մեր, եւ գնա 'ի սուրբ Կարապետն, աղաչեա զկրօնաւորսն՝ աղօթս առնել ։ Ողջ լեր 'ի տ՟ր ։

---

[1] Յերկու օրինակս քսաներորդ ։

[2] Յերկուսս օրինակս չիք անուն Խորոյ ։

[3] Յայսմ վայրի անմիաբանք են երկոքեան օրինակք և աղաւաղեալ ։

Իսկ Սմբատայ լուեալ զայս, առեալ զթուղթն՝ գնաց առաջի սրբոյ Կարապետին. տարածեաց ըզձեռսն առաջի սրբոյ սեղանոյն, սկսաւ լալ եւ ասել. Զարթիր տ՟ր, եւ զարթո զզօրութիւն քո. տես տ՟ր, մի լռեր տ՟ր, եւ մի դադարեր. քանզի կարի խրոխտացաւ թշնամին 'ի վերայ մեր, այլ կամք քո եղիցին. բայց սակայն աղաչեմք, յիշեա զջանն մեր՝ որ 'ի վերայ քո վասն ուխտին սրբութ՟ե մերոյ, որով փառաւորեսցի անուն քո տ՟ր ։ Եւ զայս ասացեալ, ետ բերել երկոտասան թուր, եւ դնել առաջի բեմին մինչեւ պատարագ մատուցանէին. եւ ապա առեալ ասէ. Տէր, հաւատամք 'ի քեզ, թէ եւ այս սուրքս եղիցին խմոր այլ սուսերաց, եւ հրամանաւ քով յաղթեսցուք նոցա ։ Ո՛վ տ՟ր, նեղեցաք ձանձրացաք 'ի կոտորելոյ անգամ զանօրէնսն. նեղեցան եւ որք զսուսերս մեր 'ի ժանկոյ եւ յարեանցն սրբեցին. այլ յուսամք՝ թէ որպէս արարերդ, եւ առնես ։

Եւ ելեալ գնաց ժողովել զզօրսն, ինն հազար ինն հարեւր եւ քառասուն այր. եւ երթեալ էջ 'ի Հաշտեանս, 'ի գեւղն՝ որ Կիրեհն[2] կոչեն, 'ի ջրառատ վայրսն ։ Եւ Տիգրան եկեալ 'ի Հոնընկեցն իջանէր. եւ առաքեաց առ Սմբատ, եւ ասէ. Որի եկ առ իս, եւ մի երկնչիր, եւ առ յինէն գանձս եւ մեծութիւնս, եւ եդից պսակ 'ի գլուխ քո, եւ արարից զքեզ մարզպան Հայոց, միայն լոկ զոսկերսն Մուշեղայ եւ զՄահանայ տուր ցիս ։ Իսկ նորա կալեալ զպատգամաւորսն, հրացոյց շամփուր մի երկաթի, եւ եդ պսակ շուրջ զճակատովն, եւ ասէ. Կաց տեսանեմ՝ թէ վասն քո զինչ պարգեւս գայցէ ինձ, որ ես քեզ պսակ եդի ։ Եւ հրամայեաց ունել զա̃մ արսն՝ որ ընդ նմայն էին եկեալ, և կտրեաց զգլուխս նոցա մինչև ցվեց ժամ աւուրն. և կոչեցաւ տեղին այն Մոգուց գերեզմանն, որ է Մոկկունս[1]։

---

[1] Յերկս օրինակս Վարաղաչայ ։

[2] Յերկս օրինակս Կրէհն ։

Իսկ Սմբատայ ելեալ ՚ի վերայ լերինն, որ Սբեմավայրս[2] ասեն. բանակեցաւ հանդէպ Տիգրանայ։ Եւ իբրև երեկոյ եղև, Վահան կամսարական որդին Սմբատայ յարուցեալ կտրեաց զգլուխ որդւոյն Տիգրանայ և զերից իշխանացն, զի էին ՚ի միում խորանի. և առեալ զգլուխս նոցա, եկն առ հայրն իւր, և դարձեալ եկն ՚ի նոյն տեղին. և գնացեալ գաղտութ̃բ[3] եմուտ ընդ ստորոտ խորանին առ Տիգրան։ Իսկ նորա տեսեալ զսուսերն մերկ ՚ի ձեռին նորա, ոչ իշխեաց ումեք ձայն տալ. կարծեաց թէ զկարասին կամի գողանալ։ Իսկ Վահանայ յանկարծակի առեալ բարձ մի, աճապարեաց և ձգեաց ՚ի վերայ բերանոյ նորա, և հարաւ ՚ի վերայ նորա. և մտեալ միւս այլ ծառայն Վահանայ կտրեաց զգլուխ նորա, և ժողովեալ զկարասին և զպատուական ակունսն և զընտիր սուսերսն, ել գնաց։ Եւ խնդացեալ զօրացն Հայոց, մեծ գոհութի̃ ա̃յ մատուցանէին. և ապաշաւեցին, զի զգերեզմանս իշխանացն աւերեցին։

Իսկ Վահանայ լցեալ իմաստութ̃բ, առեալ երկերիւր կաշեայ ասպար, և արկ զհարիւր ջորեօք ամեհեօք, երկաթ մի յայս կոյս ասպարին, և երկաթ մի յայն. և գնաց մերձ ՚ի բանակն Հոնին՝ որ փոխանակ էր Տիգրանայ, և ունէր ընդ ձեռամբ իւրով ութ հազար այր, և բանակեալ էր մերձ ՚ի քարագլուխն՝ որ հայի հանդէպ Տարօնոյ լերինն[4]. և էր սա զառաջակաց յայլոց բանակացն. արդ առեալ Վահանայ զհարիւր ամեհի ջորիսն, և տարաւ զնոսա յեզր բանակին. և ՚ի տասն ջորիսն այր մի՝ որ զհետ երթայր։ Եւ իբրև խթեցին զջորիսն սրով և արկին ՚ի բանակն, և ինքեանք զհետ մտեալ՝ զփող պատերազմին հնչեցուցին, և առ ձեռն սկսան կոտորել. և կանչեաւ զարհուրեցան ժպրհեցան, և աղմկեցան յոյժ։ Քանզի և Ջորիքն ընդ ձայն ասպարացն, և ընդ զօրացն աղմկել, և ընդ փողոցն բախելն խրտուցեալ, յամ կողմանց լոկ արշաւէին ՚ի բանակն։ Եւ զօրքն կարծէին եթէ հեծեալ է, և ձայն սուսերացն ՚ի կոտորելոյն է, իւրաքանչիւր որ լոկ վայ ճչէին, ոչ գիտելով զհետս անձանց. քանզի տ̅ր պատերազմէր ընդ նոսա։

---

[1] Յերկու օրինակս Մոգպունս։

[2] Յերկուս օրինակս Սեբէմավայրք։

[3] Յօրինակի միում գաղտաւք. յայլում գաղտանաւք. և ՚ի միւս այլ գաղտուկ։

[4] Յերկուս օրինակս որ հանդէպ հայէր մերձն Տարօնոյ։

Արդ քանզի այլ զօրքն ոչ կարէին անցանել, զի էր մութն, և մեր զօրքն լոկ տատանելով նետիւքն, և զքարագլուխն ընաւ չկարացին յիշել, զի յիմարեցոյց զնոսա տ̅ր, ապա թողեալ զկարասին՝ դէմ փախստի ՚ի քարագլուխն առարին. և սկսան ՚ի վայր հոսել ահաւոր վիմացն ընդ բարձրուն։ Եւ ոչ որ կարաց գիտել զերան, մինչև պակասեցաւ ձիչ աղաղակին, և ապա գիտացին զօրքն Հայոց՝ թէ ընկղմեցան պարսիկքն. դարձան ինքեանք ՚ի բանակետղ, և զկարասին և զգանձն ժողովեցին և զերիվարսն և զուղտսն, և արձակեցին ՚ի գաւառն Պալունեաց։ Եւ ընդ ձի և ընդ Ջորի և ընդ ուղտ և ընդ էշ՝ գտաւ ութ և տասն հազար, որ ծածկէր զերեսս գաւառին։ Արդ իբրև տասն օր եղև, սկսան խնդրել Տիգրանայ և որդւոյ նորա. և ոչ գտին։ Ապա զհետ փախստէիցն մտեալ խնդրէին, և հայեցեալ տեսին զնոսա գահավիժեալս։ Ապա միաբանեալ արարին իւրեանց իշխան զՄիհրխոսրով. և բարեկութ͞ե ելեալ, ռազմ կարգեցին։

Իսկ Սմբատ զՍահան կողմնապահ էր թողեալ ՚ի գիշերին չորեքհազարաւ. և երկու հազար ՚ի գաղտնի կացուցեալ ընդ երկուս դէհս։ Եւ ինքն զայլ զօրսն ռազմ կարգեաց, և ետ զաջ թեւն Սարաղայ իշխանին Պալունեաց. զի այնչափ հզօր էր, որ մարդոյն քան զմինն այլ ոչ կրկնէր։ Եւ զահեակ թեւն տայր իշխանին Հաշտենից, և ինքն թողու իւր թիկնապահ զՍարաղայ[1] որդին զՍահան։

Եւ զումարեցան ընդդէմ միմեանց, և եկին առ միմեանս Միհրխոսրով և Սմբատ, և սկսան հարկանել զգլուխս իւրեարց ։ Այլ դիմեաց զօրն Պարսից 'ի վերայ Սմբատայ իբրև զմեղու, և սկսաւ պակասել Սմբատ, քանզի այր ծերացեալ էր. ձայն բարձեալ, ասէր. Ո՞ւր ես Վահան որդեակ, հասիր ։ Այլ նորա ձայն արկեալ 'ի տէր Կարապետն, ասէր. Ահա ժամ, ո՛վ Մկրտիչ Տէր Կարապետ Յովհաննէս. ո՞ւր են իմ սուրբ կրօնաւորացն աղօթքն ։ Այլ մտեալ յաւազմն, ցրուեաց զժողովեալսն 'ի վերայ հօրն իւրոյ. և Սմբատայ ոգի առեալ, ածեալ զսուրն և եհար զուսմն, և թիկնախառն 'ի վայր ընկէց զգլուխ աւագի նոցա. և սուր 'ի վերայ եդեալ փախստականն արարին, մինչև 'ի դարանսն ։ Իսկ դարանակալքն յարուցեալ, 'ի մէջ առին զնոսա. և բազմաց կոտորած եղև այն օրն, և չորեք հազար գլուխ համարով ընկեցին ընդ քարն, որ կոչեցաւ Հօնընկէց ։ Այլ ժամանեաց նոցա երեկոյ, և զօրքն Պարսից փախստական եղեալ իջին 'ի Հաշտեանս ութ հազար այր. և անդ հանդէս արարեալ զօրացն, և կոչեցաւ անուն տեղւոյն այնորիկ Հանդիսեանք. և խարանօք կամէին գնալ յԱպահունիս ։

---

[1] Ցերիս օրինակս զՍարաղոխոյ որդին։

Իսկ Սմբատայ իմացեալ եթէ գնացին, յարուցեալ մտին զհետ նոցա, և 'ի վաղիւն հասին ։ Այլ իբրև բանակեցան առ իրեարս, խորհեցան սոքա գնալ 'ի վերայ Պարսիցն, և կազմեցան առ երեկունն ։ Այլ գեռ սոքա յայս էին, եկին հասին զօրք յԱպահունեաց իբր երեք հազար. և տեսին զօրքն Հայոց՝ զի խառնեցան 'ի պարսիկս զօրքն Ապահունեաց, լքան և յերկիւղ կործանեցան. և Հնարս իմացեալ, ընդ Մարկուց[1] փողն 'ի վայր գնացին յեզր Արածանոյ, և անդ բանակեցան ։ Իսկ պարսիկքն յարուցեալ ըզհետ մտին նոցա, և առեալ զտեղին՝ նեղէին զնոսա ։ Իսկ Սմբատայ զամ զյոյսն իւր յած արարեալ, ասէ. Ո՛վ Տէր, գիտեմ զմարդասիրութիւն քո առ մեզ զվաղնջուց. և այժմ տես զմեզ, զի աստի թշնամիքն, և անտի գետն. և արդ հայեաց 'ի մեզ, եթէ զիա՛րդ թշնամիք նեղեն զմեզ ։ Այլ կնքեալ զանձինս իւրեանց, դիմեցին 'ի վերայ Պարսիցն ։ Այլ երևեցաւ նոցա 'ի պատերազմին այր մի ահեղ և լուսաւոր, և հեր նորա լոյս փայլատակէր։ Զոր տեսեալ Մահամնայ քաջի, և գիտացեալ՝ թէ Կարապետեան է, խընդացեալ յարձակեցաւ 'ի վերայ նոցա. և կոտորեալ զզօրսն երեքհազար, և եդեալ առաջի և տարաւ անցոյց ընդ Կստղօնս, և պատեալ խիզոյց զնոսա մինչև համդէպ եկեղեցւոյն, որք կամէին եղանել 'ի նոյն տեղին, և զկրօնաւորսն սպանանել։ Իսկ զօրութիւն սբն արգել զնոսա, և ոչ կարէին անցանել ընդ ձորն, յետս զգետնի գլխելով. զոր սովորեցան Յետասանկ[1] կոչել տեղւոյն։

---

[1] Յերկուս օրինակս ընդ Մարցուց գրի ։

Իսկ զօրքն եկեալ հասին յանտառն, որ համդէպ վանացն հայր. և անդ թագեան։ Իսկ Մահամնայ անձապարեալ զնոսա անդ, և սուր 'ի վերայ եդեալ՝ կոտորէր զնոսա. և ոչ մնաց յիշատակ անդամ, և կոչեցաւ տեղին այն՝ Մահու առիթ։ Եւ խիստ վաստակեցաւ Սմբատ յաւուրն յայնմիկ. բայց 'ի թիկունս եհաս նմա Մարազ իշխանն Պալունեաց, և առաջի եդեալ զզօրսն գետամէժ առնէին, մինչև եկին 'ի տեղին՝ զոր այժմ Կուրայ[2] կոչեն։ Եւ որք 'ի փախուստն երթային, կացին երիվարքն նոցա. և Պալունեաց իշխանն բազում զօրօք զհետ մտեալ, կոտորէին։ Եւ իբրև անդ եկին, ասէ Մարազ ցսպարապետն. Զի սպառեցաք, փախիք՝ որ մեք կոտորեմք։ Եւ նոքա ասեն. Կորեաք մեք և մեռաք։ Եւ կոչեցաւ անուն տեղւոյն Կուրայ. և 'ի նոյն տեղւոջն սկըսաւ մի մի ունել զնոսա, և զթլփատսն կտրեաց. և էին համարով հազար վեցհարիւր և ութսուն։ Իսկ այլք մնացեալք 'ի գետն խեղդեցան արք երկու հազար։

Իսկ զոր Սմբատն կոտորեաց, գունդն այն անցեալ յայնկոյս ընդ Հովեանս 'ի վերայ փախստականացն ընդ լեառն, իսկ արք ամրոցին ելեալ զկնի՝ նետիւք և պարսաքարամբք և գլօք կոտորեցին արս երկու հազար և ութհարիւր։ Եւ որք ապրեցան՝ էին արք հազար և քառասուն. որք փախուցեալք գնացին 'ի պար ռնկս առ Խոսրով։ Եւ նա այլ զօրս առաքեաց 'ի Տարօն։

---

[1] 'Ի միում օրինակի Յէփանգ. յայլում Աչծան. և 'ի միւսում Աչփան։

[2] Յերկուս օրինակս Կուրան։

'Ի սոյն ամի վախճանեցաւ Սմբատ, և ետ տանել զինքն 'ի տապանատունն հարցն իւրոց 'ի վանսն Գլակայ. և կայ 'ի դուռն սրբոյն Ստեփաննոսի, զոր շինեաց Ստեփաննոսն այն՝ որոյ մայրն հերձաւ, և եդ 'ի նշխարաց սրբոյն Ստեփաննոսի անյայտս զձախ բոյթոտին սրբոյ նախավկային։ Եւ 'ի նոյն ամի փոխմանն Սմբատայ՝ փոխեցաւ հայրն Եպիփան առ ա՟ծ յետ քսան ամի. և նստաւ յաթոռ նորա Դաւիթ ամս երիս, որ է քսանևերրորդ 'ի սրբոյն Գրիգորէ։ 'Ի սոյն աւուրս կնքեցաւ Մահանայ որդին Տիրան 'ի վանս Գլակայ 'ի Ս՟բ Կարապետն, 'ի հայրապետութեան Դաւթի։

ՊԱՏՃԷՆ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ

Վասն գալոյն Վարդուհրոյ, և մեռանելոյն 'ի փանդիկաւ[1] յետումն հազար արանց յեզր Արածանոյ։

ԵՒ ԵՂԵՒ յետ ութուտասան ամին, դարձեալ զժտութի՟ն[2] եղև ընդ պարսիկս և ընդ Մահան. և առաքեաց Խոսրով զօրս 'ի վերայ Տարօնոյ, հինգ բեւր և վեցհարեւր։ Որք բազում սրտմտութեամբ եկեալ հասանէին 'ի Տարօն, և կամէին անցանել 'ի վանսն Գլակայ, զի հանցեն զոսկերս թշնամեացն. և եկեալ բանակեցաւ 'ի Մուշ։ Իսկ Մահան կոչեաց զորդին իւր զՏիրան քաջ, և ասէ. Որդեակ, մի՛ վասն զի 'ի մեծութեան ես՝ պատրիս 'ի մեղաց, և մի՛ վասն զի մանկիկ ես՝ խաբիր 'ի զեղ կանանց. այլ յիշեա զքո հարսն, որքան սրբութ՟բ և ամբծութ՟բ ծառայեցին ա՟յ։ Մի՛ մոռանար զծառայութի՟ն սրբոյ Կա րապետին, զի 'ի պատերազմունս նա էր՝ որ օգնէր մեզ. այլ եթէ շատակեաց կամիս լինել, 'ի պղծունէ մի պատրիր, որպէս և չես իսկ։ Եւ եթէ ես մեռանիմ 'ի պատերազմին, զիս 'ի մեր վանսն տուր տանել։ Եւ դու ծառայեա այ և կրօնաւորացն նորա սրբութե, որպէս և ես ծառայեցի. զի ոչ պատրեցայ 'ի դեղոյ, և ոչ զրկեցի, և ոչ նեղեցի զտառապեալս. քանզի զամենեսեան՝ որք ընդ իմով իշխանութե էին, զայրս և զկանայս և զմանկտիս, զհաւատացեալս 'ի Քս, իբրև զեղբարս և զընտանիս տան իմոյ հոգայի խնամով որպէս հայրն իմ։ Որդեակ, զնոյն և դու արասցես, և Տր զօրացուսցէ զքեզ։ Արդ զնացէք 'ի պատերազմ։

---

[1] Ցերկուս օրինակս փարդիկաւ. և 'ի միւս այլ փանդիկէ։

[2] Ցերկուս օրինակս դժտութի՟ն։

Եւ զնացին 'ի պատերազմ. և արձակեցին առ հայրն Գրիգոր, որ քսանևհինգերորդն էր, և նստաւ յաթոռ հայրապետութեան ամս ութ. և տարան 'ի պատերազմ երեքհարիւր ութսուն և հինգ կրօնաւոր կնգղով։ Իբրև խմբեցաւ պատերազմն յեզերս Արածանոյ, առ անտառաւորն՝ որ կոչի Կաղամախեաց[1] բլուր, կրօնաւորքն սևազգեստք էին մազեղինօք և կնգղաւորք, և ընդ տասն առնն ժամահար մի, և ընդ երկուսն խաչադրոշ բարձրաբուն[2], և ճակատեցան նոքա ընդդէմ իւրեանց 'ի պատերազմ՝ յայնկոյս գետոյն որ 'ի դաշտին. զոր տեսեալ թշնամիքն զարմանային։ Եւ Վարդուհրի ոչ եմուտ 'ի պատերազմ. այլ տեսեալ, ասէ՝, թէ նոքա զինչ գործեն։ Եւ իբրև խմբեցաւ պատերազմ ընդ իրարս, և կամէին փախչել վահանեանքն, յայնժամ նոցա ծունր կրկնեալ՝ միաբան աղաղակեցին առ Ած աղօթիւք և լի արտասուօք. Ո՛վ Տր, հար զմեր պատերազմն. ով Կարապետ, զարթիր 'ի ձայն պաշտօնէից։ Եւ զայս ասացեալ միաբան՝ յոտն կացին, և զնշան խաչին դարձուցանէին 'ի վերայ թշնամեացն. և հարին զժամահարսն յանդուգն։

Եւ հայեցեալ Վահանայ 'ի գունդ կրօնաւորացն, խոսեւ յաջ թեւս նոցա երիտասարդ մի՝ ահագին տեսլեամբ, և թագ ծիրանի 'ի գլուխ նորա և խաչ. և 'ի հանդերձից նորա հուր փայլատակեալ: Եւ այլ երկուս երիտասարդական հասակաւ տեսանէր, որք առաջի կային թեւաւորք: Զոր և թշնամեացն տեսեալ՝ յիմարեցան, և 'ի գետ անդր լցան. և որք 'ի գետոյն յայն կոյս անցին, Մեղտայ ուշ արարին: Իսկ Վահան ձայն տուեալ յորդւոյն իւր Տիրան և յայլ զօրսն, և ասէ. Ահա տ՟րն արարածոց Ք՟ն երևի 'ի մէջ ծառայից իւրոց. զի նա է թագաւոր նոցա և մեր ամենեցուն, որ խոնարհեցաւ 'ի ձայն պաշտօնէից իւրոց, և էջ 'ի փրկել զնոսա և զմեզ. արդ պնդեսցուք զկնի թշնամեացն: Իսկ անօրինացն հասեալ 'ի Մեղտի, և գտին երկոտասան ծեր 'ի կրօնաւորացն, և սպանին զնոսա. որք թաղեալք կան 'ի դուռն եկեղեցւոյն, զի այն իսկ էր խնդրուածք նոցա:

---

[1] Յերկուս օրինակս Կախմխեաց. իսկ յերիսն Կաղամախեաց։

[2] Յերիս օրինակս և 'ի փոխն չէք. Նաւարն ժամահար մի, նոյնպէս և յուսն խաչ մի նշանակա։

Իսկ Վահան մտեալ 'ի գետն, կապեաց զերիվարն 'ի վերայ ողինն հանդերձ զինաւն, և անց յայն կոյս 'ի գետոյն՝ զոր Պարսից դէմն¹ կոչեն: Եւ անդ ժողովեցան ամ՟ զօրքն Վահանայ. և կրօնաւորքն 'ի նոյն եկեղեցւոջն աղօթէին մինչև էհաս առ նոսա հայրն, որ ունէր զգլուխն Վարդուհրայ աւագի նոցա: Իսկ Վահանայ վարեալ զզօրսն, և հասեալ 'ի դաշտն՝ որ 'ի վերայ Մատրավանիցն, և բոլորեալ [illegible] կանգնեցին: Եւ եկեալ առ մխեանս Վարդուհրի, և Տիրան՝ որդին Վահանայ, ասէ Վարդուհրի. Կախարդասարք, դուք 'ի կախարդանս էք պանծացեալ, և կախարդութ՟ք կամիք յաղթել Պարսից քաջաց. Ասէ Տիրան. Եթէ կախարդք եմք, դու վայր մի անսա՝ զի ես զքո ձիոյ ագիդ քեզ տեսանել տամ: Եւ աճապարեալ 'ի բաց ձգեաց զաջոյ ոտնն սռնապանօքն հանդերձ. և նորա հակեալ յայնկոյս անկաւ: Ասէ Տիրան. Վարդուհրի, մի մեղադրեր. գլուխդ հակեաց և ընկեց զքեզ. արդ ուղղեմ զբեռնդ: Եւ ապա բառնայ. և կտրեալ զգլուխն ետ ցծառայ մի, և ասէ. Պահեա զդա, որ իջանեմք 'ի Մատրավանս և

---

[1] Յերկս օրինակս Պարսից կողմ:

գնդի խաղամք առաջի սբ Կարապետին. զի դա էր, որ նախատէր զպաշտօնեայս նորա :

Այլ 'ի մէջ առեալ զզօրսն Պարսից, և սկսան փանդանել[1]. զի իշխանն Պալունեաց կոտորեաց երկու իշխանս, և եհան զնոսա մինչև 'ի Հաշտեանս : Այլ իբրև եհաս 'ի տեղի մի դաշտաձև, պակեաւ իշխանն փախստական մինչ դեռ զօրքն հեռի էին, և ոչ կարաց խուսել կամ կռուել, այլ այնպէս կայր : Ասէ մի ոմն 'ի ծառայիցն. Ո՞վ պակեար, ո՛վ իշխան : Այլ նա ասէ. Պաղակ իշխան տեսանեմ, և ոչ կարեմ գնալ : Նայց ոչ կարացին գիտել, թէ զինչ էր բանն, և անդէն մեռաւ : Իսկ նոքա կտրեալ զգլուխն, և առեալ զերկու իշխանորդիսն՝ զորս եկալ, և ետ պահել. և ինքն գնաց զհետ փախստէիցն : Այլ հասեալ միւս իշխանին, ասէ Սարագ. Ընկեր պարսիկ կամաւ, ապա թէ ոչ՝ անկանիս ակամայ : Այլ նա փախեաւ. և Սարագ զհետ մտեալ, եհար զտէգն 'ի թիկունս նորա, և անցոյց ընդ ողն երիվարին, և ասէ. Այժմ անկանիս : Այլ կոչեցաւ անուն տեղւոյն այնորիկ Ներքինանկնիս :

Այլ սակաւ մի գնացեալ՝ եհաս միւս այլ իշխանին, և ասէ. Ընկանիս կամաւ, իսկ եթէ ոչ՝ անկանիս ակամայ : Իսկ նա ընդդէմ դարձաւ, և կտրեաց զգլուխ երիվարին Սարագայ, և ընկէց : Իսկ նա 'ի վայր վազեալ, և եհար զջիլս երիվարին պարսկին, և ասէր. Ընկեր և դու : Այլ անուանեցաւ տեղին այն Սայրանկանիս : Իսկ այնք՝ որք 'ի Պուղկն էին մնացեալք, առեալ զերկու իշխանորդիսն, և զգլուխ այնր իշխանին՝ որ պակեաւն, բերին առ Սարագ. և կոչեցաւ անուն տեղւոյն այնորիկ Պուղկ[2] : Այլ դարձաւ Սարագ առ Սմբատ որդին իւր, և ինքն առ Վահան. և նա կոտորեալ էր զաղումն, և վատակեալ էր յոյժ : Այլ փախուցեալք ընդ երեսս դաշտին փախստեայք լինէին, և անուանեցաւ տեղին այն Փանդիկ[3] :

---

[1] Յայլում օրինակի ջանդանդել. իսկ յերիս օրինակս և պատեցին զզօրսն Պարսից և սկսան ցրուել 'ի միմեանց :

[2] Յերկուս օրինակս Պուղկ. և 'ի միւս այլ Պողակ :

[3] Յերիս օրինակս Փոյադին :

Իսկ կրօնաւորացն դարձեալ գային 'ի Կաղամախեաց բլրէն, եկին ելին 'ի բլուր մի, որ հայի ընդ դաշտն Մատրավանից. անկան առ նոսա գունդ մի պարսիկ փախստականս, և աղաչէին զկրօնաւորսն՝ ապարել: Իսկ իբրև. եկին այլ գունդք իշխանին Հաշտենից, ասեն. Ո՞ւր են պարսիկքն, որք գային զհետ փախստէիցն. և ոչ ետուն կրօնաւորքն զպարսիկսն 'ի ձեռս նոցա: Այլ եկեալ իշխանին Հաշտենից, ասէ. Ո՞ւր եղեն պարսիկքն: Այլ նոքա ասեն. Նշանիկ են ընդ Հայերոյդ: Այլ կոչեցաւ անուն տեղոյն Հայկերտ[1]: Այլ ապա դադարեաց պատերազմն. և զփախուցեալսն դարձուցին 'ի Մեղտի, և գտան համարով արս չորեքհարիւր և ութսուն. և տուեալ նոցա զանձս և երիվարս՝ արձակեցին 'ի պարսիկս, լինել զբուցատարս սքանչելեացն՝ որ հանդիպեցաւ 'ի կրօնաւորացն նոցա:

Վճար եղև պատերազմին Տարօնոյ 'ի ձեռն առաքինի իշխանացն, Մուշեղայ, Վահանայ, Սմբատայ, Վահանայ կամսարականի, և Տիրանայ: Որոց յիշատակն օրհնութեամբ եղիցի:

---

[1] Յերիս օրինակս Հայրէնէրփ:

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Վասն գիտելոյ զպատճառս Նիծանեայ խաչին, թէ յուստի՞ բերաւ, և կամ թէ որպէս եկն 'ի Նիծանէ, և կամ յոր ժամանակի գործեցաւ։

ԸՆԴ ԺԱՄԱՆԱԿՍ թագաւորութեան Հերակլեայ զօրացաւ Խոսրով Պարսից արքայն. և գնաց մինչև յԵրուսաղէմ. զքաղաքն աւերեաց, և զկտակարանսն այրեաց, և զսուրբ խաչն գերեաց, և առեալ գնաց 'ի պարսիկս, եդեալ 'ի պահեստի զսբ խաչն հանդերձ սպասուքն մինչև յեւթն և 'ի տասն ամի թագաւորութեանն իւրում։ Այլ զօրացաւ Հերակլ 'ի թագաւորութեանն իւրում, գնաց 'ի պարսիկս, և եսպան զԽոսրով, և դարձոյց զսբ խաչն՝ հանդերձ գերեօքն։ Այլ ընդ բազում օթևանօք զանց առնէր, տուեալ մասունս բազումս Հայոց աշխարհին և մեծամեծ իշխանացն։ Իբրև գնաց յԵրուսաղէմ, կտրեաց սպասաւորն մեծ մասն մի 'ի գիշերին, և կամէր փախչել։ Իսկ մի ոմն իմացեալ, ազդ արար թագաւորին. և նորա առեալ զմասնն 'ի նմանէ, և կտրեաց զգլուխ նորա. և ելեալ զօրօքն գնաց 'ի Սեբաստիա, և ետ զմասնն հայրապետին Սեբաստու, որ կոչիւր Յովհան. և ինքն գնաց 'ի թագաւորանիստ քաղաքն Կոստանդնուպօլիս։ Այլ 'ի նոյն ամի գնաց Սահան կաթողիկոսն 'ի Սեբաստիա, և ետ երեսուն և վեցհազար դահեկան հայրապետին Յովհաննու, և առեալ ըզխաչն եբեր 'ի վանս Գլակայ 'ի սբ Կարապետն, և եդ 'ի դարանին՝ որ 'ի վերայ սրբոյ սեղանոյն. և եկաց անդ ամս վեց։

Իսկ իշխանն Արջուց կողմանն Գուրգ Շատախոս, որ կոչեցաւ զանուն գաւառին իւրում Շատախ վասն աւելի անուան իւրում, սա եկն 'ի դաշտն Տարօնոյ առ այր մի՝ որոյ անուն էր Նիծանիկ. որ շինեաց փոքր աւան, և եդ անուն նմա Նիծան։ Աղաչեաց իշխանն զՆիծանիկ՝ եթէ հնարեա և գողացիր զխաչն, զի եկեղեցպանն քո ազգական է։ Աներ ըզխաչն և տուր ինձ, և առ յինէն վեցհազար դրամ: Իսկ նա ասէ. Դրամն քեզ, զխաչն առնում, և գամ յերկիրն քո. և ընտրեմ ամուր տեղի, և շինեմ աւան. և զիմ անուն դնեմ: Այլ յանձն կալեալ իշխանին, գնաց 'ի տուն իւր. իսկ Օիծառանիկն զկինն և զորդին և զազգատոհմն իւր յղեաց առ իշխանն Մրջուց, և ինքն եկեալ ծանոյց զիրսն եկեղեցպանին: Այլ նորա յանձին կալեալ՝ իջոյց 'ի պահարանէն, և գնացեալ զհետ նորա յերկիրն իշխանին՝ ընտրեաց տեղի, և շինեաց եկեղեցի. և անդ եդին ըզտէրունականն նշանն, և անուանեաց զաւանն Օիծառան:

Այլ ընդ այն ժամանակսն՝ Ներսէս Հայոց կաթուղիկոս, որ 'ի Տայոց էր ծննդեամբ, այն՝ որ զԱղարշկերտոյ դր Մծածինն շինեաց, եկն վասն սուրբ խաչին տեսութե՟: Իսկ Վահանայ առեալ զկաթուղիկոսն, եկն 'ի վանսն Գլակայ. և խնդրեաց զսուրբ խաչն: Իսկ սպասաւորացն խնդիր արարեալ, ոչ գտին: Խուզ առին իշխանքն և կաթուղիկոսն և եպիսկոպոսունքն, և եւթն օր Վահան ոչ եկեր և ոչ էարբ: Այլ յայտնեալ նմա մինչ դեռ ննջէր 'ի դրունս եկեղեցւոյն յաւուր ուրբաթու, ետես ինքն իշխանն Վահան, զի այր մի լուսաւոր ընդ ներսս եկեղեցւոյն յայս կոյս եկեալ, ասէ ցնա. Օ իս կողոպտեցիք, և զՄրջք շինեցիք. արդ թո՛յլ տուր, զի երկիրն այն ամուր է, ոչ կարեն անտի գողանալ: Իսկ նորա լի եղեալ խնդութե՟, զարթեաւ. և ընթացեալ՝ աւետիս տայր կաթողիկոսին, եթէ խաչն 'ի յՄրջքն է: Այլ խնդացեալ յոյժ՝ 'ի վաղիւն տօն ցնծութե՟ կատարեցին, և յարուցեալ գնացին 'ի տեղին. և կալեալ զկրօնաւորն՝ որ զխաչն էր գողացեալ՝ ետ ցկաթուղիկոսն, և հանել ետ զերկոսին աչս նորա՝ որ զի կողոպտեաց զՍբ Կարապետն: Այլ կալեալ Վահանայ զՕիծառանիկ, էհատ զգլուխ նորա: Այլ զիշխանն Մրջուց եդեալ յԱղկան մինչև էառ 'ի նմանէ հարիւր հազար դահեկան, և ապա շինեաց զեկեղեցին՝ որ 'ի վերայ բլերն Աշու՝ յանուն որդւոյ իւրոյ կրտսերի Ստեփաննոսս, որ կայ 'ի նոյն դուռն թաղեալ: Իսկ զխաչն ետ Վահան 'ի ձեռն եպիսկոպոսին Արջուց. և նա իսկ կացոյց քահանայս եւթն 'ի վերայ եկեղեցւոյն, զի յամ ամի մինն ունիցի. և վեց հազար դրամ կարգեցին նոցա տալ Հայոց 'ի Տարօնոյ:

Արդ զայս պատմութիւն գրեալ եդին յեկեղեցին Ոիծաննեայ. և եղև այս 'ի թուականութեան Հայոց հարեւր և երեսուն, և Հռոմին չորեքհարեւր քսան և եւթն. զոր ստուգիւ գրեալ զեղեալ պատմութիւն, եդին 'ի Գլակայ վանսն 'ի Տէր Կարապետն, հրամանաւ Ներսիսի Հայոց կաթուղիկոսի՝ որ քսանևհինգերորդ էր 'ի սրբոյն Գրիգորէ, և յիշխանութեան Վահանայ Մամիկոնենոյ: Երեսուն և երկու իշխան նորա եկեալ է 'ի Մուշեղայ Մամիկոնեան ցեղէն. սա եկաց իշխան 'ի Տարօն ամս երեսուն, և մարզպան ամս տասն:

Վասն մահուան Տիրանայ՝ որդւոյ Վահանայ, և պատերազմին՝ որ յեզերս Աղէ ծովուն:

ՅԵՏ այսքան պատմութեան զրուցատրութեանց, սուգ ժամանեաց խաղաղաբնակ երկրիս մերում: Զի Վահան յաւելեալ առ հարսն իւր, մեռանէր. և կայ թաղեալ 'ի դուռն սրբոյ Կարապետին, կացեալ իշխան Տարօնոյ և Ապահունեաց ամս երեսուն: Բայց որդի նորա Տիրան հրամանաւ Վաշդենայ Վրաց իշխանին և հօր իւրոյ Վահանայ գնաց 'ի դուռն Խոսրովայ, յառաջ քան զգնալն Հերակլի 'ի պարսիկս. և եղեալ Խոսրովայ ընդ որդեգիրս, լեալ մարզպան Հայոց, առնու զօր բազում, և գայ 'ի վերայ Յունաց որպէս թէ 'ի պատերազմ: Բայց յղէ 'ի կայսրն, թէ մի ինչ երկնչիր յիմոյ գալըս. այլ տուր ինձ քաղաք մի, զի ժողովեալ զզօրս Հայոց, և մնացից քեզ 'ի թիկունս: Իսկ նա ուխտ սիրոյ դնէր 'ի միջի, ոչ միայն մարզպան Հայոց և Պարսից համարեալ՝ այլ և զիմնջսլեկաս առնել բովանդակ Հոռոմոց:

Զայսոսիկ լուեալ Վաշդեան Վրաց իշխանին՝ առաքեաց առ Խոսրով, եթէ նենգեաց քեզ Տիրան, և եղև ընդ Յոյնս. արդ առաքեա ութ հազար այրուձի ընդ Վանանդ, և ես տաց զնա 'ի ձեռս քո։ Իսկ Թագաւորն կոչեաց զԴոջինկ զՎրաց իշխանորդին, և արար մարզպան. և զՍիւնեաց իշխանն ձեռացկոծ տայր հանել որպէս զնենգաւոր և զխաբօղ ազգ։ Եւ առաքեաց ինքն առ Վաշտեան զօր հինգ հազար. իսկ Վաշտեան գրեալ թուղթ առ Տիրան այսպէս. Նեղացար պանդխտութ՟բ, արդ արի եկ' զի խորհեսցուք ինչ վասն արքայի։

Իբրև ընթերցաւ զթուղթն, 'ի նոյն աւուր եկն թուղթ մի 'ի Համամայ քեռորդւոյն Վաշղենայ, ծանուցանել զնենգութիւնն' որ ինչ առնելի կայր 'ի զօրացն եկելոցն 'ի Պարսից։ Եւ նորա վաղվաղակի թուղթ գրեալ 'ի Վաշղեան, յամօթ առնելով վասն ծածուկ իրացն։ Եւ բարկացեալ Վաշղեան, ետ ածել զՀամամ, և ծայրատել զոտս և զձեռս նորա։ Եւ առեալ զպարսիկս' էանց ընդ գետն Ճորոխ, և գնաց 'ի քաղաքն Համամայ' որ կոչի Տամբուր. եհար սրով և հրով, և գերեաց զքաղաքն։ Իսկ ն՟ր եպիսկոպոսն քաղաքին Մանկնոս անիծեաց սաստիկ զիշխանն. և նորա հրամանն տուեալ պարսկացն' կոտորել զքահանայսն յեկեղեցին, որ կոչի ն՟ր Սիօն։ Իսկ եպիսկոպոսն աղօթեալ առ ա՟ծ լռութ՟բ, միայն զայս հանեալ 'ի լոյս' թէ եղիցի քաղաքս խոպան և աւերակ, և ոչ ոք իցէ որ բնակեսցի 'ի սա յաւիտեանս յաւիտենից։ Եւ արկեալ զինքն 'ի վերայ սեղանոյն, զենին զնա յաւուր Պենտեկոստէին յառաջ քան զՔրիստոս պատարագելն։ Եւ 'ի միւսում աւուրն ճայթեալ ամպոց երկնից, հրայրեաց արար զնա մինչ նստէր առ դրունս քաղաքին Տամբուրայ։ Օ այս յետոյ շինեաց Համամ, զիւր անուն դնելով Համամաշէն։ Եւ 'ի գլուխ ել աղօթք Մանգնոսի. զի երեքհազար այր 'ի միում գիշերի սատակեցան, և այլքն փախեան, և քաղաքն աւեր մնաց։

Ապա 'ի սոյն ամի ելանէ Հերակլ, և սպանանէ զԽոսրով. և յիշեաց զերդումն' զոր ընդ Տիրան և ընդ ինքն, և կացուցեալ մարզպան ա՟մ Հայոց, և ինքն գնաց 'ի Կոստանդինուպօլիս։ Եւ յետ ութ ամի եկն Աբդռահիմ քեռորդի Մահմետի բազում աղխիւ, ութեւտասն հազար այրուձիոյ ընդ իւր բերեալ, խնդրէր հարկս 'ի Հայոց։ Իսկ Տիրան արձակեաց՝ ժողով լինել համօրէն զօրու 'ի պատերազմ։ Զոր դիպող ժամանակ գտեալ իւր՝ որդին Մաշդենոյ Գոշիկ Մրաց իշխանն, ապստամբեցուցանէ ըզբովանդակ Հայս՝ չերթալ առ նա։ Զայս տեսեալ Տիրանայ թէ ա՛մ ինչ 'ի վերջ հասեալ է, եդ զայս բանս առաջի զօրաց իւրոց ութ հազարաց՝ որք կամաւ էին եկեալ, թէ ո՛վ Ք՛ի ժողովուրդք, լաւ է ինձ մեռանել՝ քան զեկեղեցի ա՛յ հարկատու լինել Տաճկաց։

Նա 'ի վաղիւն ժողովեալ 'ի ստորոտն Գրգռոյ՝ որ ընդ հարաւոյ, 'ի դաշտ անդ խմբեցան յառաւօտէ մինչև յերրորդ ժամն։ Գուն ևս փախստեայ էին արարեալ զտաճկաստանն, իսկոյն իշխանն Ընձաւացեաց ապստամբեալ 'ի դասուս ելեալ, և սուր 'ի վերայ Հայոց զօրուն դնէ։ Իսկ Տիրան պատառեալ զերկու ռազմն, պատահեցաւ Մահուսայ, և ասէ. Կաց ուրացեալ Մահուս, զի ըմբռնեաց զքեզ Ք՛ս 'ի ձեռս իմ։ Նա ձգեաց զգլուխն Մահուսայ սրով, և ինքն անդէն պատկեցաւ սրով երկու իշխանօքն։ Նա այս 'ի մէջ առեալ զզօրսն Հայոց, ամենեցուն զկատարած կենաց հատուցանէին։ Իսկ ոմանք փախստեայ լեալ, անցանէին հանդէպ մօրաթաթախ[1] Օձ քաղաքի։ Նա կոտորեալքն 'ի Պարսիցն կան 'ի պահեստի ընդ վկայարանաւն, և վերակոչի անունն ն՛ր Բանակ։ Իսկ Աբդռահիմ անցանէ ընդ Հայս և 'ի Բասեան, 'ի Միրք և 'ի Գախվախս և 'ի Մանանդ. և առեալ հարկս, դառնայ 'ի տաճկաստան։

'Ի սոյն ամի քակի եկեղեցին, որ յԱշտից վանսն հիմնարկեալ 'ի սրբոյն Գրիգորէ. և Կարապետն յԻննակնեանն, և Աստրավանն 'ի Տարօն, և մեծ կաթուղիկէն յԱստղաբերդ, և Ներսիսի հայրապետի կաթուղիկէ եկեղեցին 'ի Թիլն յԵկեղեաց գաւառն։ Նա մարզպանն կայ թաղեալ 'ի դուռն կաթուղիկէին 'ի Չինկերա Տարօնոյ 'ի Պորպ քաղաքի։

---

[1] Ցորենական ծովաթախ ։

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆՍ այս սկսեալ առ սրբով Գրիգորիւ Զենոբայ ասորւոյ՝ վասն որ ինչ յիւրեան տեղիսն գործեցաւ թողեալ գրով 'ի նոյն եկեղեցին ։ Հաճոյ է թուեալ այլոց յետոյ զնոյն պահել զկարգ , միայն որ ինչ իշխանն տանս այս առնէր քաջութիւն իւրաքանչիւր հայր գրեալ զիւր ժամանակին անցս թողոյր . և աճեալ , պատմութիւն Ասորւոց կոչի ։ Զի այն հարանց անուանքն , որք գրեալք կան մինչև 'ի Թէոդիկ , ամենեքեան Ասորիք էին . և տունն այն ասորի գրով և պաշտամամբ էր վարեալ մինչև 'ի Թէոդիկ ։ Եւ նա փոխեաց զամենայն կարգս , և զԱսորոց ցեղսն բնաւ հալածական արար 'ի վանացն ։

Բայց զոր ինչ 'ի Տրդատայ մինչև 'ի Խոսրով արքայ Պարսից լեալ է 'ի տանս Մամիկոնենից՝ ոչ գտի գրով ։ Ապա տեղեկացայ յոմանց՝ թէ 'ի կողմանս Ուռհայի է կրօնաւոր ոմն Մարմառա կոչեցեալ , և ունի զգիրսդ զայդ ։ Գնացի և տեսի առ նմա զգիրսն , որ 'ի նոյն իննակնեան վանսն էր գրած . և նա 'ի զօրաց ուստեք ունէր 'ի Պարսից կամ յայլոց ուրուք , որ ապականեալ զերկիր , և գիրքն կարծեմ թէ անտի է անկեալ 'ի նա ։ Եւ թարգմանեալ 'ի նմանէ քսան և ութ պատճեան , և տասն՝ որ 'ի գրի առ իս կայր , և բովանդակեալ արարի երեսուն և ութ պատճեան , 'ի մի գիրս հաւաքելով թողի մանկանց եկեղեցւոյ ։

'Ի ժամանակս թագաւորութեան Հերակլեայ , և 'ի մահուան Խոսրովու , հրամանաւ Ներսիսի Հայոց կաթողիկոսի , և յիշխանութեան Մամիկոնեան Վահանայ՝ զոր մայրենեօք Կամսարական կոչեն , որ երեսներորդ երկրորդ էր 'ի Մուշեղայ՝ զոր Քաջակորով կոչեն , գրեալ և կազմեալ 'ի վանսն Գլակայ 'ի դուռն սրբոյ Կարապետին , յորում կայ նշխարք Կարապետին՝ բևեռումն յայսմի գոլ, Թողի անմոռաց յիշատակ ինձ և իմոցն ես Յովհան մամիկոնեան եպիսկոպոս, երեսներորդ հինգերորդ 'ի Զենոբայ առաջին եպիսկոպոսէն մամիկոնենից, 'ի հայրապետութեանն Սամուէլի՝ որ չորեքամսեան էր նստեալ ։

Արդ որք զկնի դոցա այլք նստին վանականք, զոր ինչ գործի յաւուրս նոցա 'ի տանս յայսմիկ՝ դիցէ 'ի նոյն մատեանս. զի այսպէս գտաք օրինագրեալ յառաջնոցն ։

Դարձեալ ես տ՟ր Յովհաննէս մամիկոնեան եպիսկոպոս, աղաչեմ զմանկունս եկեղեցւոյ ա՟յ. զի յորժամ զշարադրութիւնս զայս ընդօրինակէք, մի ինչ թուեսցի ծաղր ումեք. այլ և զիմ պատճեանն անպակաս և լի գրով դրոշմեսջիք զհետ գրելեացդ, զի օրհնեալ լինիջիք 'ի ս՟բ Կարապետէն, և 'ի մեր նուաստ հովուական աղօթից, և բովանդակ իսկ 'ի Ք՟սէ. և ա՟ծ վարձահատոյց լիցի գրողացդ և ընթերցողացդ, ամէն ։

ՎԱԽՃԱՆ

ՑԱՆԿ ԱՆՈՒԱՆՑ

Աբդուռահիմ 57. 58:
Աբրահամ կաթողիկոս 8:
Աթանաս Գլակայ առաջնորդ 8:
Աղի ծով 56:
Այծից բերդ 36:
Այծատան, տե՛ս Ցեստանեկ:
Այծ տան, տե՛ս Ցեստանեկ:
Անդակ 11. 34. 39:
Անդրէաս Գլակայ առաջնորդ 8:
Անձաւացիք 58:
Անտոն և Կրօնիդէս 7:
Աշտից վանք 58:
Ապահունիք 25. 27. 30. 43. 47. 56:
Առաքս 24:
Առինչք 32:
Ասուր 32. 33:
Աստղիք 38. 59:
Աստեղունք, Աստեղօնք, տե՛ս Աստղօն ամրոց:
Աստղաբերդ 58:
Աստղօն ամրոց 15. 21. 48:
Արածանի 28. 31. 38. 47. 49. 50:
Արդակ, տե՛ս Անդակ:
Արիք, տե՛ս Պարրք:
Արծուիք, տե՛ս Այծից բերդ:
Արծրունիք 9. 12. 28. 29. 37:
Արձան 15:
Արջք 31. 54. 55. 56:
Արտամետ 12:
Արտից գեւղ 38. 39:
Աւետեաց բլուր 7. 9. 29:

Բալխաստան, տե՛ս Բահլ Շահաստան:
Բահլ Շահաստան 13. 15. 28:
Բասեան 15. 58:
Բարթուղիմէոս Գլակայ առաջնորդ 8:
Բարսեղ Գլակայ առաջնորդ 8:
Բաւար, տե՛ս Բոսար:
Բոսար 28:

Գաւհար, տե՛ս Գահար:
Գահար 15. 30:
Գայլ Վահան, տե՛ս Վահան Մամիկոնեան:
Գարհար, տե՛ս Գահար:
Գդուռ, տե՛ս Գրգուռ:
Գիրեհ 44:
Գլակ 7. 8. 9. 12. 29. 31. 33. 43. 49. 54. 56. 59:
Գողոց աղբեւր 39:
Գոմք 12:
Գորդ Շաստախոս 54:
Գուէգուռ 30:
Գրգուռ 30. 58:
Գրգառն, տե՛ս Գրգուռ:
Գրիգոր Լուսաւորիչ 7. 17. 20. 38. 49. 58. 59:
Գրիգոր Գլակայ առաջնորդ 8:
Գրիգոր հայրապետ 50:

Դաւիթ հայրապետ 49:
Դիմաւխոս մի 'ի խոտաճարակացն 19:
Դուին 8. 13–15. 43:

Եկեղեաց գաւառ 29. 58:
Եղանց բերդ 24. 32:
Եղնուտ, տե՛ս Եղանց բերդ:
Ենարկլոս մի 'ի խոտաճարակացն 19:
Եպիփան Գլակայ առաջնորդ 7:
Եպիփան մի 'ի խոտաճարակացն 19. 43. 49:
Երեղնաւան 54:
Երուսաղէմ 54:
Եփրեմ Գլակայ առաջնորդ 8:

Զենոբ Գլակ 7. 59. 60:

Թադէոս Գլակայ առաջնորդ, տե՛ս Թոդիկ:

Թէոփիլոս մի 'ի խոստովանողացն 19։
Թիլին աւան 29. 34. 58։
Թմբրաձոր 42։
Թոգիկ 8–12. 16. 20. 59։

Ժողովք 40։

Իննակնեան վանք 12. 28. 58. 59։

Խարձ 22։
Խոյթ 13. 15։
Խոսրով Ա. արքայ Պարսից 12։
Խոսրով Բ. արքայ Պարսից 12–16. 28–30. 36. 43. 49. 54. 56–59։
Խոստովանողք 9. 16։

Ծխայ ծոմն 26։
Ծիծառն կամ Ծիծառնէ 54. 55. 56։
Ծիծառնիկ 54. 55։
Ծծմակ 23. 24. 31։
Ծմակ, տե՛ս Ծծմակ։

Կախմխեաց բլուր, տե՛ս Կաղամախեաց բլուր։
Կաղամախեաց բլուր 50. 53։
Կաղամանեաց բլուր, տե՛ս Կաղամախեաց բլուր։
Կարապետ, տե՛ս Յովհ. Կարապետ։
Կարին 14. 15։
Կենաց վայրք 42։
Կեսարիա 9. 12. 20. 54։
Կիւրեղ Գլակայ առաջնորդ 8. 12։
Կոթ 25. 27։
Կոմիտաս Գլակայ առաջնորդ 8։
Կոմիտաս կաթողիկոս 8։
Կոստանդինուպօլիս 54. 57։
Կորի 28։
Կուառք 8. 12։
Կուրայ կամ Կուրան 48։
Կրեհ, տե՛ս Գիրեհ։
Կրօնիդես 7. 20։

Համամ 57։
Համամաշէն 57։
Հայրաբլուր 43։
Հայր բլուր 29։
Հայկերտ 53։
Հայրկերտ, տե՛ս Հայկերտ։
Հայք 13։
Հանգիսեանք 47։
Հաշտեանք 15. 30. 31. 43. 44. 46. 47. 52. 53։
Հարցս, տե՛ս Խարձ։
Հարք 29. 30. 58։
Հեր 15։
Հերակլ կայսր 43. 54. 56. 57. 59։
Հոն 45։
Հոնընկէց 44. 47։
Հովեանք 48։
Հոռոմք 56։
Հռիփսիմեանք 8։
Հռոմ 12։
Հռոմք, տե՛ս Հոռոմք։

Ձիւնկերտ 58։

Ղիմինդոս 8։

Ճորոխ 57։

Մակար, տե՛ս Մարկոս։
Մահմէտ 57։
Մահու ագարակ 34։
Մահու առիթ 48։
Մահու բլուր 36։
Մամիկոնեանք 9. 43. 59։
Մանդակունի, տե՛ս Յովհ. Մանդակունի։
Մանեայ այր 7։
Մանկնոս 57։
Մատրավանք 12։
Մարիամ կին Վարդայ պատրկի 9։
Մարկոս Գլակայ առաջնորդ 8։
Մարկուց փող 47։
Մատրավանք 51. 53. 58։
Մարմնաւա 59։
Մարաց փող, տե՛ս Մարկուց փող։
Մեծամօր 39։
Մեղու 23։
Մեղտի 15. 23. 32. 38. 40. 42. 51. 53։
Միհրան 15. 19–28. 30. 31։
Միհրխոսրով 46։
Մոգուց գերեզման, տե՛ս Մոկկունք։
Մոխրայ երկիր 38.
Մոկկունք կամ Մոգաստունք 45։
Մշու բլուր 55.
Մովսէս կաթողիկոս 8։
Մուշ 13. 21. 23. 24. 31. 34. 37. 49։
Մուշեղ Քաջակորով 9. 13–15. 20. 21. 26. 28. 43. 44. 53. 56. 59։

Մօրայ դուռն 22։
Մօրիկ 12–15։

Յեստաանկ 48։
Յոյնք 9․ 12–16․ 27․ 30․ 43․ 56․ 57։
Յովհաննէս Ա․ Գլակայ առաջնորդ 8։
Յովհաննէս Բ․ Գլակայ առաջնորդ 8։
Յովհաննէս կաթողիկոս 9․ 12․ 17–19․ 26․ 28․ 29․ 33–35․ 40․ 43․ 44․ 47–52․ 54–56․ 58․ 59։
Յովհան Կեսարու հայրապետ 54։
Յովհան Մամիկոնեան եպիսկոպոս 60։
Յովհաննէս մի 'ի խոստաճարակացն 19։
Յովհան Մանդակունի 8։
Յովսէփ Գլակայ առաջնորդ 8։

Նարդաք 11։
Նարեսս, փ̃ն Ենարկլոս։
Ներսէս Բ․ 55․ 56․ 59։
Ներքինանկնիս 52։
Ներսէս Գլակայ առաջնորդ 8։
Ներսէս մեծն 58։
Նիխոր 24։
Նիխորճէս 18։

Շահաստան, փ̃ն Բահլ Շահաստան։
Շատախ 15․ 54։
Շատախօս, փ̃ն Գորդ։
Շիրականիք 42։

Ողկան 16․ 21․ 26․ 40․ 55։
Ողնու բերդ․ փ̃ն Եղանց բերդ։
Ողնուտենք, փ̃ն Եղանց բերդ։
Որմիզդ Պարսից արքայ 12․ 13։
Ուռհա 59։

Պալունիք 31․ 39–43․ 46․ 52։
Պարեխ 12։
Պարսք 12․ 19․ 22–28․ 32․ 34–40․ 42․ 47․ 56․ 57․ 58․ 59։
Պարսից դէմ կամ կողմ 51։
Պողակ կամ Պողկ, փ̃ն Պուղկ։
Պորպ կամ Պորպէս քաղաք 30․ 36․ 58։
Պուղկ 52։
Պօղիկարպոս մի 'ի խոստաճարակացն 16․ 19։

Ջախվախիք 58։
Ջաւէ Խոսրով, փ̃ն Խոսրով Ա։
Ջոջիկ 57․ 58։

Ռահան 31․ 32։

Սագաստան 9։
Սադակ, փ̃ն Նարդակ։
Սալնայ երկիր 38։
Սահակ Գլակայ առաջնորդ 8։
Սահուռ 58։
Սամուէլ հայրապետ 60։
Սանասայ Ծծմակ, փ̃ն Ծծմակ։
Սասուն 13․ 15․ 25։
Սերեմ, փ̃ն Սրեմ։
Սերեմաձոր, փ̃ն Սրեմաձոր։
Սերեմավայր, փ̃ն Սրեմավայր։
Սիմէոն մի 'ի խոստաճարակացն 19։
Սիւնիք 57։
Սմբատ իշխան Հաշտենից 41։
Սմբատ որդի Վահանայ 31–49․ 52․ 53։
Սուկաւ 9։
Սուրբ Բանակ 58։
Սուրբ Սիոն 57։
Սուրբ Ստեփաննոս եկեղեցի 49։
Սուրէն եղբայր Վախտանգայ 37-39։
Ստեփաննոս Նախավկայ 49։
Ստեփաննոս որդի Վահանայ Մամիկոնենի 55։
Ստեփաննոս որդի Վարդայ պատրկի 9․ 29․ 43․ 49։
Սրեմ 39։
Սրեմաձոր 39։
Սրեմավայր 45։
Սրոց կամ Սրենց ձոր։

Վախտանգ 30–37․ 43։
Վահ 32։
Վահան Մամիկոնեան կամ Կամսարական 15․ 20–41․ 44–56։
Վահան որդի Վարազայ 46։
Վահանովիտ 41․
Վայրանկանիս 52։
Վանանդ 57․ 58։
Վաշգեան 56–58։
Վաշիր 25–27։
Վաշտեան փ̃ն Վաշգեան։
Վարազ իշխան Պալունեաց 39․ 40․ 41․ 44․ 46․ 48։
Վարազաբլուր 42։